

เมืองสงขลา : บทบาททางเศรษฐกิจ ของพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนเมืองสงขลา

ในช่วงเวลาเดียวกันกับที่กลุ่มตระกูล ณ สงขลา มีบทบาทอย่างโดดเด่นต่อการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจภายในเมืองสงขลาอยู่นั้น มิใช่มีเพียงกลุ่มตระกูล ณ สงขลา เพียงกลุ่มเดียวเท่านั้นแต่ยังมีกลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนตระกูลอื่นๆ ร่วมกันประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่างๆ ควบคู่ไปพร้อมๆ กัน ทั้งนี้การศึกษารoles บทบาททางเศรษฐกิจของกลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนตระกูลอื่นๆ ในเมืองสงขลาที่ยังไม่เคยมีผู้ใดทำการศึกษาอย่างจริงจังมาก่อน ดังนั้นในบทนี้ให้ความสำคัญกับการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนตระกูลอื่นๆ อันเป็นภาพที่สะท้อนให้เห็นถึงตัวกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นภายในเมืองสงขลา การสะสมทุนและพลังทางเศรษฐกิจที่พ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนตระกูลอื่นๆ ได้ร่วมกันผลักดันให้เมืองสงขลา มีความเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่อง แม้ว่ากลุ่มตระกูล ณ สงขลา จะค่อยๆ ลดบทบาทการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจลงไปจากเมืองสงขลาตั้งแต่ พ.ศ. 2439 เป็นต้นมาก็ตาม

4.1 ความร่วมมือทางเศรษฐกิจระหว่างพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีน กับกลุ่มตระกูล ณ สงขลา

กลุ่มคนจีนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองสงขลาส่วนใหญ่เป็นกลุ่มคนจีนฮกเกี้ยน ซึ่งเป็นกลุ่มเดียวกับกลุ่มตระกูล ณ สงขลา กลุ่มคนจีนเหล่านี้เดินทางเข้ามาเป็นหมู่เป็นพวก* และเมื่อเงินเหยียงได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองสงขลา ก็ยิ่งทำให้ชาวจีนจากมณฑลฟูเจี้ยนเดินทางเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองสงขลาเป็นระยะๆ ครั้นเมื่อได้ย้ายที่ตั้งของเมืองสงขลาจากฝั่งแหลมสนมาอยู่ที่ตำบลบ้านบ่อยาง กลุ่มคนจีนเหล่านี้จำนวนหนึ่งได้อพยพเคลื่อนย้ายมาอยู่ที่ตำบลบ่อยาง แต่ก็มีอีกส่วนหนึ่งยังคงตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ที่ฝั่งแหลมสน จึงทำให้คนจีนทั้งสองแห่งนี้มีการติดต่อไปมาหาสู่กัน มีความสัมพันธ์กันทางเครือญาติ เกิดเป็นกลุ่มสายตระกูลต่างๆ มากมาย ซึ่งกลุ่มตระกูลพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนในตัวเมืองสงขลาบ่อยางรุ่นแรกๆ มักที่จะมีบรรพบุรุษตั้งรกรากถิ่นฐานอยู่ที่ฝั่งแหลมสนเป็นแห่งแรกก่อนแล้วจึงย้ายมาอยู่ที่บ่อยาง เช่น สายตระกูล

* ดังจะเห็นได้จากกรณีที่กลุ่มตระกูล ณ สงขลา ได้สนับสนุนให้เงินเค่งซึ่งเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุข และเป็นคนบ้านเดียวกับเงินเหยียง ให้เป็นเจ้าเมืองจะนะ (โปรดดู พระยาวิเชียรคีรี (ชม), "พงศาวดารเมืองสงขลา," ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3, หน้า 53).

รัตนปราการ สายตระกูลเงารังษี สายตระกูลโค่นันท์ สายตระกูลสาครินทร์ สายตระกูลเจริญ สายตระกูลอดุลย์พันธ์ สายตระกูลหิรัญวราชาติ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีกลุ่มตระกูลอื่นๆ ที่บรรพบุรุษรุ่นแรกซึ่งอพยพมาจากเมืองจีนมิได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองสงขลาแต่แรกเริ่ม หากไปตั้งถิ่นฐานในเมืองอื่นก่อนแล้วจึงอพยพมาตั้งถิ่นฐานในเมืองสงขลา และกลายเป็นสายตระกูลที่มีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจในระยะ เวลาต่อมา เช่น สายตระกูลเลขะกุล สายตระกูลของคนจีนแซ่จู่ ซึ่งในระยะต่อมาได้แบ่งแยกสาขาออกเป็นตระกูลต่างๆ คือ ตระกูลจตุตระกูลจรัตรสาร ตระกูลรัตนสาร และตระกูลประธานราษฎรนิกรตามลำดับ เป็นต้น ดังนั้นกลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนเมืองสงขลาหลายๆ กลุ่มตระกูล ต่างมีรวงชยุตั้งอยู่ฝั่งแหลมสนเหมือนเช่นกลุ่มตระกูล ณ สงขลา

นอกจากกลุ่มคนจีนมาตั้งถิ่นฐานในตัวเมืองสงขลาบริเวณโดยรอบใกล้เคียงแล้ว ยังมีกลุ่มคนจีนอีกจำนวนหนึ่งได้ไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในชุมชนต่างๆ รอบๆ ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ดังจะพบว่า มีกลุ่มชุมชนคนจีนที่อพยพเข้ามาในเมืองสงขลา มากกว่า 150 กว่าปีที่ผ่านมามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนกระจายในพื้นที่ต่างๆ ตั้งแต่อำเภอระโนด เรื่อยลงมาถึงอำเภอสทิงพระ อำเภอเมืองสงขลา อำเภอจะนะและอำเภอหาดใหญ่ เป็นต้น และคนจีนเหล่านี้โดยส่วนใหญ่ต่างอพยพมาจากมณฑลฟูเจี้ยน การเข้ามาตั้งถิ่นฐานกระจายไปในพื้นที่ต่างๆ นี้ ย่อมทำให้เกิดความเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจทั้งในระดับชุมชนเมืองและชุมชนหมู่บ้าน มีการติดต่อค้าขายระหว่างกันและกันนับว่าก่อให้เกิดการเชื่อมโยงสร้างเครือข่ายทางเศรษฐกิจของกลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนในตัวเมืองสงขลา และในอาณาบริเวณโดยรอบนอกตัวเมืองสงขลา

กลุ่มคนจีนเหล่านี้เมื่อเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองสงขลาแล้วได้นำเอาความรู้เกี่ยวกับการประกอบอาชีพที่มีมาจากเมืองจีนแต่ดั้งเดิมมาประกอบการในเมืองสงขลา ทำให้เกิดการประกอบอาชีพที่มีความแตกต่างและหลากหลายกันไปตามพื้นเพและความถนัด มีทั้งแพทย์ช่างฝีมือ เกษตรกร แต่โดยส่วนใหญ่มีอาชีพประกอบการค้าขาย อันเป็นอาชีพที่ประกอบการได้ง่ายเพียงแต่อาศัยความขยัน อดทน และมีทุนเพียงเล็กน้อย ประกอบกับมีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรตามธรรมชาติของเมืองสงขลาและดินแดนภายใน

ครั้นเมื่อกลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนเข้ามาประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจในเมืองสงขลาโดยเฉพาะการเป็นพ่อค้านั้น ในระยะแรกเติบโตขึ้นมาจากการได้รับความสนับสนุนจากกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ในฐานะอำนาจท้องถิ่นที่มีอิทธิพลมากที่สุดในเวลานั้น ด้วยการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจร่วมกัน จนกระทั่งพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนสามารถสะสมทุน และ

สร้างฐานะความมั่งคั่งและมั่นคงให้กับตนเองและกลุ่มตระกูล ดังนั้นกล่าวได้ว่าการเติบโตของกลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนเมืองสงขลาในระยะแรกมีลักษณะของการพึ่งพิงอิงอาศัยอำนาจจากกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ซึ่งกลุ่มตระกูล ณ สงขลาได้ให้การสนับสนุนกลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนใน 3 ลักษณะ คือ การสนับสนุนให้เข้ามามีบทบาททางการเมืองท้องถิ่น การร่วมมือกันประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ และการมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติโดยผ่านทาง การแต่งงาน

กล่าวคือ กลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนจะได้รับการแต่งตั้งจากเจ้าเมืองให้ดำรงตำแหน่ง “กรมการเมือง” ทำหน้าที่ช่วยเหลือทางด้านการบริหาร การปกครอง และเป็นหูเป็นตาให้กับเจ้าเมืองในการดูแลรักษาความสงบเรียบร้อยตามที่ได้รับมอบหมายจากเจ้าเมือง (ดังกล่าวมาแล้วในหัวข้อเครือข่ายเศรษฐกิจการเมืองของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา) กลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนที่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นกรมการเมืองเหล่านี้มักจะเป็นกลุ่มผู้ที่มีอิทธิพลภายในเมืองสงขลา และยังทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจให้กับเจ้าเมืองสงขลาอีกด้วย ดังเช่น จินเบ้งเสียงพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนได้รับการแต่งตั้งให้เป็นหลวงชนะสงคราม และมีสถานะเป็น คนสนิท “แขนซ้าย” ของพระยาวิเชียรคีรี (ชม) เป็นแม่กองเก็บส่วยเงินรายเฉลี่ยตลอดแขวงเมืองสงขลา ทั้งนี้จินเบ้งเสียงเป็นผู้ที่มีอิทธิพลสูง เป็นที่รู้จักและเกรงกลัวของชาวบ้านอย่างมากถึงกับเมื่อเอ่ยชื่อจินเบ้งเสียงทำให้เด็กหูดร้องไห้ได้¹

ส่วนในกรณีของจีนบึงล่อง เลขะกุล เริ่มรับราชการกับพระยาสุนทรานุรักษ์ (เนตร ณ สงขลา) เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2417 ในตำแหน่งล่าม เมื่อพระยาวิเชียรคีรี (ชม) เป็นเจ้าเมืองสงขลาได้รับการแต่งตั้งให้เป็นขุนบวรวาทีในตำแหน่งล่ามภาษาจีน และภาษาแขกเมื่อ พ.ศ. 2430 ครั้นต่อมาใน พ.ศ. 2436 ได้รับการแต่งตั้งจากพระยาวิเชียรคีรี (ชม) ให้เป็นนายอำเภอจีนคนแรก ปกครองคนจีนในอำเภอกลางเมืองสงขลา และเลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นหลวงบวรวาที หลังจากนั้นใน พ.ศ. 2438 ได้เลื่อนขึ้นเป็นนายอำเภอปกครองทั่วไปทั้งคนไทย จีน แขก ในอำเภอกลางเมืองสงขลา รวมไปถึงฟากข้างเมืองเก่า (แหลมสน) ต่อกับแขวงปละท่า (สทิงพระ) และอีกฟากหนึ่งต่อกับอำเภอฝ้ายเหนือ (หาดใหญ่) และตำแหน่งหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายสุดท้ายในเมืองสงขลา คือ ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลาโดยได้รับการเลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น หลวงศุภไสยสโมธาน (บึงล่อง เลขะกุล) นอกจากนี้จะทำหน้าที่ทางด้านการบริหาร ปกครองในเมืองสงขลาแล้วหลวงศุภไสยสโมธานเมื่อครั้งยังดำรงบรรดาศักดิ์หลวงบวรวาที ยังได้เข้าหุ้นร่วมกับพ่อค้าไทยจีนใน

¹ หนองหมายเหตุแห่งชาติ. 7.5 ม.2.14/22, รายงานพระยาสุภษัฒ์ เรื่อง ตรวจราชการกรมณฑลนครศรีธรรมราช

(ขม)
ตลาดลงทุนทำโรงตลาดแห่งใหม่ในเมืองสงขลา โดยเสนอเรื่องต่อพระยาวิเชียรคีรี^๒ เพื่อขออนุญาต
ปลูกโรงตลาดนอกกำแพงเมืองซึ่งเป็นที่ลวง สำหรับให้ขายสิ่งของสดของแห้ง และจะขอเก็บอัฐ
จากราษฎรวันละ 2 อัฐ คือ ช่วงเช้า 1 อัฐ ช่วงเย็น 1 อัฐ พร้อมทั้งจะเสียค่าอากรตลาดแผงลอย 12
ชัก 1 กิ่งตามพิภคัตตราภาษีอากร รวมเนื้อที่ที่ขออนุญาตยาว 18 เส้น 9 วา โรงขายของกว้างสาม
ศอก คิดเป็นห้อง 472 ห้อง^๒ แม้ว่าความพยายามดังกล่าวไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะพระยา
สุทนต์วินิต (ปั้น สุทนต์) ได้ให้เป็นผู้ดำเนินการเองในนามของราชการ แต่จากสิ่งนี้ได้สะท้อนให้เห็น
ว่าในขณะที่พ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนได้รับการแต่งตั้งให้เป็นกรมการเมืองอยู่นั้น ก็ได้มีการแสวงหา
ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจควบคู่กันไปด้วย

หรือในกรณีของหลวงศุขเกษมสโมทัย (ชู่ยตง หิริญวราชติ) ซึ่งมีชีวิตอยู่ในช่วง
พ.ศ. 2392-2458 นั้น มีบรรพบุรุษชั้นปู่ เป็นชาวจีนอพยพ แซ่ชะ ได้อพยพมาอยู่ที่เมืองสงขลาคาด
ว่าน่าจะเป็นรุ่นแรกๆ ส่วนบิดาไม่ทราบชื่อ มารดาชื่อนางหึ่ง ในวัยเด็กได้เรียนภาษาจีนจากปู่ มี
ความรู้ภาษาจีนในระดับที่ใช้การได้ ถึงขนาดเป็นครูสอนภาษาจีนให้กับนายทิต บุตรชายของ
พระยาวิเชียรคีรี (ขม) ซึ่งต่อมาคือ พระยาอภิรักษ์ราชอุทยาน ใน พ.ศ. 2439 อันเป็นช่วงระยะเวลา
ที่พระยาวิเชียรคีรี (ขม) ยังเป็นผู้สำเร็จราชการ และมีพระวิจิตรวรสาส์น (ปั้น สุทนต์) เป็นข้าหลวง
พิเศษอยู่นั้น นายชู่ยตง ได้เข้ารับราชการในตำแหน่งเจ้าพนักงานเก็บอากรบ่อนเบี้ย ภาษีฆ่าสุกร
และภาษีอย่างอื่น โดยได้รับบรรดาศักดิ์เป็น หลวงไพศาลพจนกิจ ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2441 สมเด็จพระ
พระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถโปรดเกล้าฯ ให้เป็นหลวงศุขเกษมสโมทัย (ชู่ยตง
หิริญวราชติ) ทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา อนึ่งในช่วงระหว่างที่พระยาวิเชียรคีรี (ขม)
เป็นผู้สำเร็จราชการได้แต่งตั้งให้ ^{หลวงศุขเกษมสโมทัย (ชู่ยตง หิริญวราชติ)} เป็น นายอำเภอจีน มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับคนจีนในเมืองสงขลา เช่น
เป็นผู้สอบสวนเบื้องต้น และเป็นผู้ชำระความข้อพิพาทระหว่างคนจีน ซึ่งถ้าหากตกลงกันได้ก็เป็น
อันยุติ แต่ถ้าตกลงกันไม่ได้ก็นำเรื่องไปพิจารณาที่โรงศาล จึงนับได้ว่าตำแหน่งนายอำเภอจีนได้ทำ
หน้าที่ที่กลั่นกรองกรณีพิพาทต่างๆในระดับหนึ่งก่อนที่จะไปถึงโรงศาล หลวงศุขเกษมสโมทัย (ชู่ยตง
หิริญวราชติ) ได้รับราชการในตำแหน่งผู้ช่วยราชการเมืองสงขลาและดูแลรับผิดชอบทางด้าน
การจัดเก็บภาษีอากรด้วยดีมาโดยตลอดจนกระทั่งในพ.ศ. 2448 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ มงกุฎสยามชั้น 5 ชื่อ วิจิตรภรณ์ แก่
หลวงศุขเกษมสโมทัย(ชู่ยตง หิริญวราชติ)^๓ นับได้ว่าหลวงศุขเกษมสโมทัย (ชู่ยตง หิริญวราชติ) เป็น

^๒ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.24.1/7, เรื่องสร้างตลาดเมืองสงขลา (8-16 เม.ย. ร.ศ. 115).

^๓ สัมภาษณ์ นายสนั่น หิริญวราชติ, อายุ 90 ปี วันที่ 5, 14 มิถุนายน พ.ศ. 2546 และ ชีวประวัติและอุดมการณ์อาจารย์
สนั่น หิริญวราชติ (ม.ป.ท. : ม.ป.พ., 2541) (พิมพ์เป็นที่ระลึกครบรอบ 84 ปี), หน้า 32-33.

บุคคลที่ใช้ความรู้ความสามารถสร้างฐานะของตนเองขึ้นมา และมีความเป็นไปได้ว่าหลวงศุขเกษมสโมทัย (ชื่อยดง หิริญวราชติ) มิได้รับราชการแต่เพียงอย่างเดียว แต่ได้มีการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจในรูปแบบอื่นๆ ไปพร้อมกับการรับราชการ เพราะปรากฏว่าหลวงศุขเกษมสโมทัย (ชื่อยดง หิริญวราชติ) มีทรัพย์สินสมบัติมากมายและได้แบ่งปันให้กับลูกๆ ซึ่งบรรดาลูกๆ ได้แต่งงานกับกลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนตระกูลอื่นๆ ที่มีบทบาททางการค้าในตัวเมืองสงขลา คือ

1. นางเก็งอิน ได้แต่งงานกับกลุ่มตระกูล เสาวพฤกษ์ นั่นคือ ชุนราชกิจการี ผู้บุกเบิกการตั้งโรงสีข้าว ซึ่งในเวลานั้นไม่ปรากฏว่ามีชื่ออะไร แต่ต่อมาเมื่อโรงสีข้าวดังกล่าวมาอยู่ในความครอบครองของนายสุชาติ รัตนปราการ ผู้เป็นหลานตา ได้ตั้งชื่อโรงสีข้าวนี้ว่า “หับ ให้ หิ้น” มีความหมายตรงกับภาษาอังกฤษว่า UNITY HAMONY PROSPERITY⁴ หรือ ชาวสงขลา เรียกว่า “โรงสีแดง” เพราะว่าโรงสีทาสีแดงทั้งหลัง

2. นายเก็งเชียง หิริญวราชติ ได้แต่งงานกับไผ่เลียน

3. นางเยี่ยม ได้แต่งงานกับกลุ่มตระกูล กปิลกาญจน์ คือนายพิศาล ซึ่งเป็นลูกของรองอำมาตย์เอกหลวงศุขเกษมสโมทัย (เก้เขียน)

4. นายสนั่น หิริญวราชติ ได้แต่งงานกับนางนิภา นามสกุลเดิมคืออนุกฤษ

นอกจากนี้แล้วหลวงศุขเกษมสโมทัย (ชื่อยดง หิริญวราชติ) ยังมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับกลุ่มตระกูล ณ สงขลา โดยพี่น้องของมารดา คือ นางชวน ได้แต่งงานกับคนในกลุ่มตระกูล ณ สงขลา และมีบุตรชายคนหนึ่งชื่อ คุณเพ็อง ณ สงขลา และคุณเพ็องมีบุตรชายคนหนึ่งชื่อ คุณแอบ ณ สงขลา และรับราชการเป็นปลัดเมืองสงขลา ทั้งนี้ปลัดแอบ ณ สงขลา ได้แต่งงานกับนางสาวมานี ธรรมรัตนพฤกษ์ ซึ่งเป็นหลานตาของขุนโกคาพิพัฒน์ (ไคย ฮวดเสียง)

สำหรับกรณีของรองอำมาตย์ตรีขุนโกคาพิพัฒน์ (ไคย ฮวดเสียง)^{*} แซ่ไคย ซึ่งมีบรรพบุรุษอพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในเมืองสงขลา และสืบสายตระกูลมาจนปัจจุบันนับได้ 9 รุ่น คือรุ่นทวดคือ ไคย ชุ่นเซา ส่วนปู่ชื่อ ไคย โฮยชิว และบิดาชื่อ ไคย กิมทะ จากการสัมภาษณ์ทายาทใน

⁴ สัมภาษณ์ นางสาวนพภา รัตนปราการ, อายุ 72 ปี วันที่ 28 พฤษภาคม และ 8 ตุลาคม พ.ศ. 2546.

^{*} ได้รับพระราชทานนามสกุล “โกนันทน์” (Gonandana) จากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นลำดับที่ 3889 เมื่อวันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2459 (อ้างใน คณะกรรมการรวบรวมและค้นคว้าเกี่ยวกับพระราชนิพนธ์ ฯลฯ ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระบรมราชูปถัมภ์ (รวบรวม), อักษรานุกรมนามสกุลพระราชทานในพระบาทสมเด็จพระปรมาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พิมพ์ครั้งที่ 3(กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่บริษัท ที เพชรจำกัด, 2544), หน้า 64)

กลุ่มตระกูล ไคันหน้* ได้เล่าว่า รุ่นบรรพบุรุษนับแต่รุ่นทวดมาจนถึงรุ่นพ่อได้ทำการค้าขายกับเมืองจีน แต่ไม่ทราบแน่ชัดว่าค้าขายอะไร พอมาถึงรุ่นของรองอำมาตย์ตรี ชุนโกคาฯ ได้หันมาทำการค้าขายอยู่ที่บ้านที่ถนนนครใน เป็นการค้าสิ่งของหลายอย่างรวมทั้งเครื่องเขียน นอกจากนี้ท่านยังได้ทำการค้าขายส่งของให้กับทางราชการ จนมีความสนิทสนมคุ้นเคยกับพระวิจิตรวรสาส์น (ปั้นสุขุม) ข้าหลวงเทศาภิบาล อีกทั้งท่านยังเคยเดินทางไปเมืองสิงคโปร์ คาดว่า น่าจะไปติดต่อทางการค้าขาย⁵ จากกรณีนี้แสดงให้เห็นว่าพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนได้มีการปรับตัวทางการค้าโดยหันมาทำการค้าทั้งกับทางราชการและคนทั่วไป

นอกจากกลุ่มตระกูล ณ สงขลา จะให้การสนับสนุนให้พ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนเข้ามามีบทบาทในการเมืองท้องถิ่นและร่วมกันแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจภายใต้โครงสร้างอำนาจทางการเมืองระบบเหมาเมืองแล้ว ความเป็นไปได้ว่ากลุ่มตระกูล ณ สงขลา มีบทบาททางเศรษฐกิจในฐานะของการเป็นแหล่งเงินทุนให้กับพ่อค้าท้องถิ่นตระกูลอื่นๆ ในเมืองสงขลา กุ้ยมีเงินเพื่อนำไปลงทุนทางการค้าขาย ทั้งนี้เพราะจากเอกสารแวดล้อมอื่นๆ ได้แสดงว่า กลุ่มตระกูล ณ สงขลา เป็นแหล่งเงินทุนให้กับพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนตระกูลคณาบุรุษ กุ้ยมีเงินไปลงทุนทำเหมืองแร่ดีบุก⁶ ดังนั้นจึงมีความเป็นไปได้ว่ากลุ่มตระกูล ณ สงขลาเป็นแหล่งเงินทุนให้กับพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนเมืองสงขลา กุ้ยมีเงินไปลงทุนทางการค้าด้วยเช่นเดียวกัน

สำหรับการสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติระหว่างกลุ่มตระกูล ณ สงขลา และกลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนเมืองสงขลาผ่านทาง การแต่งงานนั้น จากแผนผังตระกูล ณ สงขลา (โปรดดูแผนผังที่ 2 แสดงความสัมพันธ์ทางเครือญาติของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา^{หน้า 103}) ไม่ปรากฏอย่างเด่นชัดว่ามีการสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับกลุ่มตระกูลพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนมากนัก เพียงใด เพราะเท่าที่ปรากฏ พบว่า โดยส่วนใหญ่กลุ่มตระกูล ณ สงขลา มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับทางกรุงเทพฯ และการแต่งงานภายในกลุ่มตระกูล รวมถึงกับหัวเมืองใกล้เคียง แต่อย่างไรก็ตามมีข้อสังเกตว่า กลุ่มตระกูล ณ สงขลา น่าที่จะมีการแต่งงานสัมพันธ์กับกลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเมืองสงขลา เนื่องจากเป็นคนในพื้นที่เดียวกัน มีการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจร่วมกัน และการพึ่งพิงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจร่วมกัน ประกอบกับคนในกลุ่มตระกูล ณ สงขลา มักจะมี

* คือ นางมานี ณ สงขลา (ผู้เป็นหลานตา), อายุ 90 ปี, วันที่ 3 มีนาคม พ.ศ. 2548 นายเสริมวิทย์ ไคันหน้ (ผู้เป็นเหลนปู่) อายุ 74 ปี, วันที่ 12 มิถุนายน พ.ศ. 2546 และนางวิจิตร ณ สงขลา (ผู้เป็นหลานตา) อายุ 71 ปี, วันที่ 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2548.

⁵ สัมภาษณ์ นางมานี ณ สงขลา, อายุ 90 ปี วันที่ 3 มีนาคม พ.ศ. 2548.

⁶ Phuwadol Songprasert, "The Development of Chinese Capital in Southern Siam, 1868-1932," p.97.

ภรรยาหลายๆ คนแต่ไม่ปรากฏหลักฐานระบุว่าเป็นใคร อย่างไรก็ตามพบหลักฐานว่ามีการแต่งงานกับคนในพื้นที่ เช่น เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) มีภรรยาชื่อยี่ เป็นชาวน่าน้อย พระอนันตสมบัติ (เอม ณ สงขลา) มีภรรยาเป็นแม่หม้ายชาวตลาด และจากแผนผังตระกูล ณ สงขลาจะสังเกตได้ว่ามีกลุ่มคนในตระกูล ณ สงขลาอีกหลายคนที่มีภรรยา แต่ไม่ระบุว่าเป็นใครนั้น จึงทำให้สันนิษฐานได้ว่าคนเหล่านั้นอาจจะเป็นบุตรของพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนเมืองสงขลาก็เป็นได้ เช่น เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) มีภรรยาชื่อ สุน ส่วนพระยาวิเชียรคีรี (ชุ่ม) มีภรรยาชื่อ นางขำ นางกิมอิด และนางเทศ และยังมีภรรยาอื่นอีก

นอกจากนี้แล้วยังปรากฏหลักฐานว่ากลุ่มตระกูล ณ สงขลา ได้มีความสัมพันธ์กับกลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนในกลุ่มตระกูล โฆสโรพันธ์ โดย นางช้วน เป็นภรรยาของคนในกลุ่มตระกูล ณ สงขลา และนางช้วน เป็นน้องสาวของนางเหง ซึ่ง เป็นภรรยาของคนจีนแซ่ชะ ผู้เป็นต้นตระกูลหิรัญวรชาติ และมีบุตรคือ หลวงศุขเกษมสไมทัย (ช้วยตง หิรัญวรชาติ) ทำให้เกิดความสัมพันธ์ทางเครือญาติระหว่างกลุ่มตระกูล ณ สงขลา กับกลุ่มตระกูลหิรัญวรชาติ อีกทั้งกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ยังมีความสัมพันธ์กับกลุ่มตระกูลรัตนสาร โดยที่ นายชุ่นฮวด รัตนสาร ซึ่งเป็นน้องหรืออาของหลวงประธานราชภานุรักษ์ มีภรรยาชื่อ คุณริน ณ สงขลา* ซึ่งเป็นลูกสาวเจ้าเมืองหนองจิก และมีบุตรชื่อ นายแดง (ท่วนเลี่ยน) รัตนสาร⁷ ส่วนกลุ่มตระกูลโค้นันท์มีความสัมพันธ์กับกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ในรุ่นหลาน คือ นางสาวมานี ธรรมรัตนพฤกษ์ ซึ่งเป็นหลานตาของขุนโกคาพิพัฒน์ (เคียวฮวดเลี่ยน) แต่งงานกับปลัดแอบ ณ สงขลา ซึ่งเป็นลูกของคุณเพ็ญ ณ สงขลา

จากลักษณะการสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ในลักษณะดังกล่าวข้างต้นนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่า กลุ่มตระกูล ณ สงขลา ให้ความสำคัญกับการสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มตระกูลที่อยู่ในส่วนกลาง อันจะช่วยทำให้ฐานอำนาจทางการเมืองของกลุ่มตระกูลมีความมั่นคง และอีกประการหนึ่งการที่กลุ่มตระกูล ณ สงขลา แต่งงานภายในกลุ่มตระกูลนั้นย่อมทำให้เกิดความเป็นปึกแผ่นของทุนสะสมอยู่ภายในกลุ่มตระกูล ส่วนการสร้างสายสัมพันธ์ทางเครือญาติกับอำนาจท้องถิ่นอื่นๆ นั้นให้ความสำคัญกับอำนาจท้องถิ่นเมืองพัทลุง

* คนสงขลาเมื่อจะเรียกหรือเอ่ยนามลูกหลานของคนในกลุ่มตระกูล ณ สงขลา จะใช้คำนำหน้าว่า "คุณ" เสมอซึ่งเป็นการให้ความยกย่องในฐานะที่เป็นลูกหลานเจ้าเมืองสงขลา.

⁷ สัมภาษณ์ นางพวงเล็ก วงศ์สุนทร์, อายุ 80 ปี, วันที่ 5-7 สิงหาคม พ.ศ. 2545 และวันที่ 8, 29-30 กรกฎาคม พ.ศ. 2546. นางพวงเล็ก วงศ์สุนทร์ มีศักดิ์เป็นน้องภรรยาของ นายแดง รัตนสาร ซึ่งแต่งงานกับพี่สาวของนางพวงเล็ก วงศ์สุนทร์ และสัมภาษณ์ นางสาว กนกลักษณ์ รัตนสาร, อายุ 54 ปี, วันที่ 19 มิถุนายน พ.ศ. 2545 นางสาวกนกลักษณ์ รัตนสาร เป็นลูกของ นายแดง รัตนสาร

ที่มีมาตั้งแต่สมัยพระสงขลา (เหยียง) และความสัมพันธ์กับเจ็ดหัวเมืองแขกบางเมืองที่กลุ่มตระกูล ได้เข้าไปมีบทบาทปกครอง สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นถึงอำนาจและอิทธิพลของกลุ่มตระกูล ณ สงขลาใน หัวเมืองเหล่านั้นได้ในระดับหนึ่ง สำหรับการสร้างสายสัมพันธ์กับกลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีน เมืองสงขลานั้นจากหลักฐานที่ปรากฏอยู่ในระดับหนึ่ง และเชื่อว่าน่าที่จะมีมากกว่านี้ เพราะว่า เป็นกลุ่มบุคคลในพื้นที่ด้วยกันมีการให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลและการแบ่งปันผลประโยชน์ทาง เศรษฐกิจร่วมกัน

กล่าวโดยสรุปได้ว่าความร่วมมือระหว่างพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนตระกูลอื่นๆ กับ กลุ่มตระกูล ณ สงขลา เป็นไปในลักษณะที่กลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนตระกูลอื่นๆ พึ่งพิงอำนาจ ทางการเมืองของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา โดยกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ให้การสนับสนุนส่งเสริมให้ กลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนเข้ามามีบทบาททางการเมืองท้องถิ่นเมืองสงขลา และมีความร่วมมือกัน ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ส่วนการสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติโดยผ่านการแต่งงานกับ กลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนเมืองสงขลานั้นปรากฏร่องรอยในระดับหนึ่ง แต่ก็ยังเป็นสิ่งที่สะท้อนให้ เห็นว่าได้มีการสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับกลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเมืองสงขลาด้วยเช่นกัน

4.2 การประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจของพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีน

ดังได้กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า กลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่น ฐานอยู่ในเมืองสงขลา ในระยะแรกพึ่งพิงอาศัยอำนาจทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา นำมาสู่สะสมทุนภายในของตน ครั้นเมื่อกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ค่อยๆ ลดบทบาทและอิทธิพล ทางด้านเศรษฐกิจและการเมืองลง แต่กลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนยังคงสามารถดำเนินกิจกรรม ทางเศรษฐกิจของตนเองต่อไป และได้ร่วมกันประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่างๆ จนทำให้เมือง สงขลาที่มีความเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่องจากที่กลุ่มตระกูล ณ สงขลาได้วางรากฐานไว้แต่ แรก กิจกรรมทางเศรษฐกิจของพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนเหล่านี้มีความสอดคล้องกับการ เปลี่ยนแปลงกับบริบททางเศรษฐกิจในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เมืองสงขลาจึงมิได้เป็นเพียงแค่ เมืองท่าส่งสินค้าจากดินแดนภายในสู่ภายนอกเท่านั้น แต่ยังเป็นแหล่งผลิตสินค้าประเภทต่างๆ กิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนตระกูลอื่นๆ

ก่อนที่จะกล่าวถึงการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีน จะขอกล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งมีผลกระทบต่อ การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนเมืองสงขลา ดังนี้

จากการแผ่ขยายตัวของลัทธิจักรวรรดินิยมในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 22 และทวีความเข้มข้นมากขึ้นในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 23 ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 24 โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายอิทธิพลของอังกฤษ ที่เริ่มเข้ามามีอิทธิพลในดินแดนแห่งนี้ ด้วยการเข้าครอบครองเมืองปีนัง ใน พ.ศ. 2329 ภายใต้การนำของฟรานซิส ไลท์ และเข้าครอบครองเมืองสิงคโปร์ ใน พ.ศ. 2362 ภายใต้การนำของทอมัส แสตรมฟอร์ด แรฟเฟิลส์ และได้ครอบครองสิงคโปร์อย่างเป็นทางการใน พ.ศ. 2367 ต่อมาใน พ.ศ. 2369 ได้จัดตั้งเขตการปกครองที่เรียกว่า สเตรตส์ เซตเติลเมนต์ (Straits Settlements)⁸ ด้วยการรวมดินแดนที่อยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษ ประกอบด้วยปีนัง โพรวินซ์เวลสลิย์ มะละกาและสิงคโปร์ เป็นเขตเดียวกัน โดยมีเมืองปีนังเป็นศูนย์กลางการปกครองและใน พ.ศ. 2375 ได้ย้ายมาอยู่ที่เมืองสิงคโปร์

ตลอดระยะเวลาที่อังกฤษครอบครองเมืองปีนังและสิงคโปร์ได้ดำเนินการพัฒนาเมืองทั้งสองกลายเป็นเมืองท่าและศูนย์กลางการค้าขาย กล่าวคือ ในช่วง 20 ปีแรกที่เข้าครอบครองเมืองปีนัง สามารถดึงดูดการค้าจากเมืองโทรบุรีให้มาอยู่ที่เมืองปีนัง ทำให้เมืองปีนังกลายเป็นศูนย์กลางรวบรวมสินค้าเพื่อส่งไปยังเมืองจีน โดยทำการค้าขายอยู่ในบริเวณรอบนอกของกลุ่มเกาะ และการค้าในส่วนใหญ่อุปโภคอุปโภคสุมาตราภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของมลายู พม่าตอนใต้และชายฝั่งตะวันตกเฉียงใต้ของไทย⁹ ส่วนทางด้านเมืองสิงคโปร์นับจาก พ.ศ. 2362 เป็นต้นมาได้ใช้นโยบายเมืองท่าปลอดภาษีการค้ามาโดยตลอด ทำให้เมืองสิงคโปร์ใน พ.ศ. 2373 มีพัฒนาการทางการค้ามากที่สุด และร่ำรวยที่สุด จนในที่สุดเมื่อ พ.ศ. 2375 ได้กลายเป็นที่ตั้งศูนย์กลางการปกครองของสเตรตส์ เซตเติลเมนต์แทนที่เมืองปีนัง ประการสำคัญเมืองสิงคโปร์ได้กลายเป็นศูนย์กลางการค้าทางเรือระหว่างยุโรป อินเดีย และจีน

กล่าวได้ว่าการที่อังกฤษได้พัฒนาให้เมืองปีนังและสิงคโปร์เติบโตขึ้นมาเป็นเมืองท่าทางการค้า ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงลักษณะการค้าภายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่กลายเป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนสินค้า และเชื่อมโยงการค้าระหว่างซีกโลกตะวันตกกับซีกโลกตะวันออก ด้วยการเป็นแหล่งกลางกระจายสินค้าจากตะวันตกและตะวันออกเข้าไปสู่ดินแดนต่างๆ ภายในอาณาบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือ สินค้าจากอังกฤษ เช่น สิ่งทอ สินค้าโลหะและอาวุธปืน สินค้าจากอินเดีย เช่น สิ่งทอ ผืน สินค้าจากจีน เช่น ชา ผ้าไหม เครื่องถ้วย และ

⁸ แมรี ซี. เทิร์นบูลล์, ประวัติศาสตร์มาเลเซีย สิงคโปร์และบรูไน, แปลโดย ทองสุก เกตุโรจน์, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์พัฒนาหนังสือ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2540), หน้า 184.

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 176-177.

ขณะเดียวกันก็เป็นแหล่งกลางรวบรวมสินค้าจากดินแดนดังกล่าวไปยังซีกโลกตะวันออกและตะวันตก คือ สินค้าจากมินังกะเบา เช่น ทองคำ กาแฟ สินค้าจากสุมาตราเหนือ เช่น พริกไทย สินค้าจากไทย เช่น เกลือ สินค้าจากปาหัง เช่น ดีบุก ทองคำ สินค้าจากเประ สลังงอ สุโหลงจ เช่น ดีบุก สินค้าจากกลุ่มเกาะ เช่น ริงนก สหราย¹⁰ ในลักษณะเช่นนี้ยังผลทำให้เมืองท่าทางการค้าต่างๆ ในอาณาบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีสถานะเป็นเมืองท่าการค้าภายในของเมืองสิงคโปร์ แทนการเป็นเมืองท่าการค้าของเมืองจีนที่มีมาแต่เดิม จะเห็นได้ว่าความเป็นศูนย์กลางการค้าได้เคลื่อนย้ายจากเมืองจีนมาสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยมีเมืองสิงคโปร์เป็นศูนย์กลางการค้าแห่งใหม่ที่สำคัญ และยิ่งทวีความสำคัญมากยิ่งขึ้นเมื่อเปิดใช้เส้นทางคลองสุเอซ ใน พ.ศ. 2412¹¹ ซึ่งช่วยร่นระยะทางการเดินเรือระหว่างยุโรปกับเอเชีย ทำให้อาณาบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความสำคัญในทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้น

ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ได้ส่งผลกระทบต่อเมืองไทยด้วยเช่นกัน กล่าวคือ ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงระบบการค้ามาเป็นลำดับ นับตั้งแต่การทำสนธิสัญญาเบอร์นีใน พ.ศ. 2369 ทำให้การค้าในระบบพระคลังสินค้าค่อยๆ เสื่อมคลายลงไป และถูกแทนที่ด้วยระบบเจ้าภาษีนายอากร ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2398 ได้ทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ทำให้ไทยต้องนำเอาระบบการค้าเสรีเข้ามาใช้ ในลักษณะเช่นนี้ทำให้การค้าระหว่างไทยกับสิงคโปร์ช่วง พ.ศ. 2367-2411 ขยายตัวเพิ่มขึ้นเป็น 4 เท่า ซึ่งสินค้าส่งออกของไทยไปสิงคโปร์ คือ ข้าว เกลือ น้ำตาล ไม้ฝาง ยาสูบ ครั่ง น้ำมันมะพร้าวและดีบุก ส่วนสินค้านำเข้าจากสิงคโปร์ คือ ผืน ชีผึ้ง เครื่องแก้ว สิ่งทอ ประเภทต่างๆ รวมทั้งสินค้านานาชนิดจากจีนและอินเดีย¹²

สำหรับเมืองสงขลาได้ติดต่อค้าขายทั้งเมืองปีนังและสิงคโปร์ โดยที่การค้าระหว่างเมืองสงขลา กับเมืองปีนังเป็นการค้าทางบกผ่านถนนไทรบุรีที่สร้างมาตั้งแต่ พ.ศ. 2405 สินค้าที่เมืองสงขลาส่งออกไปยังเมืองปีนัง โดยส่วนใหญ่ได้แก่ สินค้าประเภทปศุสัตว์ จำพวก โค กระบือ วัว แพะ แกะ เป็ด ไก่ เป็นต้น ดังปรากฏว่ามีด่านตรวจสัตว์ในเขตเมืองสงขลาตามเส้นทางสายสงขลา – ไทรบุรี ถึง 5 ด่านด้วยกัน ซึ่งสัตว์เหล่านี้รวบรวมมาจากนครศรีธรรมราช พัทลุง

¹⁰ แมรี จี. เทิร์นบูลล์, *ประวัติศาสตร์มาเลเซีย สิงคโปร์และบรูไน*, แปลโดย ทองสุก เกตุโรจน์, หน้า 189.

¹¹ George Bogaars, "The Effect of the Opening of the Suez Canal on the Trade and Development of Singapore," in *Journal Malayan Branch Royal Asiatic Society*. Vol. XXVIII Pt.I March 1955 pp.99-143.

¹² วรภรณ์ ทินานนท์, "การค้าสำเภาของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), หน้า 51 และ 76.

ปัตตานี ผ่านออกทางเมืองสงขลา นอกจากนี้ยังมีสินค้าที่เป็นผลผลิตจากการทำประมงในทะเลสาบสงขลาอันได้แก่ กุ้งแห้ง ปลาตากแห้ง กะปิ เป็นต้น ซึ่งสินค้าเหล่านี้ยังคงมีการส่งออกเรื่อยมา

ดังนั้น นับตั้งแต่พ.ศ.2405 เป็นต้นมา การเดินทางติดต่อไปมาค้าขายระหว่างเมืองสงขลากับไทรบุรี และเลยไปถึงเมืองปีนังเป็นไปด้วยความสะดวก เมื่อพ่อค้าจากเมืองสงขลา นำสินค้าจากเมืองสงขลาไปค้าขายยังเมืองปีนัง และจะเดินทางกลับมายังเมืองสงขลา ก็จะซื้อสินค้าจากเมืองปีนังกลับมาขายต่อที่เมืองสงขลา โดยส่วนมากมักเป็นสินค้าประเภทเครื่องอุปโภคบริโภค เช่น ผ้า เส้นด้าย เส้นไหม รองเท้า ผลไม้แห้งและสินค้าจากเมืองจีน ตลอดจนรถจักรยาน รถจักรยานยนต์ รถยนต์ อีกด้วย การที่เมืองสงขลาสามารถเดินทางติดต่อไปมาค้าขายยังเมืองปีนังได้โดยสะดวกนี้เอง จึงทำให้ในช่วงระยะเวลาก่อนที่จะทางรถไฟจะมาถึงเมืองสงขลา ชาวเมืองสงขลานิยมใช้เครื่องใช้ในชีวิตประจำวันจากต่างประเทศ ซึ่งผ่านเข้ามาทางเมืองปีนัง เพราะหาซื้อได้ง่ายและสะดวก¹³ ดังนั้นการค้าระหว่างเมืองสงขลาและเมืองปีนัง โดยทางบกจึงเป็นเส้นทางหนึ่งที่นิยมใช้กันมาโดยตลอด

ส่วนการค้ากับเมืองสิงคโปร์นั้นเป็นการค้าทางเรือ จะมีเรือพ่อค้าชาวจีนทำหน้าที่เป็นตัวกลางเดินทางเข้ามาติดต่อค้าขายระหว่างทั้งสองเมือง ซึ่งเป็นลักษณะของการค้าในระดับเอกชนรายย่อย ดังปรากฏในรายงานการตรวจราชการมณฑลนครศรีธรรมราชของพระยาสุรภูมย์วินิต (ปั้น สุชุม) เมื่อ พ.ศ. 2442 ว่า "มีเรือไปมาค้าขายระหว่างเมืองสงขลากับเมืองต่างประเทศ คิดเที่ยวหนึ่งเปลลำ 720 เทียบกับศก 115 เรือในศก 116 มากกว่า 348 ลำ"¹⁴ ทั้งนี้เรือที่เข้ามาค้าขายในเมืองสงขลามาดังแต่พ.ศ. 2427จะมีขนาดไม่ใหญ่มากนัก ประมาณ 3 – 6 วา¹⁵ เพราะถ้าหากเป็นเรือขนาดใหญ่จะไม่สามารถเข้ามาในร่องน้ำในทะเลสาบสงขลาได้ เพราะร่องน้ำไม่ลึกในลักษณะเช่นนี้คาดว่าเรือเหล่านี้ จะเป็นเรือที่ทำการค้าตามริมชายฝั่งคาบสมุทรมลายูทางด้านตะวันออกและเลยไปถึงเมืองสิงคโปร์ ซึ่งในขณะนั้นได้กลายเป็นศูนย์กลางการรวบรวมสินค้าจากบริเวณตอนในไปสู่เมืองจีนและยุโรปอีกต่อหนึ่ง

¹³ สัมภาษณ์ นายปิ่น พงศ์ประยูร, อายุ 85 ปี, วันที่ 10 ตุลาคม พ.ศ. 2546 , สัมภาษณ์ นายสุธา รัตนพฤกษ์, อายุ 77 ปี, วันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2546 , สัมภาษณ์ นาง.จุไรรัตน์ นิพัทธ์สังข์, อายุ 72 ปี, วันที่ 12 มิถุนายน และ 13 ตุลาคม พ.ศ. 2546 สัมภาษณ์ นางเยี่ยมจิตต์ วิจารณ์, อายุ 69 ปี, วันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2545. สัมภาษณ์ นายพนพล เอนกชัย, อายุ 53 ปี, วันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2545.

¹⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม. 47/19, รายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราช (10 มิ.ย.113-5 ต.ค. 129).

¹⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช, ชีวิตฉัน, หน้า76.

การเดินทางเรือค้าขายเลียบชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกของแหลมมลายู เป็นเส้นทาง การเดินเรือเก่าแก่ที่มีมานานแล้ว และเป็นที่ยอมรับกันในกลุ่มพ่อค้าชาวจีนและพ่อค้ามลายู เนื่องจากการเดินเรือแบบนี้ไม่ต้องใช้เรือที่มีขนาดใหญ่มากนัก การต่อเรือก็เป็นไปได้โดยง่ายมี ต้นทุนไม่สูงนัก เรือที่ใช้เดินเลียบตามชายฝั่งนี้โดยส่วนใหญ่เป็นเรือที่มีลักษณะคล้ายเรือสำเภา แต่ มีขนาดเล็กกว่า มีเสา 1-2 เสา ใช้ใบในการเดินเรือ ซึ่งเป็นเรือที่พ่อค้าในเมืองสงขลาใช้ไปค้าขาย กับหัวเมืองมลายูและเมืองสิงคโปร์ มีชื่อเรียกว่า “เรือแก้ง เรือสี่ตะสม”¹⁶ ส่วนเรือที่พ่อค้าชาวมลายู ใช้เดินเรือเลียบชายฝั่งค้าขายในแถบนี้เป็นเรือที่ต่อในตรังกานู และใช้กันอย่างแพร่หลาย เรือ เหล่านี้เรียกว่า Pinas(Perahu) , Pinas Dogar(Perahu) , Bedar(Luang Sudu)¹⁷ (โปรดดูภาพที่ 4 เรือที่ใช้เดินทางค้าขายในบริเวณชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกของคาบสมุทรมลายู)

พ่อค้าเรือเหล่านี้เดินทางระหว่างเมืองตรังกานูเลียบชายฝั่งทะเลอ่าวไทยทางด้าน ตะวันออกไปถึงปลายแหลมญวน เพื่อทำการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าท้องถิ่นในแต่ละแห่ง เช่น มาซื้อเกลือที่ปัตตานี สินค้าของป่า อาหารแห้ง น้ำตาลโตนด กะปิ เนื้อมะพร้าวตากแห้ง หัวหอม พริก มะขามเปียก หวาย เป็นต้น และยังนำข้าวจากไทยไปขายยังเมืองสิงคโปร์อีกด้วย¹⁸

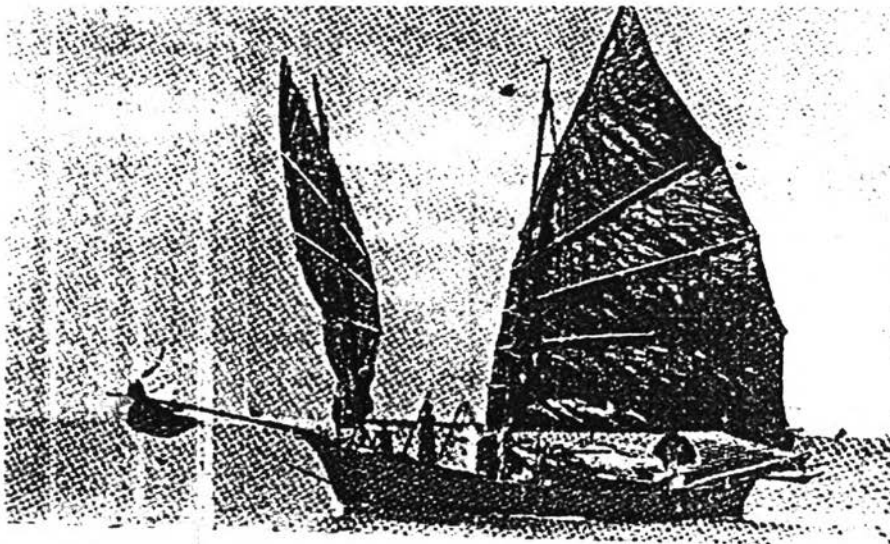
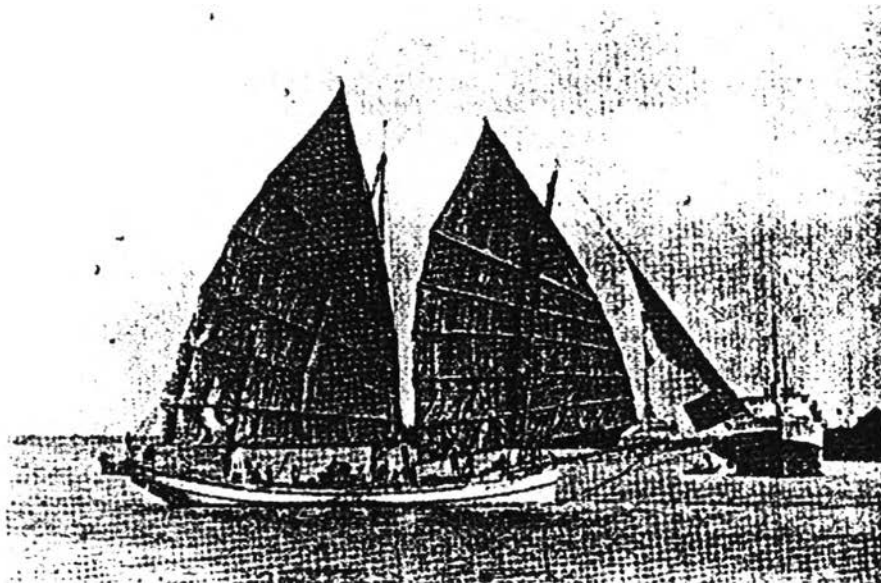
การค้าเลียบชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกของคาบสมุทรมลายู มีความสะดวกมาก ขึ้นเมื่อเปิดใช้เส้นทางเดินเรือเมล์ระหว่างกรุงเทพฯกับสิงคโปร์ใน พ.ศ.2442 และปรับปรุงการ ทำสัญญาอีกครั้งใน พ.ศ. 2453 การเดินเรือดังกล่าวนี้เป็นการทำสัญญากันระหว่างรัฐบาลไทยกับ ตัวแทนบริษัทอีสเอเชียติก โดยใช้เรือกลไฟ 3 ลำ คือ เรือจักรพงษ์ บริพัตร และเรดิง มีกำหนด ระยะเวลาการเดินทางที่แน่นอน และต้องแวะตามหัวเมืองชายทะเลทางด้านตะวันออกของสยาม ตามที่กำหนดไว้ในสัญญา คือ เมืองชุมพร ไชยา (บ้านดอน) นครศรีธรรมราช สงขลา ส่วนเมือง

¹⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 7.5 ม.2.12ก/1 (114), ใบออกเมืองสงขลา เรื่อง รายการสิ่งของที่ส่งมาร่วมแสดง นิทรรศการ ในโอกาสกรุงเทพฯครบรอบ 100 ปี.

¹⁷ C.A. Gibson-Hill, "Cargo Boats of the East Coast of Malaya," Journal Malayan Branch Royal Asiatic Society. [Vol. XXII Pt. III, June, 1949], pp.108-114.

¹⁸ L.A. Peter Gosling, "Contemporary Malay Traders in the Gulf of Thailand," Economic exchange and social interaction in Southeast Asia: Perspectives from Prehistory, History, and Ethnography. Karl L. Hutterer Ed., Michigan Papers on South And Southeast Asia No. 13 , 1977 (Printed in the United States of America : Center for South and Southeast Asian Studies The University of Michigan; Ann Arbor Michigan,1978), pp. 74-79.

หลังสวน ปัตตานี ตรัง กานู นี้เรือทั้งสามลำจะผลัดเปลี่ยนกันแวะเที่ยวละแห่ง¹⁹ ซึ่งได้แวะรับส่งสินค้าและพ่อค้ารวมถึงผู้คนไปยังเมืองสิงคโปร์อีกด้วย จากจุดนี้เองที่ทำให้พ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสาย

ภาพที่ 4 เรือที่ใช้เดินทางค้าขายในบริเวณชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกของคาบสมุทรมลายู

ที่มา : C.A. Gibson-Hill, "Cargo Boats of the East Coast of Malaya," *Journal Malayan Branch Royal Asiatic Society*, [Vol. XXII Pt.III [June, 1949], pp.114-115.

¹⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 บ.12/6, สัญญาเดินเรือเมล์ระหว่างกรุงเทพกับหัวเมืองปักษ์ใต้ (2 เม.ย 122-10 ก.ค 128).

เงินในเมืองสงขลาสามารถทำการค้าขายกับเมืองสิงคโปร์ได้สะดวกยิ่งขึ้น โดยไม่จำเป็นต้องมีเงินทุนมากก็สามารถทำการค้าขายกับเมืองสิงคโปร์ได้ สินค้าที่ส่งออกในช่วงระยะนี้โดยส่วนใหญ่ยังคงเป็นสินค้าประเภทของป่า และที่สำคัญคือ รั้งนก ข้าวสาร และเกลือ

กล่าวโดยสรุปได้ว่า จากความเปลี่ยนแปลงบริบททางการค้าที่เกิดขึ้นในบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้ส่งผลกระทบต่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการค้าในเมืองสงขลาด้วยเช่นกัน นั่นคือทำให้เมืองสงขลามีสถานะเป็นเมืองท่าภายในของเมืองสิงคโปร์และปีนัง ภายใต้ระบบการค้าเสรีทำให้เกิดการขยายตัวทางการค้าระหว่างเมืองสงขลากับเมืองสิงคโปร์และเมืองปีนัง เพราะสามารถเดินทางไปค้าขายยังเมืองสิงคโปร์ได้โดยเสรี ประกอบกับการเดินทางไปค้าขายกับเมืองสิงคโปร์มีข้อได้เปรียบว่าการเดินทางไปค้าขายกับเมืองจีนในแง่ที่ว่า ใช้ระยะเวลาการเดินทางน้อยกว่า มีความเสี่ยงน้อยกว่า และใช้การลงทุนน้อยกว่า ครั้นเมื่อสามารถทำการค้าขายกับเมืองสิงคโปร์และปีนังได้โดยสะดวก นำมาสู่การกระตุ้นให้เกิดการขยายตัวทางกิจกรรมทางเศรษฐกิจภายในเมืองสงขลาตามมา ในลักษณะเช่นนี้ทำให้เกิดการขยายตัวของพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนเช่นกัน

สำหรับกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่พ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนตระกูลอื่นๆ ประกอบการนั้นมีความแตกต่างและหลากหลายกันไป ดังตารางที่ 10 แสดงกิจกรรมทางเศรษฐกิจของพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนตระกูลอื่นๆ

ตารางที่ 10 แสดงกิจกรรมทางเศรษฐกิจของพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนตระกูลอื่นๆ

ลำดับที่	ตระกูล	กิจกรรมทางเศรษฐกิจของพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีน			หมายเหตุ
		พ.ศ. 2385-2439	พ.ศ. 2439-2455	พ.ศ. 2455-2472	
1	รัตนปราการ	การค้าสำเภา	การค้าเรือใบ	โรงสีข้าว, สวนยางพารา	กรมการเมือง
2	โค่นันท์	การค้าสำเภา	การค้าเรือใบ, ร้านค้าในย่าน ศูนย์กลางการค้า	ร้านค้าในย่าน ศูนย์กลางการค้า, สวนยางพารา	กรมการเมือง
3	เงารังษี	การค้าสำเภา, แพทย์	การค้าเรือใบ(กลันตัน), การค้ากับปีนัง, แพทย์, ร้านค้าใน	การค้าเรือใบ(กลันตัน), การค้ากับปีนัง, แพทย์, ร้านค้าใน	

ลำดับ ที่	ตระกูล	กิจกรรมทางเศรษฐกิจของพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีน			หมายเหตุ
		พ.ศ. 2385-2439	พ.ศ. 2439-2455	พ.ศ. 2455-2472	
			ย่านศูนย์กลาง การค้า	ย่านศูนย์กลางการ การค้า	
4	รัตนสาร	การค้าสำเภา	การค้าเรือใบ, ร้านค้าในย่าน ศูนย์กลางการค้า	ร้านค้าในย่าน ศูนย์กลางการค้า	
5	ประธานราษฎร นิกร	การค้าสำเภา	การค้าเรือใบ	การค้าเรือใบ, ร้านค้าในย่าน ศูนย์กลางการค้า, สวนยางพารา	
6	เลชะกุล		เหมืองแร่ดีบุก	เหมืองแร่ดีบุก, สวนยางพารา	กรมการ เมือง
7	ศิริวงศ์	การค้าสำเภา	การค้าสำเภา, การค้าเรือใบ, ร้านค้าในย่าน ศูนย์กลางการค้า	ร้านค้าในย่าน ศูนย์กลางการค้า	
8	สาครินทร์	การค้าสำเภา	การค้าเรือใบ	ร้านค้าในย่าน ศูนย์กลางการค้า, สวนยางพารา, เหมืองแร่ดีบุก	
9	หิรัญวรชาติ	นายอากร (บ่อน เบี้ย ,ภาษีฆ่าสุกร และอื่นๆ)	นายอากร(บ่อนเบี้ย , ภาษีฆ่าสุกร และ อื่นๆ). ร้านค้าใน ย่านศูนย์กลาง การค้า		กรมการ เมือง
10	เจริญ			การค้าในทะเลสาบ สงขลา(ตลาดนัด), เหมืองแร่ดีบุก,	

ลำดับ ที่	ตระกูล	กิจกรรมทางเศรษฐกิจของพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีน			หมายเหตุ
		พ.ศ. 2385-2439	พ.ศ. 2439-2455	พ.ศ. 2455-2472	
				เครื่องปั้นดินเผา, สวนยางพารา	
11	อเนกชัย		การค้าในทะเลสาบ สงขลา(ตลาดนัด)	การค้าในทะเลสาบ สงขลา(ตลาดนัด)	
12	จียยากุล			เหมืองแร่ดีบุก, สวน ยางพารา, ร้านค้า ในย่านศูนย์กลาง การค้า	
13	วิมลสุวรรณ		ช่างทอง, ร้านค้าใน ย่านศูนย์กลาง การค้า	ช่างทอง, การค้าใน ทะเลสาบสงขลา (ตลาดนัด), ร้านค้าในย่าน ศูนย์กลางการค้า	
14	อดุลยพันธ์		การค้าเรือใบ(กลัน ตัน), การค้ากับปิ้ง , ร้านค้าในย่าน ศูนย์กลางการค้า	การค้าเรือใบ(กลัน ตัน), การค้ากับปิ้ง , ร้านค้าในย่าน ศูนย์กลางการค้า	
15	อุณหิโร , กุลประโยชน์	แพทย์	แพทย์, มีร้านค้าใน ย่านศูนย์กลาง การค้า	แพทย์, มีร้านค้าใน ย่านศูนย์กลาง การค้า	
16	กบิลกาญจน์	ค้าสำเนา	ค้าเรือใบ, มีร้านค้า ในย่านศูนย์กลาง การค้า	ร้านค้าในย่าน ศูนย์กลางการค้า	กรมการ เมือง

ที่มา : ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ โปรดดูรายละเอียดที่บุคคลานุกรมในรายการอ้างอิงท้ายเล่ม

4.2.1 การค้าภายในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เป็นดินแดนภายในของเมืองสงขลาที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรตามธรรมชาติ (ของป่า ผลผลิตจากป่า และการประมง) และยังมีพื้นที่ที่เหมาะสมกับการทำเกษตรกรรม ไม่ว่าจะเป็นการทำนา การทำสวน (พริกไทย) ด้วยความอุดมสมบูรณ์นี้เป็นแรงดึงดูดให้เกิดกิจกรรมทางการค้ามาโดยตลอด ก่อนที่จะมีการตั้งเมืองสงขลาทั้งที่หัวเขาแดง ฝั่งแหลมสนและตำบลบ่อยาง ลักษณะการประกอบกิจกรรมทางการค้าภายในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา มีความเป็นไปได้ว่า เป็นไปในรูปแบบของพ่อค้าคนกลางที่พ่อค้าชาวจีนซึ่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองสงขลาเดินทางโดยทางเรือ เข้าไปยังดินแดนต่างๆ รอบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เพื่อทำการซื้อ ขาย แลกเปลี่ยนสินค้ากับชาวบ้าน ด้วยการนำเอาสินค้าจากเมืองสงขลาไปขายยังหมู่บ้านหรือชุมชนที่อยู่รอบทะเลสาบสงขลา ขณะเดียวกันก็นำเอาสินค้าซึ่งเป็นผลผลิตในที่แห่งหนึ่งไปแลกเปลี่ยนซื้อขายในที่อีกแห่งหนึ่งด้วย และในขากลับก็นำเอาผลผลิตในที่ต่างๆ ของชาวบ้านกลับมาขายเมืองสงขลา เพื่อรวบรวมสินค้าสำหรับขายให้กับพ่อค้าที่มาจากต่างเมือง ในลักษณะเช่นนี้ทำให้เกิดความเคลื่อนไหวหมุนเวียนแลกเปลี่ยนระหว่างสินค้าระหว่างชุมชนหมู่บ้านต่างๆ รอบทะเลสาบสงขลา กับเมืองสงขลา

อนึ่ง เป็นที่น่าเชื่อถือได้ว่ารูปแบบการค้าดังกล่าวข้างต้นนี้ดำรงอยู่และสืบทอดเรื่อยมาจนกระทั่งหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ทั้งนี้เพราะว่าข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ทายาทของกลุ่มตระกูลต่างๆ ที่ประกอบกิจกรรมการค้าภายในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ทั้งที่เป็นพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนในตัวเมืองสงขลาและที่อยู่บริเวณรอบทะเลสาบสงขลา ต่างก็ให้ข้อมูลในลักษณะเดียวกันที่สะท้อนภาพความเคลื่อนไหวทางการค้า ดังเช่น ในกรณีการประกอบกิจกรรมการค้าขายของบิดามารดาของนายเจริญ จรุงศรี²⁰ ซึ่งมีเชื้อสายจีน ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านท่าโพธิ์ หมู่ที่ 1 ต. คลองรี อ. จะทิ้งพระ อันเป็นแหล่งที่มีการทำน้ำผึ้ง (น้ำตาลโดนด) มาก ได้เล่าถึงเส้นทางการค้าของบิดามารดา ซึ่งสะท้อนภาพของการดำเนินกิจกรรมทางการค้าภายในทะเลสาบสงขลาในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 5 และสมัยรัชกาลที่ 6 ได้เป็นอย่างดี ว่าผู้ที่ประกอบการค้าภายในทะเลสาบสงขลาจะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ ความชำนาญในเรื่องของสภาพภูมิอากาศ ทิศทางลมที่จะใช้เดินเรือ กล่าวคือ

²⁰ สัมภาษณ์ นายเจริญ จรุงศรี, อายุ 84 ปี, วันที่ 16 ตุลาคม พ.ศ. 2546.

“คุณพ่อมีเรืออยู่ลำหนึ่ง ซึ่งแต่ก่อนเรียกว่า เรือใบซึ่งใช้ทำการค้าขายไปมาระหว่างไปพัทลุงบ้าง ไปสงขลาบ้าง ได้ทำการค้าขายทั่วทั้งทะเลสาบ เมื่อไปพัทลุงก็จะบรรทุกน้ำผึ้ง[น้ำตาลโตนด]ไปขายที่พัทลุง เมื่อกลับจากพัทลุงมาก็จะบรรทุกสินค้าประเภทผลไม้ตามฤดูกาลทุกอย่าง เช่นทุเรียน มังคุด กล้วย กล้วยสุก มันทลามา[มันเทศ] เพื่อนำมาขายตามบ้านที่จะถึงพระ ส่วนพระนั้นจะไปในช่วงฤดูกาลเก็บเกี่ยวข้าวเพื่อไปซื้อข้าว ได้นำเอาน้ำผึ้งไปค้าขายแลกเปลี่ยนไปมาที่ทะเลสาบสงขลา ถ้าไปพัทลุงแล้วต้องดูทิศทางของลม ถ้าหากเป็นลมทิศตะวันออก หรือมรสุมทิศตะวันออกในช่วงระหว่างเกาะใหญ่และพัทลุงเราต้องระวัง เพราะมีมรสุม โดยเฉพาะน้ำที่แหลมเจ้าที่เกาะใหญ่ลึกมาก และมีมรสุมแรง ถ้าเป็น...มรสุมตะวันออกจะเริ่มเดือนพฤศจิกายน - มีนาคม เมื่อถึงเดือนเมษายนจะไปทางตะวันตก ในภาษาของชาวเรือจะมีการเรียกชื่อของลมที่พัดในทะเลสาบต่างๆกัน คือถ้าเป็นลมทางทิศตะวันตกจะมีชื่อเรียกว่า [1] “ลมพัดหลวง” ซึ่งเป็นลมตะวันตกเฉียงเหนือ [2] “ลมพัดกลาง” ซึ่งก็คือลมตะวันตก [3] “ลมพัดยา” ซึ่งก็คือลมตะวันตกเฉียงใต้ [ส่วน]ลมทางทิศตะวันออกเรียกว่า “ลมนอก” ส่วน “ลมเภา” ซึ่งก็คือลมที่พัดทางทิศตะวันออกเฉียงใต้.....”²¹

นอกจากนี้แล้วยังต้องเป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญในเส้นทางการเดินทางติดต่อไปมาระหว่างหมู่บ้าน หรือชุมชนต่างๆ เป็นอย่างดี ว่าในช่วงไหนควรเดินทางไปไหนทางใด ความว่า

“ลำดับเส้นทางการเดินเรือทางฝั่งตะวันตก จากพัทลุงเริ่มที่ลำปามาเข้าแหลมดิน จงเก แหลมจงหนูน[ปัจจุบันเรียกแหลมจงถนน] แล้วเลียบฝั่งไปเข้ารัตภูมิ และเข้าปากพะยูน ปากรอ แล้วถึงจะมาถึงสงขลา แต่เส้นทางการเดินเรือทางฝั่งตะวันตกจะมาอยู่ที่ปากพะยูน ปากรอ ที่นี้การเดินทางไปกับเรือที่ไปค้าขายเราจะข้ามมาที่ฝั่งตะวันออกในเวลาที่คลื่นลมสงบที่แหลมจงหนูนซึ่งมีระยะทางที่ใกล้ ถ้าหากว่าออกจากแหลมดิน ออกจากพัทลุงมาเกาะใหญ่มันไกลและน้ำลึก มีมรสุม คลื่นลมจัด เรือเล็กหาปลาต้องเลียบฝั่งตะวันตกไปก่อนและมาข้ามที่จงเก จงถนน แล้วกลับเข้ามาผ่านเกาะใหญ่ เกาะแหลมกรวด เกาะโคบ แล้วมาที่บ้านหมู่ที่ 1 ตำบล คลองรี อ.จะทิ้งพระ.... ส่วนเส้นทางการเดินเรือทางด้านฝั่งตะวันออกลงไปทางใต้ นับจากจุดภูมิลาเนาที่บ้านท่าโพธิ์ ถ้าเป็นเรือใบ เรือแจว หรือเรืออะไรก็ตามแต่เราจะ

²¹ สัมภาษณ์ นายเจริญ จรุงศรี, อายุ 84 ปี, วันที่ 16 ตุลาคม พ.ศ. 2546.

เลียบฝั่งตะวันออกตั้งแต่บ้านคูซูด บ้านดอนคั่น บ้านท่าหิน ปากอ ป่าขาด สะทังหม้อ บ้านเขาเขียวตรงข้ามบ้านเกาะยอ แล้วจึงเข้าสงขลา สำหรับเส้นทางฝั่งตะวันออกขึ้นเหนือไปทางระโนดจากบ้านท่าโพธิ์ มี 2 เส้นทาง ทางที่หนึ่งออกทางทะเล ผ่านเกาะโคบ แล้วเลี้ยวขวาผ่าน แหลมเจ้าที่เกาะใหญ่ ผ่านบ้านเชิงแส บ้านโรง บ้านหล้า เจียงธง แล้วจึงเข้าปากน้ำระโนด เส้นทางที่ 2 ไปทางเรือเหมือนกันแต่ว่าเลียบฝั่งตะวันออกไปจากบ้านท่าโพธิ์ ผ่านวัดประดู่หอม บ้านคลองรี คลองหนัง ท่าคุระ แล้วเลี้ยวซ้ายไปบ้านไถนดด้วน เข้าเกาะใหญ่ ซึ่งทางที่จะเข้าเกาะใหญ่เรียกว่าคลองซูด จะช่วยย่นระยะทาง และเพื่อให้การเดินเรือสะดวกในฤดูมรสุมที่ออกไปทางแหลมเจ้าไม่ได้ ชาวเรือจะใช้เส้นทางคลองซูด อันเป็นคลองที่ชาวบ้านขุดขึ้นเองในสมัยนั้น แล้วก็เลี้ยวขวาเลียบไปทางเชิงแส”²²

ในการค้าขายแต่ละแห่งในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ผู้ที่เดินทางไปมาค้าขายจะต้องมีความรู้ว่าจะในช่วงไหน หรือในฤดูใดควรเดินทางไปยังบ้านใด ชุมชนใดเพื่อทำการแลกเปลี่ยนและซื้อสินค้าที่มีอยู่ในแต่ละแห่ง ดังความว่า

“ที่เข้าอำเภอระโนดเวลาฤดูเก็บเกี่ยว ชาวบ้านที่ไปมีไร่นาอยู่แถวอำเภอระโนดเก็บเกี่ยวเสร็จแล้วก็บรรทุกเรือกลับมาบ้าน มาเก็บไว้ที่บ้าน หรือว่าพ่อค้าแม่ค้าไปซื้อข้าวจากชาวนา คือจากระโนดไปคลองเปิด ไปบางหลอด คลองแดน เลยไปเข้าเขตหัวไทร เพราะว่าพื้นที่แถบนั้นทำนาดี เราไปซื้อข้าวมา เสร็จแล้วคุณพ่อคุณแม่พอน้ำเก็บเกี่ยวเราก็ไปซื้อโดยไปตามเส้นทางที่เล่าให้ฟังแล้วเอามาขายสงขลา เอามาขายที่โรงสีแดงบ้าง โรงสีที่วัดชายน้ำบ้าง(ซึ่งปัจจุบันเป็นที่ตั้งของโรงเรียนเทศบาล 1) เอาข้าวมาขายที่นั่นแล้วซื้อสินค้ากลับบ้านไป สินค้าที่ซื้อกลับไปขายโดยมากเป็นสิ่งก่อสร้าง จำพวกตะปู ลังกะสี สารพัดอะไรทุกอย่างที่เรือจะบรรทุกได้ เพราะว่าที่บ้านไม่มี สำหรับระยะเวลาในการเดินทางนั้นไม่แน่นอนแล้วแต่ดินฟ้าอากาศ ถ้าดินฟ้าอากาศดีก็ต้องไปค้างคืนไม่ที่แหลมดินก่อนจะถึงพัทลุง เมื่อถึงพัทลุงก็เข้าไปค้างคืนโดยเข้าไปในลำป่าเลยวัดวัง จะเอาน้ำผึ้งไปขึ้นที่ตลาดที่วังสวนกุหลาบ แล้วนำส่งไปขายที่จังหวัดตรัง ไม่ได้ขายที่จังหวัดพัทลุงแห่งเดียว..... ส่วนชาวกลับจากตรังมาพัทลุงก็จะซื้อสินค้าพื้นเมืองกลับมา เช่น ลูกจัน ผลไม้ตามฤดูกาล ประเภทมังคุด กล้วย ฝรั่ง สมัยนั้นไม่มีสวนผลไม้เหมือนปัจจุบัน เป็นสวนในป่าธรรมชาติ ฤดูทุเรียนก็ซื้อทุเรียนมาขาย การเดินทางไปค้าขายใน

²² สัมภาษณ์ นายเจริญ จรุงศรี, อายุ 84 ปี, วันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ. 2546.

ทะเลสาบสงขลาไม่ได้หยุดพัก ไปด้วยเวลา เมื่อกลับไปถึงบ้านขายของหมด ก็ไปใหม่ ถ้ามาสงขลาก็เอาข้าวมาขาย ถ้าไปพัทลุงก็เอาน้ำตาลไปขาย ถ้าไป ะโนด คลองแดนก็ไปซื้อข้าวมาขายทุกฤดูกาล²³

จากข้อความดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นถึงความสามารถของพ่อค้าที่จะต้องรู้ถึงสภาพของทิศทางการคมนาคม รู้ถึงสภาพทางภูมิศาสตร์ภายในทะเลสาบสงขลาเป็นอย่างดีว่าในช่วงไหนควรที่จะเดินทางไปค้าขายกับชุมชนใด มีเส้นทางไหนเป็นทางลัดบ้าง และยังแสดงให้เห็นถึงบรรยากาศการค้า เส้นทางการค้าขาย และสินค้าชนิดต่างๆที่มีอยู่ในแต่ละชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา โดยส่วนใหญ่จะเป็นพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนทั้งที่มีบ้านเรือนอยู่ในตัวเมืองสงขลาและที่ตั้งบ้านเรือนอยู่รอบทะเลสาบสงขลา เดินทางติดต่อค้าขายระหว่างชุมชนหมู่บ้านต่างๆ ซึ่งกำหนดวัน "ตลาดนัด" ไม่ตรงกัน ทำให้พ่อค้าสามารถนำเอาสินค้าจากที่ต่างๆ ไปหมุนเวียนค้าขายแลกเปลี่ยนนับตั้งแต่บ้านท่าโพธิ์ไปถึงพัทลุง ะโนดและเมืองสงขลา

ในกรณีของนายแสงปานชาวบ้านเชื้อสายจีนแห่งบ้านท่าคุระ อ.สทิงพระ ซึ่งมีเรือสำเภาสองลำสำหรับทำการค้าขายแวะเวียนภายในชุมชนต่างๆ รอบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา และนำสินค้าเข้ามาขายยังเมืองสงขลา จากนั้นได้ซื้อสินค้าจากเมืองสงขลาประเภทผ้าเกลือ และอื่นๆ นำไปขายในชุมชนต่างๆรอบทะเลสาบสงขลาอีกต่อหนึ่ง²⁴

ส่วนกิจกรรมการค้าภายในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ของกลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนในตัวเมืองสงขลา จะเดินเรือสำเภาไปค้าขายยังบริเวณหมู่บ้าน หรือชุมชนต่างๆ รอบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาที่มีตลาดนัด ซึ่งแต่ละชุมชนหรือหมู่บ้านจะมีวันตลาดนัดไม่ตรงกัน ทำให้พ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนในตัวเมืองสงขลาสามารถนำสินค้าจากเมืองสงขลา ซึ่งโดยส่วนมากเป็นสินค้าประเภทเครื่องอุปโภคบริโภค แวะเวียนเร่ขายยังตลาดนัดได้ครบทั้งเจ็ดวัน²⁵ แล้วจึงเดินทางกลับมาสงขลาพร้อมกับสินค้าของแต่ละท้องถิ่นซึ่งเป็นสินค้าพื้นบ้าน (โดยมากเป็นสินค้าทางด้านการเกษตรกรรม) กลับเข้ามาขายในเมืองสงขลาอีกต่อหนึ่ง เรือของพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนที่ไปค้าขาย

²³ สัมภาษณ์ นายเจริญ จรุงศรี, อายุ 84 ปี, วันที่ 16 ตุลาคม พ.ศ. 2546.

²⁴ สัมภาษณ์ นายนพตล เอนกชัย, อายุ 53 ปี, วันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2545. นายนพตล เอนกชัย เป็นหลานตาของนายแสงปาน มุสิโก ซึ่งเป็นพ่อค้าเรือสำเภาในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา และผู้เป็นมารดาของนายนพตล เอนกชัย คือนางยุพิน เอนกชัย เมื่ออยู่ในวัยเด็กได้ติดตามนายแสงปานผู้เป็นพ่อเดินเรือค้าขาย และได้เล่าประสบการณ์การค้าขายให้กับนายนพตล ผู้เป็นลูก

²⁵ สัมภาษณ์ นางพวงเล็ก วงศ์สุนธ์, อายุ 80 ปี, วันที่ 5-7 สิงหาคม พ.ศ. 2545 และ วันที่ 8, 29 กรกฎาคม พ.ศ. 2546.

ในทะเลสาบสงขลานั้นเรียกกันว่า "เรือค้ำน้ำ" ²⁶ จะจอดเทียบท่าเรียงรายไปตลอดด้านหลังของบ้านเรือนที่ตั้งอยู่บนถนนนครนอก หนึ่งในการค้าขายของพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนในเมืองสงขลา กับชุมชนหมู่บ้านต่างๆรอบทะเลสาบสงขลาได้มีการติดต่อค้าขายจนกระทั่งมีความรู้จักคุ้นเคยกันเป็นอย่างดี และสินค้าที่นำไปขายไม่เพียงเฉพาะสินค้าเครื่องอุปโภคบริโภคเท่านั้นยังมีสินค้าฟุ่มเฟือย เช่น เครื่องประดับทองคำ ที่พ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนนำไปเสนอขาย และสั่งทำตามเวลาที่กำหนด ส่วนชาวบ้านก็จะสะสมเงินที่ได้จากการทำเกษตรกรรม เช่น การเลี้ยงหมู เมื่อถึงกำหนดขายหมูได้ ก็นำเอาเงินเหล่านั้นมาให้กับพ่อค้าแลกเปลี่ยนสินค้าตามที่ได้ตกลงกันไว้ ²⁷

กล่าวได้ว่าภายในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลามีการประกอบกิจกรรมการค้า ทั้งจากพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนในตัวเมืองสงขลาและรอบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา พ่อค้าท้องถิ่นเหล่านี้ทำให้เกิดกิจกรรมความเคลื่อนไหวแลกเปลี่ยนสินค้าจากชุมชนหนึ่งไปสู่อีกชุมชนหนึ่ง โดยมีเมืองสงขลาเป็นศูนย์กลางการรับซื้อสินค้าจากดินแดนภายในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ซึ่งส่วนมากเป็นสินค้าประเภทของป่าและสินค้าเกษตรกรรมไปยังตลาดภายนอก ในขณะเดียวกันก็เป็นแหล่งกระจายสินค้าจากภายนอก ซึ่งโดยส่วนมากเป็นสินค้าเครื่องอุปโภคบริโภครวมถึงสินค้าฟุ่มเฟือย เข้าสู่ดินแดนภายในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา อันเป็นการสะท้อนภาพของความเป็นเมืองท่าทางการค้าและความเป็นศูนย์กลางทางการค้าของเมืองสงขลาได้เป็นอย่างดี โดยมีดินแดนรอบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเป็นดินแดนภายในที่ทำหน้าที่เป็นแหล่งผลิตสินค้าให้กับเมืองสงขลา

อย่างไรก็ตาม ความเป็นเมืองท่าทางการค้าของเมืองสงขลาที่มีดินแดนภายใน มิใช่เพียงเฉพาะดินแดนรอบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเท่านั้น แต่ยังมีดินแดนภายในซึ่งเป็นเส้นทางการค้าอีกเส้นทางหนึ่งที่น่าสนใจ นั่นคือ เส้นทางการค้าตามลำคลองอู่ตะเภา ²⁸ (โปรดดูแผนที่ 2 แสดงเส้นทางลำน้ำหลักคลองอู่ตะเภา ^{หน้า 15}) ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

สำหรับดินแดนภายในอีกลักษณะหนึ่งก็คือ ดินแดนที่อยู่ในความปกครองหรือขึ้นตรงต่อเมืองสงขลาโดยตรงมาจนถึง พ.ศ. 2449 คือ เจ็ดหัวเมืองแขก อันเป็นเมืองที่มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติไม่น้อยไปกว่าลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเลย กล่าวคือ เมือง

²⁶ สัมภาษณ์ นายธนิต กุลประโยชน์, อายุ 78 ปี, วันที่ 5 พฤศจิกายน พ.ศ. 2546.

²⁷ สัมภาษณ์ นางสุลดี เจริญพงศ์, อายุ 81 ปี, วันที่ 5 กรกฎาคม พ.ศ. 2545.

²⁸ สัมภาษณ์ นายพิชัย ศรีโต, อายุ 56 ปี, ชมรมรวบรวมเรื่องเมืองหาดใหญ่, วันที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2547. และข้อมูลเบื้องต้นของชมรมรวบรวมเรื่องเมืองหาดใหญ่, ประวัติศาสตร์เมืองหาดใหญ่, นายพิชัย เป็นอาจารย์โรงเรียนหาดใหญ่วิทยาลัย ที่มีความสนใจศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับเมืองหาดใหญ่มากกว่า 10 ปี นับได้ว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญเรื่องเมืองหาดใหญ่.

ปัตตานีได้ชื่อว่าเป็นแหล่งเดียวในตลอดแหลมมลายูที่สามารถผลิตเกลือที่ดีมีคุณภาพ เมืองยะหริ่ง เป็นแหล่งผลิตปลาเป็นสินค้าออกที่สำคัญ ส่วนเมืองยะลา รามัญ ระแงะเป็นแหล่งอุดมไปด้วย ติบูกและของป่า²⁹ โดยเฉพาะติบูกกลุ่มตระกูล ณ สงขลาได้ไปลงทุนสร้างไว้มาตั้งแต่สมัยพระยาวิเชียรคีรี(เทียนแสง) (พ.ศ. 2360 – 2390) ถึง 6 เหมืองด้วยกัน³⁰ ดังนั้นเมืองสงขลาจึงได้รับผลประโยชน์จากเมืองเหล่านี้ทั้งในรูปของตัวเงิน และตัวสินค้าซึ่งสามารถนำไปขายให้กับพ่อค้าภายนอก หรือนำไปขายยังต่างเมืองในอีกทางหนึ่ง

4.2.2 การค้าภายในเมืองสงขลา

จากความเคลื่อนไหวการค้าภายในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ลุ่มน้ำคลอง อยู่ตะมา และหัวเมืองขึ้นของเมืองสงขลาต่างกล่าวข้างต้น ทำให้การค้าภายในตัวเมืองสงขลาซึ่งเป็นจุดเชื่อมโยงการค้ากับดินแดนภายในต่างๆ มีความคึกคักด้วยเช่นกัน กิจกรรมการค้าขายระหว่างเมืองสงขลา กับเมืองพัทลุง และนครศรีธรรมราช เป็นการเดินทางด้วยเรือมาดที่ใช้ใบหนึ่งเส้าหรือสองเส้า มีขนาดตั้งแต่ ยาว 8 วา ศอก ปากกว้าง 6 ศอก ไปจนถึง ยาว 5 วา ศอก ปากกว้าง 3 ศอก คีบ เรือเหล่านี้ซื้อมาจากเมืองกาญจนดิษและเมืองชุมพร ส่วนการเดินทางติดต่อระหว่างเมืองสงขลาบ่อย่างกับฝั่งแหลมสนหรือในบริเวณใกล้เคียงจะใช้เรือมาด ซึ่งมีขนาดเล็ก ความยาวตั้งแต่ 4 วา ปากกว้าง 3 ศอก จนถึง 3 วา ศอก ปากกว้าง 2 ศอก³¹

สำหรับสภาพการค้าขายภายในเมืองสงขลา นั้น ปรากฏหลักฐานมาตั้งแต่สมัยเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) (พ.ศ. 2390-2408) ว่ามีความคึกคักของย่านตลาดการค้า มีผู้คนหนาแน่นและมีฐานะมั่งคั่ง³² สภาวะดังกล่าวนี้สืบเนื่องเรื่อยมาจนกระทั่งก่อน พ.ศ.2439 ดังปรากฏในรายงานราชการที่ข้าหลวงหรือผู้แทนพระองค์มาตรวจราชการ ได้กล่าวถึงสภาพความ

²⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. 5 ม.2.14/74, เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเสด็จตรวจราชการหัวเมืองปักษ์ใต้ (7 ธ.ค. ร.ศ.115).

³⁰ เจ้าพระยาวิเชียรคีรี(บุญสังข์), "พงศาวดารเมืองสงขลา." ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม30. หน้า 22.

³¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.2.12 ก/1 (108-114), โบบอกเมืองสงขลา เรื่อง รายการสิ่งของที่ส่งมาร่วมแสดงนิทรรศการในโอกาสกรุงเทพครบรอบ 100 ปี.

³² เจ้าพระยาวิเชียรคีรี(บุญสังข์), "พงศาวดารเมืองสงขลา." ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม30. หน้า 275, 278, 279, 287.

คึกคักของการค้าภายในเมืองสงขลา และเป็นเมืองที่มีค่าครองชีพสูงเมื่อเปรียบเทียบกับเมืองใกล้เคียงอย่างเมืองพัทลุงและนครศรีธรรมราช³³

นอกจากนี้แล้ว ยังมีอีกสิ่งหนึ่งที่สะท้อนถึงความเป็นย่านการค้าที่มีความคึกคักทางการค้าและความเติบโตทางเศรษฐกิจของเมืองสงขลา นั่นก็คือการมีจำนวนร้านค้าเพิ่มมากขึ้น ดังปรากฏหลักฐานเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จประพาสรอบแหลมมลายู ใน พ.ศ. 2434 ทรงกล่าวถึงจำนวนร้านค้าในเมืองสงขลาที่ทรงชื่อของว่ามีจำนวนถึง 118 ร้าน และยังมีร้านของสดนอกกำแพงเมืองอีก โดยทรงใช้เงินซื้อของต่างๆไปเป็นจำนวน 80 เหรียญ 3 สลึง³⁴ นั้นย่อมแสดงให้เห็นว่าเมืองสงขลามีสินค้านานาชนิดให้เลือกซื้อ โดยเฉพาะผ้าทอ³⁵ อันเป็นสินค้าที่มีชื่อเสียงของเมืองสงขลา ครั้นเมื่อล่วงมาถึง พ.ศ.2441 ปรากฏหลักฐานว่าจำนวนร้านค้าในเมืองสงขลามีถึง 696 ร้าน สามารถเก็บเงินอากรโรงร้านได้เป็นเงินถึง 696 บาท รวมทั้งยังสามารถจัดเก็บภาษีอากร ที่เกิดจากการดำเนินกิจกรรมการค้าขายสินค้าชนิดต่างๆที่จัดเก็บภาษีอากรเป็นจำนวนเงิน 615,062 บาท³⁶ (โปรดดูตารางที่ 11 แสดงจำนวนรายการภาษีอากรที่ราษฎรซื้อขายในเมืองสงขลา ร.ศ. 116 (พ.ศ. 2441))

จากตารางจะเห็นได้ว่า ตัวสินค้าที่ทำการค้าภายในเมืองสงขลาที่ยังคงลักษณะที่ไม่ต่างไปจากในระยะก่อนหน้านี้นี้ ที่น่าสนใจ คือเครื่องปั้นดินเผาของเมืองสงขลาคิดเป็นเงินจำนวน 6,183 บาท ซึ่งนับว่าเป็นจำนวนเงินที่สูงและย่อมแสดงให้เห็นว่าได้มีการผลิตเครื่องปั้นดินเผา ประเภทกระเบื้องอิฐ โถง อ่าง ไปขายเป็นจำนวนมาก ส่วนการส่งออกสินค้าข้าวเปลือกและข้าวสารนั้นก็มีปริมาณสูงมากเนื่องจากได้ข้าวจากเมืองพัทลุงมาสมทบ คือ ข้าวเปลือก 1,500 เกวียน คิดเป็นเงิน 60,000 บาท และข้าวสาร 1,530 เกวียน คิดเป็นเงิน 91,800 บาท รวมทั้งน้ำตาลโดนด คิดเป็นจำนวน 568 หาบ คิดเป็นเงิน 15,633 บาทสำหรับสินค้าที่นำไปค้าขายกับต่างเมือง ได้แก่ รังนก ข้าวเปลือก ข้าวสาร กุ้งแห้ง ผ้าพื้น สุกรเป็น ดีบุก หนังเขา เครื่องดินเผา ส้มตรังกานู สำหรับผ้าพื้นนั้น ในปี

³³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.47/19 รายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราช (10 เม.ย. 113-5 ต.ค.115)

³⁴ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. ระยะเวลาเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบก ทางเรือ รอบแหลมมลายู รัตนโกสินทร์ศก 109. (กรุงเทพมหานคร : องค์การคำคุณุสภา ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์,2507), หน้า 222.

³⁵ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระราชหัตถเลขา เรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู. (กรุงเทพมหานคร : องค์การคำคุณุสภา ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์,2506), หน้า13.

³⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม. 47/19, รายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราช (10 เม.ย. 113-5 ต.ค. 115).

หนึ่งๆ สามารถส่งไปกรุงเทพฯเป็นจำนวนไม่ต่ำกว่า 25,000 ฟืน³⁷ กิจกรรมการค้าขายภายในเมือง
สงขลาจึงมีความสัมพันธ์กับการค้าภายนอก

ตารางที่ 11 แสดงจำนวนรายการภาษีอากรที่ราษฎรซื้อขายในเมืองสงขลา ร.ศ. 116 (พ.ศ. 2441)

ชื่อภาษีอากร	จำนวนสินค้า	เงินทุน		หมายเหตุ
		บาท	อัฐ	
สินค้าที่ต้องพิกัดภายใน				
กุ่มปลาหยดต่าง		64901		
เบ็จไถ่นก แลฟองต่างๆ		6951		
น้ำตาลตะโหนด	568 หาบ	15633		
น้ำมันมะพร้าว	30 หาบ	1665		
เครื่องดินเผา		6183		
เหล็กรูปพรรณ		945		
ดีบุกแลค่าตีตราดีบุก	454 หาบ	26156		
สุกรตาย	1285 ตัว	12850		
โคกระบือที่ฆ่ากิน	169 ตัว	4870		
อาคารโรงงาน	696 ไร่	696		
สินค้าที่ต้องพิกัดภาษีขาออก				
เข้าเปลือก	1500 เกวียน	60000		
เข้าสาร	1530 เกวียน	91800		
สุกรปนไปต่างเมือง	3200	32000		
เบ็จเสรีขาออกต่างๆ		2403		
สินค้าที่ต้องพิกัดภาษีขาเข้า		175400		
ภาษี ร้อยชักสาม				
รวมเงิน		615062		

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม. 47/19 รายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราช (10 เม.ย. 113
- 5 ต.ค. 129).

³⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม. 47/19, รายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราช (10 เม.ย. 113-5 ต.ค. 115).

จากที่กล่าวมาข้างต้นแสดงให้เห็นว่า เมืองสงขลายังคงลักษณะของความ เป็นเมืองท่าทางการค้าส่งผ่านสินค้าจากดินแดนภายในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา และสินค้าที่ผลิต ขึ้นภายในเมืองสงขลาส่งออกไปขายภายนอก ภาพของความเติบโตทางการค้าของเมืองสงขลา สะท้อนได้อย่างชัดเจน จากทัศนระของพระยาอมราช (ปั่น สุขุม) ข้าหลวงมณฑลเทศาภิบาล นครศรีธรรมราช ที่มองเห็นว่าเมืองสงขลาในพ.ศ. 2441 มีสภาพการค้าเจริญขึ้นมากเมื่อ เปรียบเทียบกับ พ.ศ. 2440 ในขณะที่เมืองนครศรีธรรมราชก็มีความเติบโตทางเศรษฐกิจด้วย เหมือนกันแต่ที่ว่า "ไม่สมกับเป็นเมืองใหญ่"³⁸ ซึ่งมีความได้เปรียบในเชิงพื้นที่ ประชากร และ ทรัพยากรที่มากกว่าเมืองสงขลา ก็น่าที่จะมีความเติบโตทางเศรษฐกิจมากกว่านี้ อนึ่งสภาพ การค้าภายในเมืองสงขลาที่เป็นย่านศูนย์กลางการค้า คือ บริเวณถนนนครในและถนนนครนอกนั้น จะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไป

4.2.3 การค้ากับเมืองอื่นๆ ตามชายฝั่งทะเลอ่าวไทย

เป็นการค้าระหว่างเมืองสงขลากับเมืองต่างๆ ได้แก่ เมืองที่ขึ้นอยู่ในความ ปกครองของเมืองสงขลาอันได้แก่ เจ็ดหัวเมืองแขก เมืองกลันตัน เมืองตรังกานู เมืองพัทลุง เมือง นครศรีธรรมราช บ้านดอน เมืองชุมพร ไปจนถึงกรุงเทพฯ ผู้ที่ประกอบการค้ากับเมืองต่างๆเหล่านี้ มีทั้งกลุ่มตระกูล ณ สงขลา กรมการเมือง และกลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีน พ่อค้าเหล่านี้ทำหน้าที่ เป็นตัวกลางขายสินค้าให้กับพ่อค้าที่เดินทางมาจากต่างเมือง หรือ ส่งสินค้าไปขายยังเมืองต่างๆ ด้วยตนเองหรือคนของตนเอง สินค้าที่นำไปขายนี้ได้มาจากการรับซื้อจากราษฎร เช่น ข้าวสาร ส่วนสินค้าที่นำไปขายมาจากการรวบรวมสินค้าภายในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา สินค้าที่ผลิตขึ้นเอง ภายในเมืองสงขลาได้แก่ กระเบื้องดินเผา อิฐ ใฉ่ อ่าง เป็นต้น และเป็นสินค้าที่ได้รับมาจาก ผลประโยชน์ของเมืองสงขลาจากหัวเมืองขึ้นทั้งหลาย

ส่วนลักษณะการค้าขายกับเมืองต่างๆ นั้นพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนในเมือง สงขลาได้ออกเรือไปทำการค้าขายยังหัวเมืองต่างๆ ที่ตั้งอยู่ริมชายฝั่งทะเลอ่าวไทยด้าน ตะวันออกนับตั้งแต่บ้านดอนไปจนถึงเมืองตรังกานู ซึ่งโดยส่วนใหญ่เป็นการค้าขายติดต่อกับ บุคคลที่รู้จักกัน หรือเป็นเครือญาติกัน อันเป็นลักษณะของการสร้างเครือข่ายทางการค้าเชื่อมโยง ระหว่างเมืองสงขลากับเมืองต่างๆ เช่น การค้ากับเมืองตรังกานู พ่อค้าจากเมืองสงขลามีญาติที่ น้อยอยู่ตรังกานูก็ได้ให้คนเหล่านั้นเป็นตัวแทนขายสินค้าจากเมืองสงขลา และในขณะเดียวกันก็ให้ เป็นผู้ซื้อสินค้าจากเมืองตรังกานูเพื่อนำไปขายยังเมืองสงขลา โดยที่ได้มีการกำหนดไว้ล่วงหน้า

³⁸ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 7.5 ม. 47/19, รายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราช (10 เม.ย. 113-5 ต.ค. 115).

แล้วว่าในแต่ละเมืองต้องการสินค้าประเภทใด จำนวนเท่าไร แล้วก็จัดส่งให้ตามจำนวนและประเภทของสินค้าที่ต้องการ ดังเช่น นำเอากะปิจากเกาะยอ (ซึ่งเป็นกะปิชั้นดีสำหรับทำน้ำพริก) กระเบื้องดินเผาจากเกาะยอและในเมืองสงขลา ไปขายยังเมืองตรังกานู และในเที่ยวกลับก็จะซื้อสินค้าจากเมืองตรังกานู คือ กะปิ (สำหรับทำแกงหรือกับข้าว) เครื่องทองเหลือง ไปขายยังเมืองสงขลาและเมืองอื่นๆตามชายฝั่งทะเลอ่าวไทย เช่น ที่บ้านดอน ดังที่นางเยียมจิตต์ วิจารณ์ ให้สัมภาษณ์ถึงการค้าของพี่เขยว่า “ในการค้าขายแต่ละเที่ยวจะได้เงินเหรียญมาเป็นกระสอบๆ ต้องมานั่งนับด้วยมือและแยกประเภทของเงินเพราะทางตรังกานูไม่แยกประเภทของเงินมาให้ นั่งนับเงินกันเป็นวันกว่าจะหมด หลังจากนั้นก็นำเอาเงินไปจ่ายให้กับเจ้าของสินค้าที่เอาลงเรือไปขายก่อน”³⁹ ดังนั้นจะเห็นได้ว่าลักษณะการค้าขายนั้นพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนที่มีเรือสำเภาก็จะเป็นผู้ไปติดต่อขอซื้อสินค้าจากที่ต่างๆ โดยที่เอาตัวสินค้ามาก่อนแล้วจดบัญชีไว้ ต่อเมื่อนำสินค้าไปขายได้และกลับมายังเมืองสงขลาจึงค่อยนำเอาเงินที่ขายสินค้าได้ไปให้กับผู้ผลิตสินค้านั้น

อย่างไรก็ตาม การเดินทางติดต่อไปมาค้าขายระหว่างเมืองสงขลา กับเมืองต่างๆนี้ บางครั้งถ้าพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนมองเห็นว่าเมืองใดมีลู่ทางการประกอบการค้า ก็จะไปตั้งรกรากถิ่นฐานทำการค้าเพิ่มขึ้น เช่น พ่อค้าจากเมืองสงขลาไปประกอบการค้าที่เมืองนครศรีธรรมราช⁴⁰ หรือในขณะเดียวกันพ่อค้าจากสุราษฎร์ธานีได้ย้ายเข้ามาตั้งรกรากถิ่นฐานในเมืองสงขลา และสร้างฐานะจนมั่งคั่งร่ำรวย เกิดเป็นสายตระกูลต่างๆในเมืองสงขลา คือ ตระกูลจจรุตรสาร วัตรสาร และประธานราษฎรนิกร⁴¹ หรือพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนที่เดินทางไปค้าขายยังเมืองกลันตันไปได้คนแรกเป็นภรรยา ซึ่งก็เป็นการสร้างเครือข่ายทางการค้าอีกวิธีหนึ่ง

จากการสัมภาษณ์นางจิราวรรณ เวงรังษี ได้เล่าว่า บรรพบุรุษทั้งทางสายพ่อ คือ ปู่กับย่า และทางสายแม่ คือตากับยาย ต่างก็เป็นพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนที่ทำการค้ากับเมืองกลันตันและเมืองปีนัง โดยที่ทางสายคุณปู่คุณย่าทำการค้ากับทางเรือกับเมืองกลันตัน จนกระทั่งกงซุนฮื่อไปแต่งงานกับย่าซึ่งเป็นแขกมาเป็นภรรยา แต่ญาติพี่น้องของพ่อก็ยังคงอยู่ที่เมืองสงขลา และในปัจจุบันนี้ก็ยังมีการเดินทางติดต่อไปมาหาสู่กับญาติที่เมืองกลันตันอยู่บ้างแต่ไม่มากนัก สำหรับการค้าขายจะนำเอากะปิจากกลันตันมาขายที่เมืองสงขลา ขณะที่ทางสงขลาที่จะ

³⁹ สัมภาษณ์ นางเยียมจิตต์ วิจารณ์, อายุ 69 ปี, วันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2545.

⁴⁰ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 รล-กน./9, สารตราเจ้าพระยาอัคมหาเสนาถึงเจ้าพระยาสงขลา เรื่องเงินเลงร้องทุกข์กล่าวโทษเจ้าพระยาสงขลา.

⁴¹ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายนิกร ประธานราษฎรนิกร, หน้า 7.

นำเอาอิฐไปขายยังกลันตัน ทางสายคุณตาคุณยายทำการค้ากับเมืองปีนังซึ่งเป็นการค้าทางบก โดยเป็นตัวแทนขายผลไม้ตามฤดูกาลจากเมืองปีนัง เช่น เงาะเจี๊ม^{*} ทุเรียนบ้าน มังคุด ลูกเงาะ^{**} หัวเมืองจีน เป็นต้น⁴² การค้าในลักษณะเช่นนี้มีมาตั้งแต่สมัยทวดของนางจิวารวรรณแล้ว ซึ่งการเดินทางเรือในแต่ละครั้งมีเรือหลายลำไปพร้อมๆกัน เพื่อป้องกันการโจมตีจากพวกโจรสลัดทั้งสลัดแขก และสลัดจีน ที่มีอยู่ชุกชุมตลอดน่านน้ำชายฝั่งมลายูไปจนถึงตลอดชายฝั่งอ่าวไทย ซึ่งพวกโจรสลัดนี้มักทำตัวเป็นเรือค้าขายถ้าหากพบเรือสินค้ามาลำเดียวก็จะพาพวกเข้าปล้น แต่ถ้ามากันหลายๆลำก็จะผ่านเลยไปทำให้ยากแก่การปราบปราม ดังนั้นพวกพ่อค้าจึงต้องป้องกันตนเองด้วยการไปค้าขายคราวละหลายๆลำเพื่อจะได้ให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน⁴³

นอกจากนี้ยังมีการค้าระหว่างเมืองสงขลากับกรุงเทพฯ ซึ่งมีทั้งพ่อค้าเชื้อสายจีนจากกรุงเทพฯ นำสินค้าเข้ามาขายยังเมืองสงขลา และพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนเมืองสงขลา นำสินค้าไปขายยังกรุงเทพฯ ทั้งสองฝ่ายได้มีการเดินทางติดต่อค้าขายกันมาโดยตลอด ทำให้มีความชำนาญในการเดินเรือเป็นอย่างดี จนกระทั่งสามารถให้ความช่วยเหลือในงานราชการขนส่งกองทัพหลวงไปยังเมืองสงขลาอีกด้วย⁴⁴ สำหรับสินค้าที่พ่อค้าจากกรุงเทพฯ นำมาขายยังเมืองสงขลา เป็นสินค้าประเภทเครื่องอุปโภคบริโภค โดยเฉพาะถ้าเป็นช่วงที่เมืองสงขลาตกอยู่ในภาวะขาดแคลนข้าว จะมีพ่อค้าจากกรุงเทพฯ นำข้าวสารมาจำหน่าย และในบางครั้งก็มีการนำเอาสุราจีนต่างประเทศเข้ามาจำหน่ายยังเมืองสงขลาด้วยเช่นกัน⁴⁵ ส่วนสินค้าจากเมืองสงขลาที่นำไปค้าขายยังกรุงเทพฯ นั้นมีหลากหลายประเภทโดยส่วนมากเป็นสินค้าพื้นเมือง เช่น ผลผลิตทางการเกษตร การประมง ของป่าและผลผลิตจากป่า

* มีลักษณะเปลือกหนา หนยาว ถ้ารับประทานตอนผลยังเป็นสีเขียวจะหวานกรอบ

** มีลักษณะเหมือนลูกหนึ่ รสชาติหวาน.

⁴² สัมภาษณ์ นางจิวารวรรณ เงารังสี, อายุ 82 ปี, วันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2546.

⁴³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม. ร.4 รล-กน / 5, สารตราเจ้าพระยาอรรคมหาเสนาถึงพระยาวิเชียรคีรี เรื่องชำระความจีนสลัด.

⁴⁴ หอสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1201 เลขที่ 248, ท้องตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีกลาโหมถึงเจ้าพระยาอมรรณ เมืองสงขลา เรื่องขอแรงพวกเจ้าภาษีทางกรุงเทพฯ นำเรือบรรทุกสิ่งของพระราชทานออกมา แล้วให้จัดควิลงบรรทุกเรือส่งไป ณ กรุงเทพฯ.

⁴⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.2.12 ก/1 (229), ใบปลุกเมืองสงขลา เรื่องเงินอับรรทุกสุราจีนต่างประเทศมาในเมืองสงขลาและไม่ยอมให้เรียกเก็บภาษี อ้างว่าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส.

สำหรับผู้ที่ประกอบการค้าขายกับกรุงเทพฯ นอกจากจะเป็นพ่อค้าท้องถิ่น เชื้อสายจีนตระกูลอื่นๆแล้ว กลุ่มตระกูล ณ สงขลา ก็ได้ดำเนินการค้าด้วยเช่นเดียวกัน⁴⁶ ดังได้กล่าวมาแล้วว่าเจ้าเมืองสงขลาในช่วงเวลาดังกล่าว ต่างก็มีเรือสำเภาไว้ใช้ในการค้าขายคนละไม่น้อยกว่า 1 ลำ และมีความเป็นไปได้ว่ากลุ่มตระกูล ณ สงขลาได้ทำการค้ากับกรุงเทพฯไปพร้อมๆ กับการนำส่งต้นไม้ทองต้นไม้เงิน เครื่องราชบรรณาการ การเกณฑ์สิ่งของ และการเข้าไปติดต่อกับราชการกับศูนย์อำนาจส่วนกลางอยู่บ่อยครั้ง ซึ่งการเดินทางแต่ละครั้งไปโดยเรือสำเภาหรือเรือกำปั่น จึงย่อมที่จะมีพื้นที่ว่างสำหรับบรรทุกสินค้าจากเมืองสงขลาไปขายยังกรุงเทพฯ และในเที่ยวกลับก็นำสินค้าจากกรุงเทพฯมาขายยังเมืองสงขลา ทั้งนี้พฤติกรรมดังกล่าวน่าจะดำเนินมาตั้งแต่สมัยพระสงขลา (เหยียง) ได้เข้ามาปกครองเมืองสงขลาจนถึงสมัยพระยาวิเชียรคีรี (ชม) เจ้าเมืองคนสุดท้าย

อาจกล่าวได้ว่า การค้าระหว่างเมืองสงขลา กับเมืองต่างๆ พ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนในเมืองสงขลา ได้มีการวางเครือข่ายทางการค้าทั้งโดยความสัมพันธ์ทางญาติพี่น้อง การแต่งงาน และการติดต่อธุรกิจการค้ากับกลุ่มพ่อค้าในเมืองต่างๆ สินค้าจากเมืองสงขลาที่นำไปขายเป็นสินค้าพื้นเมืองที่ได้มาจากดินแดนภายในของเมืองสงขลา และที่ผลิตขึ้นมาภายในเมืองสงขลา และในขณะเดียวกันก็นำสินค้าจากเมืองต่างๆกลับเข้ามาขายยังเมืองสงขลา ส่วนลักษณะการลงทุนวางอยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจซึ่งกันและกันระหว่างผู้ซื้อกับผู้ขาย โดยที่พ่อค้าผู้เป็นเจ้าของเรือสำเภา นำเอาสินค้าจากผู้ผลิตไปขายก่อน เมื่อขายได้เงินกลับมาจึงนำไปให้กับผู้ผลิตตามราคาสินค้าที่เอาไปก่อนล่วงหน้า กล่าวได้ว่ากิจกรรมการค้าระหว่างเมืองสงขลา กับเมืองต่างๆ ดังกล่าวข้างต้นได้ทำให้เมืองสงขลา มีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และกลายเป็นศูนย์กลางทางการค้าในเวลาต่อมา

4.2.4 การค้ากับเมืองสิงคโปร์

แต่เดิมเมืองสงขลาได้ทำการค้าทางทะเลกับเมืองจีนเป็นหลัก ต่อมาเมื่ออังกฤษได้พัฒนาให้เมืองสิงคโปร์และปีนังเป็นศูนย์กลางการค้า ในอาณานิคมเอเซียตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้พ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนในเมืองสงขลาได้หันมาทำการค้ากับเมืองสิงคโปร์ และยังได้ทำการค้ากับหัวเมืองต่างๆตามชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกของคาบสมุทรมลายูไปพร้อมๆกันอีกด้วย พ่อค้าท้องถิ่นจากหัวเมืองต่างๆได้เข้ามาทำการค้าในเมืองสงขลาจนมีความสัมพันธ์ทางเครือ

⁴⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.2.14/22, รายงานพระยาสุภะดิษฐ์ เรื่องตรวจราชการมณฑลนครศรีธรรมราช (ร.ศ. 113).

ญาติกัน เช่น ระหว่างเมืองสงขลากับเมืองกลันตัน⁴⁷ เป็นต้น อย่างไรก็ตามสภาพความคึกคักทางการค้าระหว่างกรุงเทพและสิงคโปร์ที่มีมาตั้งแต่ พ.ศ. 2412 ที่พบว่าในเพียงครึ่งปี (ระหว่างเดือนกรกฎาคมถึงเดือนธันวาคม) มีเรือติดตรงสยามไปค้าขายยังเมืองสิงคโปร์ถึง 52 ลำ⁴⁸ ก็น่าที่จะส่งผลให้เมืองสงขลาซึ่งเป็นทางผ่านและเป็นเมืองท่าทางการค้า มีการขยายตัวทางการค้าตามไปด้วย และยิ่งไปกว่านั้นพ่อค้าจากเมืองสิงคโปร์ก็ได้เดินทางเข้ามาค้าขาย และประกอบการลงทุนทำการค้าในหัวเมืองต่าง รวมทั้งเมืองสงขลาด้วย ดังเช่นการเข้ามาลงทุนทำการค้าที่เมืองปัตตานีของจีนฮกเกี้ยนซึ่งร่วมหุ้นกับจีนดั้งเองกวาง⁴⁹ การที่จีนยงเียงนำเรือสินค้าซึ่งบรรทุกสินค้าประเภทต่างๆ เช่น ถ้วยชามเมืองจีน กระบอก ฐปจีน น้ำตาลทราย กระเทียมดอง หัวหอมเมืองบาหลี ตะปูเหล็ก อินทผลาล์ม มาค้าขายยังเมืองกลันตัน⁵⁰ การที่จีนยี้กงจากเมืองจีนได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองกลันตันจนมีภรรยาและลูก ก็เป็นคนที่มีการคบค้ากับจีนฮกเกี้ยน ซึ่งเป็นพ่อค้าอยู่ที่เมืองสิงคโปร์ และยังได้เข้ามาทำการค้าที่เมืองสงขลา และมีพ่อค้าเมืองสงขลาเป็นลูกหนี้จำนวน 70 เหยียด⁵¹ หรือกรณีจีนเซียวก็มีพรรคพวกคือจีนเคียนเซียงอยู่ที่เมืองสงขลา ครั้นเดินทางมายังเมืองสงขลา ก็มาพักกับจีนเคียนเซียง⁵² และพ่อค้าจากเมืองสิงคโปร์เดินทางเข้ามาซื้อฝางที่คลองวาน⁵³ เป็นต้น

ส่วนพ่อค้าฝ่ายสยามก็เดินทางไปค้าขายยังเมืองสิงคโปร์หลายคน เช่น หลวงบันจงพานิช แต่งเรือขุนหวด เรือศรียอด พระยาสวัสดิวาริแต่งเรือกิมฉาย เรือหัวเสง หลวงจิตจำนง แต่งเรือไปค้าขายยังเมืองสิงคโปร์⁵⁴ การประกอบกิจกรรมการค้าระหว่างพ่อค้าที่กรุงเทพฯ กับสิงคโปร์บ่อยครั้ง จนทำให้เกิดความสนิทสนมระหว่างกันถึงขนาด "...ซื้อสินค้าเชื่อข้าเงินทองเกี่ยวมืองค้ำเกินเป้นอันหนึ่งอันเดียว เหมือนคนอยู่บ้านอยู่เมืองเดียวกัน..."⁵⁵ ภาพเหล่านี้สะท้อนถึงสภาพการติดต่อค้าขายของพ่อค้าระหว่างกรุงเทพและสิงคโปร์ และในขณะเดียวกันยังแสดงให้เห็น

⁴⁷ สัมภาษณ์ นางจิรวรรณ เภารังสี, อายุ 82 ปี, วันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2546.

⁴⁸ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กต(ล)15 เล่ม 4, บัญชีภาษีเรียกค่าธรรมเนียมแก่เรือลูกค้าที่เมืองสิงคโปร์ ค.ศ. 1869.

⁴⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.ร.5 รล.-กน./13, หน้า 144-149. เรื่องอั้งยี่ต้องภรรยาจีนฮกเกี้ยนที่ ร่องทุ้ง ญ กรุงเทพฯ.

⁵⁰ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.ร.4 รล-กน/15, หน้า 282-288. เรื่องจีนยงเียงฟ้องร้องเจ้าเมืองกลันตัน เรื่องไม่ยอมชำระความให้.

⁵¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.ร.5 รล-กน/21, หน้า. 158-167. เรื่องจีนยี้กงร้องเรียนถูกเจ้าเมืองกลันตันกลั่นแกล้ง.

⁵² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.ร.4 รล-กน/5, หน้า. 145-161. เรื่องชำระความสลัดจีน.

⁵³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.ร.4 รล-กน/5, หน้า. 149. เรื่องชำระความสลัดจีน.

⁵⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.ร.4 รล-กน/5, หน้า. 149-150. เรื่องชำระความจีนสลัด.

⁵⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.ร.4 รล-กน/5, หน้า 151. เรื่องชำระความจีนสลัด.

เห็นถึงการเข้ามาประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจของพ่อค้าเมืองสิงคโปร์ในหัวเมืองต่างตามชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกรวมถึงเมืองสงขลาด้วย

ความสำคัญของเมืองสงขลา ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างเส้นทางการค้ากรุงเทพฯกับเมืองสิงคโปร์ ทำให้เมืองสงขลา "...เป็นท่าค้าขายลูกค้าจีน แยกต่างประเทศก็ไปมาค้าขายมิได้ขาด..."⁵⁶ ลักษณะเช่นนี้ดำรงอยู่มาโดยตลอดแม้ว่าจะได้มีการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองภายในเมืองสงขลาที่ศูนย์อำนาจส่วนกลางเข้ามาควบคุมโดยตรงภายใต้การปกครองระบบเทศาภิบาลทำให้กลุ่มตระกูล ณ สงขลา ค่อยๆ ลดบทบาทความเป็นผู้นำทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจในเมืองสงขลาแล้วก็ตาม แต่กิจกรรมทางการค้ากับต่างเมืองก็ยังคงดำเนินอยู่ต่อไปโดยกลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีน และดูเหมือนว่าจะมีปริมาณการค้ามากขึ้น ดังรายงานการตรวจราชการมณฑลนครศรีธรรมราชของพระยาสุโขทัยวินิต (ปั้น สุขุม) เมื่อ พ.ศ. 2442 ว่า "...มีเรือไปมาค้าขายระหว่างเมืองสงขลา กับเมืองต่างประเทศคิดเที่ยวหนึ่งเป็นลำ 720 เทียบกับศก 115 [พ.ศ.2440] เรือในศก 116 [พ.ศ. 2441] มากกว่า 348 ลำ..."⁵⁷ ทั้งนี้เรือที่เข้ามาค้าขายในเมืองสงขลามีขนาดไม่ใหญ่มากนัก ประมาณ 3-6 วา⁵⁸ เพราะถ้าหากเป็นเรือขนาดใหญ่จะไม่สามารถเข้ามาในร่องน้ำในทะเลสาบสงขลาได้เพราะมีร่องน้ำไม่ลึก การที่มีเรือเข้ามาค้าขายในเมืองสงขลาเป็นจำนวนถึง 720 ลำนั้น น่าจะหมายรวมถึงเรือที่ทำการค้าเสียบริมชายฝั่งคาบสมุทรมลายู ที่ทำการค้าขายโดยพ่อค้าเชื้อสายมลายูที่มักจะเดินทางเข้ามาค้าขายและหาซื้อสินค้าโดยเฉพาะข้าวจากเมืองสงขลา⁵⁹ อยู่เสมอ

นอกจากพ่อค้าเชื้อสายจีนและเชื้อสายมลายู เดินทางเข้ามาค้าขายยังเมืองสงขลาแล้ว พ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนในเมืองสงขลา ยังได้เดินทางไปค้าขายยังเมืองสิงคโปร์ด้วยเช่นเดียวกัน⁶⁰ โดยนำสินค้าจากเมืองสงขลาไปขายยังเมืองสิงคโปร์ และนำสินค้าจากเมืองสิงคโปร์

⁵⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.ร.5 รล-กน./10, หน้า 255.

⁵⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม. 47/19, รายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราช (10 เม.ย. 113-5 ต.ค. 115).

⁵⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช, ชีวิตฉัน, หน้า 76.

⁵⁹ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, จดหมายเหตุระยะทางไปแหลมมลายู ร.ศ. 121, หน้า 55.

⁶⁰ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.2.12ก/1 (36), ใบบอกเมืองสงขลา, เรื่องลูกค้าเมืองสงขลาได้ซื้อดินปืนจากเมืองสิงคโปร์.

กลับเข้ามาขายยังเมืองสงขลา⁶¹ โอกาสที่ทำให้พ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนในเมืองสงขลา ทำการค้าขายกับเมืองสิงคโปร์มีมากยิ่งขึ้น เมื่อมีการทำสัญญาเดินเรือส่งเมลไปรษณีย์ทางหัวเมืองปักษ์ใต้จากกรุงเทพ สดปลายทางที่สิงคโปร์ ระหว่างรัฐบาลกับบริษัทอีสเอเชียติกมาตั้งแต่ พ.ศ. 2442⁶² และได้มีการยื่นเรื่องขอทำสัญญาใหม่ ใน พ.ศ. 2447 การที่ได้มีเรือเมลส่งไปรษณีย์โดยมีกำหนดเวลาเดินเรือที่แน่นอนเช่นนี้ มีผลกระทบต่อความเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจในหัวเมืองปักษ์ใต้เป็นอย่างมาก ดังความเห็นของพระยาสุโขทัยวินิต (ปั้น สุขุม) ว่าทำให้ "...การทำไร่นาค้าขายในหัวเมืองปักษ์ใต้เจริญขึ้นรวดเร็ว และยิ่งจะเจริญต่อไปได้อีกมาก..."⁶³ เพราะว่าเรือเดินเมลได้รับจ้างขนส่งสินค้าจากเมืองต่างๆไปพร้อมๆกันด้วย และข้อตกลงใหม่ของบริษัทอีสเอเชียติกได้ระบุไว้ว่าจะมีการกำหนดการเดินเรืออย่างแน่นอนและจะขอยุติส่งเมลไปรษณีย์ในเมือง 5 เมืองที่มีสินค้ามาก ซึ่งหนึ่งในนั้น คือ เมืองสงขลา

การเดินทางเรือเมลเพื่อรับส่งสินค้าจากเมืองสงขลาไปยังหัวเมืองต่างๆ รวมทั้งเมืองสิงคโปร์นั้นมิได้มีเพียงเรือของบริษัทอีสเอเชียติกเท่านั้น หากแต่ยังมีเรือกลไฟของหลวงอุดมภักดีถึง 2 ลำคือ เรือกลลาดิษ และ เรือพัฒนา⁶⁴ และยังมีเรือกลไฟทั้งจากสิงคโปร์ซึ่งมีกำหนดเดินเรือเดือนละ 3 เที่ยว และจากกรุงเทพมาเดินเรืออีกด้วย เช่น เรือสุขสวัสดิ์ เรือเท็ด⁶⁵ การนำเอาเรือกลไฟมาใช้สำหรับเดินเรือค้าขายระหว่างเมืองสงขลา กับเมืองสิงคโปร์ ทำให้สามารถเดินทางติดต่อค้าขายถึง 15-16 เที่ยวต่อปี ในขณะที่แต่เดิมเคยเดินทางด้วยเรือตะเภา [เรือสำเภา] ซึ่งเป็นเรือที่ต้องใช้ใบ เดินทางได้ปีละ 3-4 เที่ยวเท่านั้น⁶⁶ และผู้ที่ จะทำการค้ากับเมืองสิงคโปร์จะต้องมีทุนมาก เพราะต้องลงทุนซื้อเรือจากเมืองกาญจนดิษ หรือเมืองชุมพรในราคาลำละประมาณ 1,000-2,000 เหรียญ แล้วแต่ว่าจะมีขนาดใหญ่อเล็กเท่าใด ซึ่งก็ปรากฏว่าในช่วงระยะ

⁶¹ สัมภาษณ์ คุณรัตน์ ประธานราชภัฏนิกร, อายุ 83 ปี, วันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ. 2544 และ 6 ฉบับนักจัด ดร.รัตน์ ประธานราชภัฏนิกร, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2535), หน้า 22.

⁶² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 บ. 12/6, สัญญาการเดินเรือเมลระหว่างกรุงเทพกับหัวเมืองปักษ์ใต้ (2 เม.ย. 122-10 ก.ค. 128).

⁶³ เรือเดียวกัน.

⁶⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ค. 14.2ก/50, เรื่อง อากาศรักษาเกาะรังนก (7 ส.ค. -24 มิ.ย. 128).

⁶⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม 47/19, เรื่องรายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราช (10 มิ.ย. 113- 5 ต.ค. 129).

⁶⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม 47/19, เรื่องรายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราช (10 มิ.ย. 113- 5 ต.ค. 129).

พ.ศ. 2425 พ่อค้าในเมืองสงขลามีเรือสำหรับไปค้าขายกับเมืองสิงคโปร์เพียง 15 ลำเท่านั้น⁶⁷ การค้ากับเมืองสิงคโปร์จึงถูกจำกัดอยู่ภายในกลุ่มพ่อค้าเล็กๆกลุ่มหนึ่งเท่านั้น เช่น ในกลุ่มสายตระกูลประธานาธิบดีราชภัฏนิกรได้ทำการค้าขายกับเมืองสิงคโปร์ โดยใช้เรือสำเภาริมน้ำระหว่างเมืองสงขลา กับเมืองสิงคโปร์และกรุงเทพฯ⁶⁸ หรือในกลุ่มสายตระกูลอดุลยพันธ์ ประกอบกิจกรรมการค้าสำเภากับเมืองสิงคโปร์มาตั้งแต่รุ่นพ่อของทวดมาจนถึงรุ่นทวด และได้เลิกในสมัยรุ่นปู่โดยเปลี่ยนมาทำการค้าอยู่ที่บ้านแทนการค้าสำเภา โดยได้เล่าว่า “พ่อของทวดมาจากเมืองจีน มณฑลฟูเจี้ยน มีเรือสำเภา 2 ลำ ทำการค้ากับเมืองสิงคโปร์ โดยเอาสินค้าจากเมืองสงขลาไปขายและนำเอาสินค้าจากเมืองสิงคโปร์กลับมา แต่โดยมากมักจะไม่ค่อยถึงเมืองสงขลา เพราะว่าได้แวะขายในเมืองท่าตามชายฝั่งทะเลที่อยู่ระหว่างเส้นทางเที่ยวกลับ”⁶⁹ ส่วนในกลุ่มสายตระกูลศิริวงศ์ ซึ่งได้อพยพมาจากมณฑลฟูเจี้ยนมาตั้งรกรากได้ประกอบกิจการการค้าสำเภาทั้งกับเมืองจีนและสิงคโปร์ โดยมีเรือสำเภาอยู่ในความครอบครองถึง 7 ลำ⁷⁰ และเป็นการทำการค้าในกลุ่มพี่น้องเครือญาติภายในกลุ่มของตน เพิ่งจะมาเลิกทำการค้าสำเภาในสมัยรุ่นของพ่อ โดยเปลี่ยนมาทำการค้าอยู่กับบ้านที่ถนนนครในแทน⁷¹ ในลักษณะเช่นนี้ได้แสดงให้เห็นว่าก่อนที่จะมีการใช้เรือกลไฟเดินเรือค้าขายในเมืองสงขลา ได้มีกลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นหลายกลุ่มทำการค้ามาก่อนหน้านั้นแล้ว

ครั้งเมื่อมีเรือกลไฟมาเดินเรือระหว่างเมืองสงขลา กับสิงคโปร์จึงทำให้พ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนในเมืองสงขลา ที่มีทุนน้อยสามารถทำการค้ากับเมืองสิงคโปร์ได้โดยง่าย โดยฝากสินค้าไปขายเมืองสิงคโปร์ไปพร้อมกับเรือกลไฟ และรับสินค้าเมืองสิงคโปร์มาจำหน่ายที่เมืองสงขลา ด้วยเหตุนี้จึงทำให้การค้าขายระหว่างเมืองสงขลา กับเมืองต่างๆ ตามชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกของคาบสมุทรมลายูและเมืองสิงคโปร์ขยายตัวเป็นอย่างมาก

สำหรับสินค้าส่งออกของเมืองสงขลาไปยังเมืองต่างๆทั้งสิงคโปร์ กลันตัน ตรังกานู เป็นสินค้าที่เคยส่งออกไปขายมาก่อนหน้านี้ เช่น ริงนก ข้าว กุ้งแห้ง เกลือ ผลผลิตจากป่า

⁶⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.2.12ก/1 (108-114), ใบบอกเมืองสงขลา เรื่องรายการสิ่งของที่ส่งมาร่วมแสดงนิทรรศการในโอกาสกรุงเทพฯครบรอบ 100 ปี.

⁶⁸ สัมภาษณ์ คุณรัตน์ ประธานราชภัฏนิกร, อายุ 83 ปี, วันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ. 2544. และ 6 ครอบนักษัตริย์ ดร.รัตน์ ประธานราชภัฏนิกร, หน้า 22. และ สัมภาษณ์ นางประยูร พงษ์ประยูร, อายุ 83 ปี, วันที่ 16 มิ.ย และ 10 ต.ค. 2546.

⁶⁹ สัมภาษณ์ นางชนนพร ปรีชาพานิช, อายุ 66 ปี, วันที่ 3 กรกฎาคม 2546.

⁷⁰ สัมภาษณ์ นางสาวโสภา ศิริวงศ์, อายุ 69 ปี, วันที่ 3, 29 มีนาคม พ.ศ. 2548.

⁷¹ สัมภาษณ์ นางสาวโสภา ศิริวงศ์, อายุ 69 ปี, และ นางสาวดวงพร ศิริวงศ์, อายุ 70 ปี, วันที่ 3 และ 29 มีนาคม

สุกรเป็น ซึ่งรวบรวมมาจากดินแดนภายในของเมืองสงขลา และยังมีสินค้าที่ผลิตขึ้นภายในเมืองสงขลาและบริเวณโดยรอบส่งออกไปขาย ได้แก่ ส้มตรางกานู และเครื่องปั้นดินเผาประเภทต่างๆ เช่น กระเบื้องดินเผา อิฐดินเผา โถง อ่าง ไห

4.2.5 การค้ากับเมืองปีนัง

การติดต่อค้าขายระหว่างเมืองสงขลากับเมืองปีนังเป็นการค้าโดยทางบก ผ่านเส้นทางสายสงขลา-ไทรบุรี หรือ ที่เรียกว่า “ถนนไทรบุรี” ซึ่งสร้างมาตั้งแต่ พ.ศ. 2405 มีขนาดกว้าง 4 วาเศษ⁷² โดยขุดดินข้างถนนมาพูนให้เป็นทางเกวียน และตลอดเส้นทางในเขตแดนเมืองสงขลาต้องผ่านทางน้ำหลายแห่ง การสร้างสะพานก็มีไม่ตลอดเส้นทาง ทำให้การเดินทางไปมาค้าขายเป็นไปด้วยความลำบาก ดังนั้นใน พ.ศ. 2450 ได้มีการสร้างสะพานตลอดระยะทางในเขตแดนเมืองสงขลาเป็นจำนวนถึง 69 สะพาน ผ่านท้องที่ตำบลต่างๆ คือ ตำบลน้ำกระจาย ท่าข้าม น้ำน้อย คลองแห หาดใหญ่ บ้านพุ พตง พังลา ปริก⁷³ ยังผลให้การเดินทางไปมาค้าขายระหว่างพ่อค้าของเมืองทั้งสองเป็นไปได้สะดวกมากยิ่งขึ้น

อนึ่ง การค้ากับเมืองปีนังนั้นนับว่าเป็นกิจกรรมการค้าที่พ่อค้าท้องถิ่นในเมืองสงขลาโดยส่วนใหญ่ทำการค้าขาย เพราะสามารถเดินทางไปได้โดยสะดวกและไม่ต้องมีการลงทุนสูง เหมือนการค้าทางทะเล ในการเดินทางไปค้าขายนั้นจะต้องไปกันครั้งละหลายๆ คน เป็นหมู่เป็นกลุ่มของคนที่รู้จักสนิทคุ้นเคยกัน เพื่อว่าจะได้ช่วยเหลือกันและกันในระหว่างการเดินทาง ทั้งนี้เนื่องจากตลอดสองข้างทางถนนไทรบุรีมีสภาพเป็นป่า ซึ่งมีทั้งสัตว์ป่าประเภท เสือ และยังมีโจรผู้ร้ายอีกด้วย การเดินทางจะใช้เกวียน หรือช้าง บรรทุกสินค้า โดยนำสินค้าจากเมืองสงขลาไปขายและซื้อสินค้าจากเมืองปีนังกลับมายังเมืองสงขลา ทั้งนี้ในระหว่างการเดินทางก็จะแวะซื้อขายสินค้าตามชุมชนทางผ่านไปตลอด ดังที่บรรพบุรุษสายตระกูลทางฝ่ายยายของนาง ชนนพร ปรีชาพานิช (อดุลยพันธ์) ซึ่งยายของทวดมาจากเมืองจีนประกอบกิจกรรมการค้า ครั้นพอมารั้งรุ่นลูกตนาก็ได้ประกอบการค้ากับเมืองปีนัง และยังสามารถไปทำการค้ากับเมืองอื่นๆ เช่น เมืองกลันตัน อีกด้วย⁷⁴

⁷² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม. 2.14/22, รายงานพระยาสุภะดิษฐ์ เรื่องตรวจราชการมณฑลนครศรีธรรมราช (ร.ศ.113).

⁷³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม. 24.1/19, สะพานต่างๆ ในมณฑลนครศรีธรรมราช (2 เม.ย.ร.ศ.120 - 29 ก.ค. ร.ศ. 129).

⁷⁴ สัมภาษณ์ นางชนนพร ปรีชาพานิช, อายุ 66 ปี, วันที่ 3 กรกฎาคม 2546.

สำหรับสินค้าที่ขนส่งผ่านเส้นทางสายไทรบุรีนี้ โดยส่วนใหญ่เป็นสินค้าประเภทปศุสัตว์ เช่น โค กระบือ แพะ แกะ เป็ด ไก่ โดยรวบรวมมาจากดินแดนรอบๆลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา คือ เมืองสงขลา เมืองพัทลุง และเมืองนครศรีธรรมราช กล่าวคือ ในทุกๆอำเภอในมณฑลนครศรีธรรมราชจะมีตลาดนัดสำหรับขายสัตว์พาหนะ อาทิตย์หนึ่งไม่ต่ำกว่า 2 ครั้งและจะมีเจ้าหน้าที่ไปประจำตลาดนัดละ 1 คน เพื่อทำตัวรูปพรรณสัณฐานสัตว์โค กระบือ ตามที่กำหนด⁷⁵ เมื่อรวบรวมโค กระบือได้แล้วก็กวาดต้อนลงจนถึงหัวเขาแดง และจูงให้สัตว์เหล่านั้นว่ายน้ำข้ามมายังฝั่งตัวเมืองสงขลาบ่อย่าง จากนั้นจึงกวาดต้อนให้สัตว์เหล่านั้นเดินไปตามถนนไทรบุรี และในระหว่างทางภายในเขตแดนเมืองสงขลาได้มีการตั้งด่านตรวจถึง 5 แห่ง คือ เชิงสะพานคลองสำโรง บ้านน้ำน้อย บ้านพรุทุ่งสูง บ้านพังลา ทำให้เสียเวลาในการเดินทางและเสียค่าใช้จ่ายสูง เพราะในแต่ละด่านจะต้องเสียค่าตรวจทุกด่าน ดังนั้นใน พ.ศ. 2440 จึงได้ยกเลิกด่านตรวจสัตว์ทั้ง 5 แห่ง ให้เหลืออยู่เพียงแห่งเดียวที่ บ้านบริก และเก็บค่าตรวจสัตว์ในอัตราเดียวตามพิภคที่กำหนดไว้⁷⁶ ปริมาณการขนส่งโค กระบือจากเมืองต่างๆผ่านเมืองสงขลาไปยังเมืองปีนังปีหนึ่งคิดเป็นจำนวนหลายพันตัว ซึ่งก่อน พ.ศ. 2435 มีจำนวน 6,000-7,000 ตัว แต่ใน พ.ศ. 2535 เกิดโรคระบาดทำให้ปริมาณการส่งออกของโค กระบือลดลง 2,000-3,000 ตัว ต่อมาได้เพิ่มขึ้นเป็น 4,000 ตัวในพ.ศ. 2439 และคาดว่าจะมีปริมาณประมาณ 6,000-8,000 ตัวใน พ.ศ.2440⁷⁷

นอกจากการค้าโค กระบือ ไปตามเส้นทางสายไทรบุรีแล้ว ยังมีการขนส่งสินค้าประเภทอื่นๆจากเมืองสงขลาและดินแดนภายในออกไปขายยังเมืองไทรบุรีและปีนัง เช่น กะปิ ข้าว เกลือ ปลาแห้ง กุ้งแห้ง ส้มตรังกานู ส่วนสินค้าจากเมืองปีนังที่ซื้อกลับมาขายยังเมืองสงขลา เป็นสินค้าประเภทเครื่องอุปโภคบริโภค ไม่ว่าจะเป็นผ้า เส้นด้าย เส้นไหม รองเท้า ผลไม้แห้งและสินค้าจากเมืองจีน ภายหลังเป็นสินค้าประเภทเครื่องจักรกล รถจักรยาน รถจักรยานยนต์ รถยนต์⁷⁸ สินค้าเหล่านี้มาจากเมืองจีนและยุโรป

⁷⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม 47/19, เรื่องรายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราช (10 มิ.ย. 113-5 ต.ค. 129).

⁷⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.99/ 51, เรื่องเลิกบ่อนไก่ เลิกด่านเมืองสงขลา (30 เม.ย. ร.ศ.115).

⁷⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.47 / 14, เรื่องผลประโยชน์และจัดการต่างๆในเมืองสงขลา พัทลุงแลนคร (16 เม.ย.-20 ต.ค. 115).

⁷⁸ สัมภาษณ์ นายปิ่น พงศ์ประยูร, อายุ 85 ปี, วันที่ 10 ตุลาคม พ.ศ. 2546 , สัมภาษณ์ นายสุธา รัตนพฤษ, อายุ 77 ปี, วันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2546 , สัมภาษณ์ นาง. จุไรรัตน์ นิพัทธ์สังข์, อายุ 72 ปี, วันที่ 12 มิถุนายน และ 13 ตุลาคม พ.ศ. 2546 และ สัมภาษณ์ นางเยี่ยมจิตต์ วิจารณ์, อายุ 69 ปี, วันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2545. สัมภาษณ์ นายมพดล เอนกชัย, อายุ 53, ปี วันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2545.

การเดินทางติดต่อไปมาระหว่างเมืองปีนังและสงขลา⁷⁹ เป็นเรื่องที่ทำกันได้ง่ายและเป็นปรกติโดยที่พ่อค้าของทั้งสองเมืองมักจะมีญาติหรือคนรู้จักอยู่ที่เมืองปีนัง หรือที่ไทรบุรี หรืออาจไปมีบ้านอยู่ที่เมืองปีนังก็เป็นได้ ดังกรณี จีนเอียดซึ่งเป็นจีนเกิดที่เมืองปลิศและมาอยู่กับพระยาวิเชียรคีรี (ชม) ได้เดินทางค้าขายระหว่างเมืองสงขลาและไทรบุรีเป็นประจำ โดยค้าส้มจุก (ส้มตรังกานู) บรรทุกช้าง เมื่อไปถึงเมืองปีนังก็จะไปพักอยู่ที่บ้านนายของหมอคนสงขลาอยู่ที่ตำบลปลายทราย และเมื่อไปถึงไทรบุรีก็เข้าไปพักกับอำแดงน่วยที่ตึกในตลาดเมืองไทรบุรี⁷⁹ หรือแม้แต่พระยาวิเชียรคีรี (ชม) ก็ยังคงเคยเดินทางไปเมืองปีนัง และนับว่าเป็นที่รู้จักกว้างขวางของคนในเมืองปีนัง⁸⁰ มาก่อน ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าของเมืองทั้งสองมีอยู่ในระดับที่เรียกว่าใกล้ชิดสามารถฝากลูกหลานให้มาเรียนที่ปีนัง เพื่อจะได้ความรู้ทางด้านภาษาจีน มลายูและอังกฤษ อันจะเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินธุรกิจการค้าในอนาคต คนสงขลาจึงมีความนิยมส่งลูกหลานมาเรียนที่เมืองปีนังแล้วฝากให้พักอาศัยและอยู่ในความดูแลของญาติหรือคนที่มีรู้จักไว้วางใจที่เมืองปีนัง⁸¹ ในขณะที่เดียวกันพ่อค้าจากเมืองปีนังได้เข้ามาตั้งรกรากและลงทุนอยู่ที่เมืองสงขลา และทำธุรกิจการค้าเชื่อมโยงกับเครือข่ายของตนที่เมืองปีนัง⁸²

4.2.6 กิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่นๆ

การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่น่าสนใจ อีกลักษณะหนึ่งของพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนในเมืองสงขลา คือ *การทำกิจการโรงสีข้าว* อันเป็นรูปแบบของการลงทุนที่เกิดขึ้นมาจากมีดินแดนภายในของเมืองสงขลาครอบคลุมน้ำทะเลสาบสงขลา เป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญมาช้านาน และเมืองสงขลาก็เป็นแหล่งกลางรวบรวมข้าวจากดินแดนตอนในเพื่อส่งออกไปขายยังต่างเมือง กิจการโรงสีข้าวนี้เริ่มเป็นครั้งแรกโดยการลงทุนของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา คือ

⁷⁹ หจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.47 / 14, เรื่องผลประโยชน์และจัดการต่างๆในเมืองสงขลา พัทลุงแลนคร (16 เม.ย.-20 ต.ค. 115).

⁸⁰ หจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม. 2.14/22, รายงานพระยาสุโขทัย เรื่องตรวจราชการกรมเนทลอนครศรีธรรมราช(ร.ศ. 113).

⁸¹ สัมภาษณ์ นางพวงเล็ก วงศ์คุณธ์, อายุ 80 ปี, วันที่ 5-7 สิงหาคม พ.ศ. 2545 และ วันที่ 8,29-30 กรกฎาคม พ.ศ. 2546.

⁸² สัมภาษณ์ นางลออ สุวรรณยุหะ, อายุ 72 ปี, วันที่ 5 สิงหาคม พ.ศ. 2547.

หลวงอุดมภักดี (พัน ฦ สงขลา)* ได้ลาออกจากราชการภายหลังการนำเอาระบบเทศาภิบาลมาใช้ในเมืองสงขลา และได้หันมาลงทุนทำกิจการโรงสีข้าว เรียกว่าโรงสีหลวงอุดม ซึ่งตั้งอยู่ที่ริมทะเลสาบใกล้ปากทางเข้าออกทะเลสาบสงขลาของฝั่งปอย่าง อยู่เหนือโรงสีข้าวหับ โห้ หิ้น หรือโรงสีแดง ไปเล็กน้อย ประวัติความเป็นมาของการตั้งโรงสีของหลวงอุดมภักดี (พัน) ไม่ทราบแน่ชัดว่าตั้งเมื่อใดแต่ไม่ก่อน พ.ศ. 2448 อันเป็นปีที่ตั้งโรงสีไฟแห่งแรกของภาคใต้ที่ปากพนัง กิจการโรงสีไฟของหลวงอุดมภักดี (พัน) ต้องยุติลงไปภายหลังการเสียชีวิตของหลวงอุดมภักดี (พัน) ในพ.ศ. 2462 และมีพ่อค้าจากนครศรีธรรมราช คือ ลิ่มชุนหงวนได้ซื้อกิจการทำโรงสีไฟต่อในนามโรงสีลิ่มชุนหงวน แต่ใน พ.ศ. 2466 ได้ขายกิจการให้กับบัณฑิตินหล้า พ่อค้าชาวจีนจากสิงคโปร์ผู้ซึ่งเข้ามาลงทุนทำธุรกิจหลายอย่างในภาคใต้ เมื่อซื้อกิจการโรงสีแล้วได้เปลี่ยนชื่อเป็นโรงสีบัณฑิตินหล้า ต่อมาใน พ.ศ. 2474 บัณฑิตินหล้า ล้มละลายจึงได้ขายกิจการโรงสีไฟให้กับลิ่มเทียมลิว พ่อค้าเดินเรือชาวสิงคโปร์ และได้เปลี่ยนชื่อเป็น โรงสีทองมี** (Thong Mee) ซึ่งได้ดำเนินกิจการมาจนกระทั่งหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จึงได้เลิกกิจการ⁸³ เพราะที่ไม่มีข้าวส่งมาป้อนโรงสี เนื่องจากเกิดการตั้งโรงสีขนาดเล็กในพื้นที่ดินแดนตอนในรอบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

นอกจากการลงทุนทำโรงสีไฟของหลวงอุดมแล้ว ยังมีการทำโรงสีของขุนราชกิจการี (กลุ่มตระกูลเสาวพฤกษ์) กรมการเมืองสงขลาซึ่งร่วมหุ้นกับญาติๆ ซึ่งขุนโกคาพิพัฒน์ (ไคย ฮวดเสียง) ตระกูลโค่นันท์ ก็เข้าหุ้นด้วยเช่นกัน⁸⁴ โดยตั้งขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. 2454⁸⁵ ในระยะแรกเป็นโรงสีที่ใช้เครื่องยนต์ ต่อมาใน พ.ศ. 2468 นายสุชาติ รัตนปราการซึ่งเป็นหลานตาได้เข้ามาช่วยทำงานโรงสี ครั้นเมื่อขุนราชกิจการีเสียชีวิตใน พ.ศ. 2472 ผู้ร่วมหุ้นได้ขอแยกย้าย ทำให้นายสุชาติ ซึ่งในขณะนั้นมีอายุได้ 21 ปี ต้องหาเงินมาซื้อหุ้นในส่วนของคนอื่น โดยไปกู้ยืมเงินจากญาติคือคุณอา ต้องเอาเงินใส่กระสอบแบกทุนมาจ่ายให้กับหุ้นส่วน ทำให้กิจการโรงสีของขุนราชกิจการีตกมาอยู่ในมือของนายสุชาติแต่เพียงผู้เดียว เมื่อนายสุชาติได้เข้ามารับช่วงกิจการแล้ว

* คือ หลวงอุดมภักดี (พัน) ซึ่งเป็นบุคคลในกลุ่มตระกูล ฦ สงขลา และในเอกสารรายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราชได้กล่าวว่าผู้ที่ดำรงบรรดาศักดิ์หลวงอุดมภักดีในช่วง พ.ศ. 2439 คือ นายพัน (ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม 47/19 เรื่องรายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราช (10 มิ.ย. 113- 5 ต.ค. 129).).

** เป็นการอ่านออกเสียงในภาษาไทย แต่ถ้าอ่านออกเสียงในภาษาจีน อ่านว่า “ทงมี”.

⁸³ ชาลิต อังวิทยาธร, การแลกเปลี่ยนและการค้าข้าวบริเวณชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2544), หน้า 80-81.

⁸⁴ สัมภาษณ์ นางมานี ฦ สงขลา, อายุ 89 ปี, วันที่ 3 มีนาคม พ.ศ. 2548.

⁸⁵ เรื่องเดียวกัน หน้า 82.

ได้ปรับปรุงการใช้เครื่องยนต์ภายในโรงสีจากการเดิมที่ใช้เครื่องยนต์มาเป็นการใช้เครื่องยนต์พลังไอน้ำ เขาแกลบมาเป็นเชื้อเพลิงทำให้เป็นไอน้ำที่จะใช้สีข้าว เครื่องยนต์นี้นายสุชาติเขียนจดหมายสั่งซื้อโดยตรงจากอังกฤษ ส่วนข้าวที่นำมาป้อนโรงสีมาจากกระโนด หัวไทรและพัทลุง โดยบรรทุกลงเรือเอี่ยมจุ่นใช้ใบล่องลงมาในทะเลสาบสงขลามาทียบท่าเรือด้านหลังของโรงสี ข้าวที่นำมาป้อนโรงสีนี้จะมีคนกลางนำเรือไปซื้อข้าวจากชาวบ้านเมื่อได้เต็มลาก็ล่องมาขายที่โรงสี กิจกรรมโรงสีดำเนินมาจนถึงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จึงได้เลิกกิจการ⁸⁶

นอกจากการประกอบกิจการโรงสีทั้งสองแห่งข้างต้นแล้วยังมีโรงสีภายในตัวเมืองสงขลาอีกหลายแห่ง เช่น โรงสีชุมชนสวีตเลียง ตั้งอยู่ที่สะพานเหล็ก ชาวสงขลาเรียกว่า โรงสีสะพานเหล็ก เจ้าของคือ เป๊ะจ๊ะ โรงสีคุณจินดา(โรงสีหกเสียงนั้น) เป็นกิจการตกทอดมาจากบิดาชื่อไชจิ้นซึ่งมีบรรดาศักดิ์เป็นขุน⁸⁷ โรงสีของคุณเต็บ ตั้งอยู่ที่บริเวณสะพานเทศา⁸⁸ โรงสีนครพาณิชย์ โรงสีวัดชายน้ำ⁸⁹ โรงสีเหล่านี้ตั้งขึ้นในช่วงระยะก่อนเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 น่าจะเป็นในช่วงทศวรรษ พ.ศ 2470 ถึงต้นทศวรรษ พ.ศ. 2480

การทำเครื่องปั้นดินเผาและอิฐ เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจอีกประเภทหนึ่งที่มาพร้อมๆกับการอพยพของคนจีน เป็นการประกอบอาชีพที่มีลักษณะการผลิตในเชิงอุตสาหกรรมเพื่อขาย ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) กล่าวคือ ชาวจีนอพยพเป็นผู้นำเทคนิคและวิธีการทำเครื่องปั้นดินเผาเข้ามาเผยแพร่ ประกอบกับในเมืองสงขลามีแหล่งดินเหนียวที่มีคุณภาพดีที่บ้านบ่อพลับ และเกาะยอ ทั้งสองแห่งนี้จึงเป็นแหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาประเภท โอ่ง อ่าง ไห อิฐดินเผาและกระเบื้องดินเผา เรียกว่า "อิฐสงขลา" และ "กระเบื้องสงขลา" ที่มีชื่อเสียงของเมืองสงขลา โดยเฉพาะที่เกาะยอ ทางทิศเหนือมีโรงผลิตเครื่องปั้นดินเผาถึง 3 โรง⁹⁰ ส่วนที่ตำบลบ่อพลับเลยไปถึงบริเวณที่เรียกว่าเตาอิฐ ซึ่งอยู่บริเวณนอกกำแพงเมืองทางทิศใต้ เป็นโรงปั้นจับเจี้ยว กระเบื้อง อิฐ เป็นของอย่างตืออย่างบาง เพราะมีดินเหนียวอย่างดี⁹¹ นอกจากนี้ยังมีแหล่งผลิตในที่อื่นอีก คือ บริเวณรอบทะเลสาบสงขลาทางตอนใต้ ตั้งแต่ทำอิฐ ทำสะพาน ทำนาง

⁸⁶ สัมภาษณ์ นางสาวนพภา รัตนปรการ, อายุ 72 ปี, วันที่ 28 พฤษภาคม และ 8 ตุลาคม พ.ศ. 2546.

⁸⁷ เรื่องเดียวกัน..

⁸⁸ สัมภาษณ์ นายอนิต กุลประโยชน์, อายุ 78 ปี, วันที่ 5 พฤศจิกายน พ.ศ. 2546.

⁸⁹ ขวลิต อังวิทย์ธรร, การแลกเปลี่ยนและการค้าข้าวบริเวณชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา, หน้า 82-83.

⁹⁰ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานุพันธ์วงศวรเดช, ชีวิตฉัน, หน้า68.

⁹¹ เรื่องเดียวกัน หน้า 64-65.

หอม วัดโคกเปี้ยว และบ้านบางโหนด ซึ่งมีไม่ต่ำกว่า 200 ไร่⁹² ความมีชื่อเสียงของกระเบื้องดินเผาเมืองสงขลา จะเห็นได้จากที่ศูนย์อำนาจส่วนกลางได้เรียกเกณฑ์สิ่งของเป็นกระเบื้องและ ได้มีการสั่งให้ทำกระเบื้องจำนวนหลายหมื่นแผ่นเพื่อใช้ในการปูพื้นพระราชวังและวัด⁹³ รวมทั้งได้มีการเรียกเกณฑ์ให้ส่งดินเหนียวที่เกาะยอ เพื่อไปทำการผลิตกระเบื้องดินเผาเอง⁹⁴ การผลิตกระเบื้องและอิฐของเมืองสงขลาได้มีการส่งเป็นสินค้าออกยังเมืองต่างๆ อีกด้วย ดังปรากฏในหลักฐานรายการสิ่งของเมืองสงขลาที่นำมาร่วมแสดงนิทรรศการในโอกาสกรุงเทพมหานครครบรอบ 100 ปี ได้กล่าวถึงสินค้าเครื่องปั้นดินเผาที่เกาะยอและปอพลับมีการซื้อขายในราคาต่างๆ กัน ดังนี้

"...กระเบื้องมุงหลังคา ราคาพันละ 4 เหรียญ จับเจี๊วบอพลับขนาดใหญ่ ราคาร้อยละ 2 เหรียญ จับเจี๊วบอพลับขนาดเล็ก ราคาร้อยละ 3 โขก กะโดนบอพลับ ราคาใบละ 30 เบี้ย กะถางฝาบอพลับ เถาะละ 25 เบี้ย โอง เกาะยอ ราคาร้อยละ 18 เหรียญ อางเกาะยอ ราคาเถาะละ 28 เบี้ย พเนียง เกาะยอ ราคาร้อยละ 18 เหรียญ ไนเกาะยอ ราคาร้อยละ 1 เหรียญ 2 ก้อน หม้อตุ๊กเกาะยอ ราคาร้อยละ 5 ก้อน อิฐก่อ ราคาพันละ 4 เหรียญ 5 ก้อน อิฐบ่อ ราคาพันละ 4 เหรียญ 5 ก้อน อิฐนำวัว ราคาพันละ 35 เหรียญ อิฐลักชัน ราคาพันละ 10 เหรียญ อิฐอันจี ราคาพันละ 20 เหรียญ กระเบื้องอิฐ ราคาพันละ 3 เหรียญ 5 ก้อน กระเบื้องสุห้อง ราคาพันละ 4 เหรียญ 5 ก้อน กระเบื้องเจี๊วพั่ง ราคาพันละ 4 เหรียญ .."⁹⁵

จะเห็นได้ว่าบรรดาเครื่องปั้นดินเผาดังกล่าว ส่วนใหญ่เป็นอุปกรณ์สำหรับสร้างบ้าน ส่งผลให้การก่อสร้างบ้านเรือนในเมืองสงขลามีลักษณะเป็นตึกมากขึ้น นอกจากนี้ยังมีอิฐใช้สำหรับกรุบ่อน้ำ ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงชีวิต ดังปรากฏว่าในเมืองสงขลา มีการขุดบ่อน้ำเป็นจำนวนมาก เรียกได้ว่าบ้านเรือนที่อยู่บนถนนนครนอก ถนนนครในแทบทุกบ้านมีการขุดบ่อน้ำไว้สำหรับใช้ภายในครัวเรือน

⁹² สุภาภย์ อินทองคง, "กระเบื้องดินเผาเมืองสงขลา." ใน อนุสรณ์ย์ สุชาติ รัตนปรภากร. ไม่ปรากฏเลขหน้า.

⁹³ หจกคหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.2.12ก/1 (4 และ 32), ไบบอกเมืองสงขลา เรื่อง ส่งกระเบื้อง อิฐ

⁹⁴ หจกคหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.2.12ก/1 (115-116), ไบบอกเมืองสงขลา รายการสิ่งของที่ส่งมาร่วมแสดงนิทรรศการในโอกาสกรุงเทพฯ ครบรอบ 100 ปี(เพิ่มเติม)

⁹⁵ หจกคหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.2.12ก/1 (108-114), ไบบอกเมืองสงขลา เรื่อง รายการสิ่งของร่วมแสดงนิทรรศการในโอกาสกรุงเทพฯ ครบรอบ 100 ปี.

กิจกรรมการผลิตและการค้าขายเครื่องปั้นดินเผาและอิฐดังกล่าวข้างต้น มีสืบเนื่องเรื่อยมาจนกระทั่งก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง⁹⁶ โดยแพร่กระจายไปยังหัวเมืองใกล้เคียง เช่น เมืองกลันตัน เป็นต้น

การทำสวนส้มตรังกานู (ส้มจุก) เป็นพืชเศรษฐกิจที่มีชื่อเสียงของเมืองสงขลามาช้านาน มีการปลูกโดยชาวจีนเป็นผู้เข้ามาลงทุนทำสวนส้ม มีลักษณะการปลูกเพื่อขาย ซึ่งโดยส่วนใหญ่อยู่ในบริเวณปากคลองอู่ตะเภา ชาวจีนเข้าไปจับจองทำสวนส้มตลอดสองฟากฝั่งคลองอู่ตะเภา ประมาณ 20 สวน⁹⁷ ดังปรากฏว่า ส้มตรังกานูเป็นสินค้าส่งออกที่มีชื่อเสียงของเมืองสงขลา จากหลักฐานในรายการสิ่งของเมืองสงขลาที่นำมาร่วมแสดงนิทรรศการในโอกาสกรุงเทพฯครบรอบ 100 ปี ได้กล่าวว่า การซื้อขายส้มตรังกานูอยู่ในราคา “ร้อยละหกก่อน”⁹⁸ แต่พอถึง พ.ศ. 2427 ซึ่งเป็นปีที่ส้มตรังกานูมีราคาถูกลงจะซื้อขายกัน 1,000 ลูก ในราคา 5 เหรียญ⁹⁹

การประมง เป็นอาชีพที่นิยมทำกันอย่างแพร่หลาย ในหมู่คนจีนและแขก ซึ่งโดยส่วนคนแขกมักจะทำประมงในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ส่วนคนจีนโดยส่วนใหญ่มักทำการประมงในทะเลอ่าวไทย กล่าวคือ คนแขกที่อาศัยอยู่ในบริเวณตำบลบ่อยล้าที่เรียกว่า “บ้านบน”รวมไปถึงฝั่งแหลมสนและที่ตำบลหัวเขาแดง โดยส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการประมง เพราะตั้งแต่หัวเขาเขียวไปจนถึงเกาะยอมีความอุดมสมบูรณ์สูงมาก โดยเฉพาะในช่วงเดือนพฤศจิกายน ต่อเดือนธันวาคม เป็นช่วงฤดูมรสุม น้ำในทะเลสาบจะเต็ม การจับปลาในทะเลสาบโดยการยกยอในแต่ละครั้งได้ปลาและกุ้งจำนวนมากบรรทุกเรือมาดลำนึงไม่หมด การทำไม้ก็เช่นเดียวกัน มีกุ้งอัดเข้าไปอยู่ในคอกจนน้ำแทบจะไม่มี เมื่อกุ้งขึ้นมาก็จะได้กุ้งเต็มลำเรือ ส่วนเครื่องมือที่ใช้ในการจับสัตว์น้ำเหล่านี้ ได้แก่ โพงพาง ชูบยอ (ยกยอ) บาม หลอม กัดถี้ กัดห่าง¹⁰⁰ แห ไซดักปลา ลุมครอบปลา¹⁰¹ และ ไม้*¹⁰² ในทะเลสาบสงขลามีปลาเยอะมาก แต่ละคืนชาวประมงสามารถ

⁹⁶ สัมภาษณ์ นางเยี่ยมจิตต์วิจารณ์, อายุ 69 ปี, วันที่ 1 มิ.ย. 2545.

⁹⁷ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานุพิตนรินทร์, ชีวิตฉัน, หน้า 65.

⁹⁸ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.2.12ก/1 (115-116), โบราณเมืองสงขลา, เรื่อง รายการสิ่งของที่ส่งมาร่วมแสดงนิทรรศการในโอกาสกรุงเทพฯครบรอบ 100 ปี (เพิ่มเติม).

⁹⁹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานุพิตนรินทร์, ชีวิตฉัน, หน้า 74-75.

¹⁰⁰ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.2.14/22, รายงานพระยาสุฤทัย เรื่องตรวจราชการมณฑลนครศรีธรรมราช (ร.ศ. 113).

¹⁰¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.2.12 ก/1(111), โบราณเมืองสงขลา.เรื่อง รายการสิ่งของที่ส่งมาร่วมแสดงนิทรรศการในโอกาสกรุงเทพฯครบรอบ 100 ปี.

จับปลาและกุ้งได้ไม่ต่ำกว่า 3 เหยี่ยว แต่ถ้าเป็นฤดูชุกชุมวันข้างขึ้นในเดือนเมษายน พฤศจิกายน ธันวาคม สามารถจับได้คืนละประมาณ 10 เหยี่ยว¹⁰³ ดังนั้นในทะเลสาบตั้งแต่บ้านปากพูน ลงมาจึงเต็มไปด้วยหลักชুবยอ โพงพาง บาม ไข่ไม้โกงกางปักเป็นรั้วถี่ๆ

ส่วนการทำประมงในทะเลนอก (ทะเลอ่าวไทย) มักจะเป็นคนจีน หรือคนไทยเชื้อสายจีน มีลักษณะของการทำโป๊ะ ซึ่งต้องใช้ทุนสูงมาก การลงโป๊ะในแต่ละครั้งจะให้ผลกำไรที่สูงมาก เพราะว่าการลงโป๊ะครั้งหนึ่งสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้นานถึง 6 เดือน แต่ถ้าทำได้เพียงหนึ่งเดือนก็คุ้มทุนแล้ว ก่อนที่จะมีการลงโป๊ะแต่ละครั้งจะมีผู้ที่มีความเชี่ยวชาญชำนาญในการดูทิศทางทางเดินของปลา จะลงเรือออกไปในทะเลเพื่อสังเกตดูว่าฝูงปลาจะว่ายน้ำมาในทิศทางไหน ก็จะลงโป๊ะในทิศทางทางนั้น เมื่อกำหนดบริเวณได้แล้วก่อนที่จะเอาฝือกที่ทำด้วยต้นหลาวโอบไปปักลงในทะเล ก็จะต้องหาฤกษ์ยามยามดี มีการจตุรปูดเทียนและจตุรประทัดเป็นการเอาฤกษ์เอาชัยและเลี้ยงกันอย่างใหญ่โต แต่ในปัจจุบันมักที่จะนิมนต์พระจากวัดแหลมทรายมาเหยียบหัวเรือ เพื่อความเป็นสิริมงคลก่อนที่จะออกเรือไปทำประมง หลังจากนั้นก็ออกเรือไปลงโป๊ะ โดยมีนักประดาน้ำดำน้ำเอาไม้ที่ทำจากต้นหลาวโอบลงไปปักในทะเลเรียงกันเป็นฝือกและต้องใช้เหล็กไปผูก เพื่อเป็นการถ่วงน้ำหนัก การทำโป๊ะสำคัญอยู่ที่การดูทิศทางทางว่ายน้ำของฝูงปลาว່มาในทิศทางไหน ถ้าหากดูผิดก็จะไม่คุ้มทุนเพราะว่าโป๊ะวิธีการจับปลาที่อยู่กับที่ให้ปลาว່น้ำเข้ามา เรียกได้ว่าการทำโป๊ะในแต่ละครั้งสามารถทำกำไรได้มากมายแต่ในขณะเดียวกันก็มีความเสี่ยงสูงด้วยเช่นเดียวกัน คือ การต้องเผชิญกับมรสุมลมแรงทำให้โป๊ะที่ผูกไว้หลุดก็ทำให้ขาดทุน เพราะเมื่อลงโป๊ะแล้วไม่สามารถถ่วงน้ำหนักได้ หรืออาจมีคนอื่นมาแอบกูปปลาในโป๊ะของคนอื่นทำให้เกิดความเสียหายได้เช่นกัน แต่ยังไม่ร้ายแรงเท่ากับการที่ต้องเจอกับลมมรสุม การแอบมากูปปลาในโป๊ะของคนอื่นในสมัยก่อนไม่ค่อยมีเพราะว่าในทะเลมีความอุดมสมบูรณ์สูงมาก¹⁰⁴

กล่าวได้ว่า การประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจการค้าของพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนในเมืองสงขลาได้ขยายตัวเพิ่มมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่หลากหลาย

* มีลักษณะคล้ายกับการทำโป๊ะแต่มีขนาดเล็กกว่า ใช้ทุนน้อยกว่า และมักทำในทะเลสาบหรือน้ำตื้น.

¹⁰² สัมภาษณ์ นายเจริญ จรุงศรี, อายุ 84 ปี, วันที่ 16 ตุลาคม พ.ศ. 2546. และ นางลออ สุวรรณยุหะ, อายุ 72 ปี วันที่ 5 สิงหาคม พ.ศ. 2547.

¹⁰³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.2.14/22, รายงานพระยาสุฤษดีฯ เรื่องตรวจราชการมณฑลนครศรีธรรมราช (ร.ศ. 113).

¹⁰⁴ สัมภาษณ์ นางลออ สุวรรณยุหะ, อายุ 72 ปี, วันที่ 5 สิงหาคม พ.ศ. 2547.

หรือดำเนินการค้าทั้งการค้าภายในตัวเมืองสงขลา การค้าภายในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา และการค้ากับภายนอกทั้งทางบกและทางทะเล ในลักษณะเช่นนี้ก่อให้เกิดความเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจที่คึกคัก และทำให้เมืองสงขลามีลักษณะของความเป็นเมืองท่าทางการค้า โดยเป็นแหล่งรวบรวมสินค้าจากดินแดนภายใน สู่นอกผ่านทางเมืองสิงคโปร์และเมืองปีนัง

อนึ่ง ยังมีสิ่งที่บ่งบอกถึงความเป็นศูนย์กลางทางการค้าของเมืองสงขลา ได้เป็นอย่างดีนั่นก็คือ การมีเงินตราที่หลากหลายชนิดใช้หมุนเวียนภายในเมือง ซึ่งบ่งบอกว่าได้มีการติดต่อค้าขายกับคนในชาติใดบ้าง สำหรับเมืองสงขลาและหัวเมืองขึ้น พบว่ามีการใช้เงินตราหลากหลายชนิด¹⁰⁵ คือ

1. เงินเบี้ยตะกั่วของเมืองสงขลา ผลิตขึ้นใช้ภายในเมืองสงขลามี 6 ชนิดด้วยกัน มีรูปร่างลักษณะแบนกลมคล้ายกะแปะของจีน กว้าง 2 นิ้ว ย่อมกระเบียด ด้านหนึ่งมีอักษรไทยอ่านว่า "สงขลา" และอักษรยาวี อ่านว่า "นะครีเจ็งคอร่า" ส่วนอีกด้านหนึ่งเป็นอักษรจีนอ่านว่า "ซังเซี้ยทงป้อ" แปลว่า "อีแปะเมืองสงขลา" อัตราแลกเปลี่ยนเบี้ยอีแปะสงขลามีดังนี้

	120 อีแปะ	เป็น	1 โลก
	4 ก้อน	เป็น	1 โลก
	2 โลก	เป็น	1 เหรียญแม่กชกัน ¹⁰⁶
หรือ	400 เบี้ย	เป็น	1 เหรียญ
	10 เบี้ย	เป็น	1 เฟื้อง
	40 เบี้ย	เป็น	1 ก้อน
	5 ก้อน	เป็น	2 โลก
	2 โลก	เป็น	1 เหรียญ ¹⁰⁷

¹⁰⁵ สัมภาษณ์ นายเทียบ ม่วงทับทิม, อายุ 92 ปี, วันที่ 17 ธันวาคม พ.ศ. 2546 และ ขวลิขิต อังวิทยาธร, เงินตราที่พบในนครศรีธรรมราช (ม.ป.ท. : ม.ป.ท.2542), หน้า 1-6. และ สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, "เงินตรา: ที่ใช้ในภาคใต้," สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ.2525 เล่มที่ 2 (พ.ศ.2529): 685.

¹⁰⁶ อนันต์ วัฒนานิกกร, แลหลังเมืองตานี. (ปัตตานี : ศูนย์การศึกษาเกี่ยวกับภาคใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, 2528), หน้า 52.

¹⁰⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.2.12 ก / 1 (108), โบราณวัตถุเมืองสงขลา, เรื่องรายการสิ่งของที่ส่งมาร่วมแสดงนิทรรศการในโอกาสกรุงเทพมหานครครบรอบ 100 ปี.

2. เงินเหรียญเม็กซิกัน คนในท้องถิ่นภาคใต้เรียกว่า “เหรียญนก” เป็นเงินของ สเปนที่ให้เม็กซิโกซึ่งเป็นอาณานิคมผลิต บนเหรียญมีภาพนกอินทรียคาบง ใช้ชื่อประเทศ MAXICANA

3. เงินเหรียญ STRAITS SETTLEMENTS คนท้องถิ่นภาคใต้เรียกว่า “เหรียญมงกุฏ” เป็นเงินที่ผลิตโดย Straits Settlement เพื่อใช้ในอาณานิคมของตนเอง

4. เงินเหรียญไม้เท้า เป็นเหรียญ Trade Dollar ที่ประเทศตะวันตกผลิตขึ้นเพื่อใช้สำหรับการค้ากับประเทศต่างๆในเอเชีย ที่เรียกว่าเหรียญไม้เท้าเพราะว่ามีภาพเทพเจ้าทางทะเล ยืนถือไม้เท้าข้างหนึ่งและมีอีกข้างหนึ่งหิ้วถัง ดังนั้นในบางครั้งจึงเรียกว่าเงินเหรียญคนหิ้วถัง(ถัง)

นอกจากนี้ยังมีเงินอื่นๆ อีก เช่น เงินตราหนังสือจีน เงินตรามังกร เงินตรา¹⁰⁸ เงินนกคาบง เงินข้างสามเศียร¹⁰⁹ เงินเหล่านี้เป็นที่ยอมรับและใช้กันทั่วไปภายในเมืองสงขลา ซึ่งทำให้การค้าขายระหว่างเมืองสงขลา กับเมืองต่างๆทำได้สะดวกขึ้น และเนื่องจากมีเงินตราหลายชนิดทำให้เกิดการค้าเงินเหรียญขึ้น¹¹⁰ เพื่ออำนวยความสะดวกให้กับผู้ที่เข้ามาค้าขาย

อีกสิ่งหนึ่งที่สะท้อนถึงความเป็นศูนย์กลางทางการค้าของเมืองสงขลา นั่นก็คือ การเห็นความสำคัญของภาษาที่ใช้ในการติดต่อสื่อสารกับผู้คนต่างเมือง ซึ่งพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนได้ตระหนักถึงความสำคัญของภาษา ในฐานะที่เป็นเครื่องมือสำคัญต่อการติดต่อเจรจาทางธุรกิจการค้า จึงได้ปลูกฝังและส่งเสริมให้ลูกหลานได้เรียนรู้หลายภาษา ซึ่งภาษาที่จำเป็นต่อการติดต่อธุรกิจการค้าในบริเวณแถบนี้คือ ภาษาจีน ภาษามลายูและภาษาอังกฤษ จึงได้มีการส่งลูกหลานไปเรียนหนังสือที่ปีนังและสิงคโปร์โดยมีจุดมุ่งหมายหลักเพื่อให้ได้ภาษามากกว่าเนื้อหาวิชาการ คือ เรียกว่า “ไปเรียนที่เมืองสิงคโปร์หรือปีนังเพื่อให้ได้ภาษา”¹¹¹ ทศนคติเกี่ยวกับ

* เข้าใจว่าน่าจะหมายถึง เทพเจ้าโพธิ์ไรคอน ซึ่งเป็นเทพเจ้าแห่งท้องทะเล ตามคติความเชื่อของกรีก.

¹⁰⁸ เรื่องเดียวกัน.

¹⁰⁹ สัมภาษณ์ นายเทียบ ม่วงทับทิม, อายุ 92 ปี, วันที่ 17 ธันวาคม พ.ศ. 2546.

¹¹⁰ สัมภาษณ์ คุณรัตน์ ประธานราษฎร์นิกร, อายุ 83 ปี, วันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ. 2544.

¹¹¹ สัมภาษณ์ นางสาวพนภา วัฒนปราการ, อายุ 72 ปี, วันที่ 28 พฤษภาคม และ 8 ตุลาคม พ.ศ. 2546. และ สัมภาษณ์ นายธนิศ กุลประโชชน์, อายุ 78 ปี, วันที่ 5 พฤศจิกายน พ.ศ. 2546. สัมภาษณ์ นางรจนา ภูประเสริฐ, อายุ 61 ปี, วันที่ 19 สิงหาคม พ.ศ. 2546. และสัมภาษณ์นายแพทย์อนันต์ บุญโสภณ, อายุ 73 ปี, วันที่ 6 มิถุนายน พ.ศ. 2546.

ความสำคัญของภาษานี้ เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงโลกทัศน์ของพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนในเมืองสงขลา ที่บ่งบอกถึงความเป็นนานาชาติของเมืองสงขลาได้เป็นอย่างดี ว่าเป็นเมืองที่จะต้องมีการติดต่อกับโลกภายนอกอยู่ตลอดเวลา ภาษาจึงเป็นเรื่องสำคัญที่จะทำให้เกิดผลประโยชน์ทางธุรกิจ การค้า ซึ่งถ้าหากพิจารณาย้อนกลับไปในช่วงระยะเวลาก่อนหน้านี้ ก็จะพบว่ามิใช่เพียงแต่กลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนในเมืองสงขลาเท่านั้นที่ตระหนักถึงความสำคัญของภาษา เพื่อให้ประโยชน์ในการสื่อสารทางธุรกิจ แม้แต่กลุ่มตระกูล ณ สงขลา ก็ยังตระหนักถึงความสำคัญกับเรื่องของการเรียนรู้ทางภาษา ดังจะเห็นได้ว่าในช่วงระยะที่การค้ากับเมืองจีนมีความสำคัญภายในกลุ่มตระกูลได้ให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ภาษาจีน ที่พระยาวิเชียรคีรี (เถี้ยนเส้ง) ได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่มีความรู้ในภาษาจีนทั้งทางด้านการอ่าน การเขียนและการคิดเลขแบบจีนได้อย่างคล่องแคล่ว¹¹² ครั้นล่วงมาถึงสมัยพระยาวิเชียรคีรี (ชม) ก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่มีความรู้ในภาษาจีนและธรรมเนียมจีน และยังเป็นผู้ที่มองการณ์ไกลจึงได้ส่งบุตรชาย 3 คนไปเรียนที่สิงคโปร์ โดยให้แต่ละคนเรียนแต่ละภาษา คือ นายปรัง ณ สงขลา ให้เรียนภาษาอังกฤษอย่างเดียว นายทิตย ณ สงขลา ให้เรียนแต่ภาษาจีนอย่างเดียว และนายหนิ ณ สงขลา ให้เรียนภาษามลายูอย่างเดียว เพื่อจะได้มาช่วยงานราชการภายในเมืองสงขลา แต่ทว่าได้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบอำนาจทางการเมืองภายในเมืองสงขลา ทำให้บุตรทั้งสามคนของพระยาวิเชียรคีรี (ชม) เข้าสู่ระบบราชการของศูนย์อำนาจส่วนกลาง และได้บรรดาศักดิ์เป็นที่พระยาทุกคน คือ นายทิตย ณ สงขลา ได้รับบรรดาศักดิ์เป็นพระยาวิสุทธิธานี นายหนิ ณ สงขลา ได้รับบรรดาศักดิ์เป็นพระยาภิรักษ์ราชอุทยาน นายหนิ ณ สงขลา ได้รับบรรดาศักดิ์เป็นพระยาสุรกาญจน์ประทีปแก้ว¹¹³ กล่าวได้ว่าจากการที่เมืองสงขลาเป็นศูนย์กลางเมืองท่าทางการค้าทำให้กลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนจะต้องมีความรู้ทางด้านภาษาในระดับที่ใช้การได้อย่างน้อย 3 ภาษา คือ ภาษาจีน ภาษามลายู และภาษาอังกฤษ

4.3 สภาพชุมชนย่านศูนย์กลางการค้าถนนนครในและนครนอก

บริเวณที่เป็นแหล่งย่านธุรกิจการค้าของเมืองสงขลาบ่งบอก ตั้งอยู่บริเวณชายฝั่งทะเลสาบสงขลาด้านตะวันออก หรือบริเวณทางด้านตะวันตกของกำแพงเมือง ซึ่งปัจจุบันคือบริเวณถนนนครนอก และถนนนครใน มีพื้นที่ครอบคลุมทั้งในและนอกกำแพงเมือง ทั้งนี้เพราะว่า กำแพงเมืองสร้างภายหลังจากที่มีชุมชนเกิดขึ้นแล้วริมทะเลสาบสงขลา ดังจะเห็นได้ว่า

¹¹² พระยาวิเชียรคีรี (ชม), "พงศาวดารเมืองสงขลา," ใน *ประชุมพงศาวดาร* เล่ม 3, หน้า 84.

¹¹³ พระยาวิเชียรคีรี (ชม), *พงศาวดารเมืองสงขลา*. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาภิรักษ์ราชอุทยาน (ทิตย ณ สงขลา ณ ฼าปนสถานเทศบาลเมืองสงขลา วันที่ 3 มิ.ย. 2516), หน้า ก.

บ้านเรือนจำนวนมากมักตั้งอยู่เป็นบริเวณริมชายฝั่งทะเลสาบสงขลา ซึ่งสะดวกต่อการเดินทาง ติดต่อกับชุมชนในเมืองสงขลาที่ฝั่งแหลมสน ที่ยังมีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและเครือญาติ ส่วนลักษณะของบ้านเรือนมีความหลากหลาย ทั้งที่เป็นเรือนวิธีช่างอย่างไทยหลังคามุงกระเบื้อง เป็นตึกวิธีช่างอย่างจีนหลังคามุงกระเบื้อง ตึกแก๊งจีน บ้านหลังคามุงจาก โรงเรือนเครื่องผูกเครื่องสับ มุงจากเรียงรายสลับปะปนกันไปทั้งสองฟากถนน ประมาณว่าในเมืองมีตึก 1 ส่วน เรือนจาก 3 ส่วน¹¹⁴ บริเวณเหล่านี้โดยส่วนใหญ่กลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยกันอย่างหนาแน่นและใช้เป็นสถานที่ประกอบกิจกรรมทางการค้าไปพร้อมๆ กัน

กล่าวคือ มีลักษณะเป็นตึกแถวทรงจีน (โปรดดูภาพที่ 5 ตึกทรงจีนบนถนนนครในและนครนอก) ตึกด้านหน้าจะต่ำกว่าด้านหลัง (ซึ่งเป็นการสร้างบ้านตามคติความเชื่อของคนจีน)¹¹⁵ โดยส่วนใหญ่มีขนาดหน้ากว้างประมาณ 5 เมตร ยาว 20 เมตร หรือคิดเป็นพื้นที่ 25 ตารางวา ลักษณะของบ้านแต่ละหลังจะมีองค์ประกอบ 3 ส่วนคือ พื้นที่ส่วนหน้าสุดจะเป็นตึกชั้นครึ่งใช้เป็นที่วางขายสินค้าส่วนชั้นบนหรือที่เรียกว่า "เส้าเต็ง" (ชั้นบนของตัวอาคาร) ใช้เป็นที่เก็บสินค้าเพื่อรอการขาย ซึ่งจะมีการเจาะเป็นช่องเปิดด้านไว้สำหรับลำเลียงขนส่งสินค้า¹¹⁶ ในส่วนนี้จะวางสินค้าเรียงลำดับลดหลั่นกันลงไป และผู้ชายจะนั่งอยู่ด้านในซึ่งทำเป็นกำแพงมีประตูเข้าออก และด้านข้างเจาะเป็นช่องหน้าต่างไว้สำหรับหยิบของไม่ต้องออกจากประตู พื้นที่ส่วนที่สองจะอยู่ถัดจากส่วนแรก เป็นพื้นที่โล่ง หรือลานเอนกประสงค์ ใช้ประกอบกิจกรรมภายในครัวเรือน และจะมีบ่อน้ำอยู่ตรงกลาง เพื่อใช้การบริโภคและอุปโภค และพื้นที่ส่วนที่สามมักจะเป็นตึก 2 ชั้นใช้เป็นที่อยู่อาศัยหลับนอนของสมาชิกในครอบครัว ดังนั้นจะเห็นได้ว่าตึกแถวที่ตั้งอยู่กันอย่างหนาแน่นตลอดสองฟากถนนนครในและนครนอกเหล่านี้ถูกใช้เป็นที่ประกอบการค้าขายและการอยู่อาศัยไปพร้อมๆ กัน

สภาพการค้าย่านการค้าถนนนครในและนครนอก ซึ่งเป็นแหล่งย่านการค้าภายในเมืองสงขลา ผู้ประกอบการค้าตามความถนัดของแต่ละคน สามารถที่จะมานั่งออกร้านขายของอยู่ที่ริมถนน¹¹⁷ การประกอบการค้าจึงมีลักษณะตั้งร้านค้าขายรับส่งสินค้าและขายของ¹¹⁸

¹¹⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช, *ชีวิตฉัน*. หน้า 60 – 62

¹¹⁵ สัมภาษณ์นายประภค จงสุวรรณกุล, อายุ 59 ปี, วันที่ 29 กรกฎาคม พ.ศ. 2546.

¹¹⁶ สัมภาษณ์นางชนพร ปรีชาพานิช, อายุ 66 ปี, วันที่ 3 กรกฎาคม พ.ศ. 2546.

¹¹⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม47/14, เรื่องกลยุทธ์และจัดการต่างๆในเมืองสงขลา พัทลุงแลนคร(16 เม.ย.-

ภาพที่ 5 ดึกทรงจีนบนถนนนครในและนครนอก
ถ่ายภาพโดย ศรีสุพร ช่วงสกุล เมื่อวันที่ 12 สิงหาคม พ.ศ. 2546

ในแต่ละร้านค้าจะขายของนานาชนิดแต่โดยส่วนใหญ่เป็นร้านขายผ้านุ่มห่มและแพรพรรณ¹¹⁸ ทั้งนี้ ผ้าที่ขายในตลาดเมืองสงขลามีทั้งที่ผลิตขึ้นมาเองภายในเมืองสงขลา (จากเกาะยอ) ได้แก่ ผ้าม่วง ผ้าพื้น ผ้าขาวม้าไหม ผ้าขาวม้าด้าย ผ้าโสร่งไหม ผ้าโสร่งด้าย ผ้าห่อไหม ผ้าห่อด้าย

¹¹⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช, ซีวีดิษฐ์, หน้า 73.

¹¹⁹ เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์), "พงศาวดารเมืองสงขลา." ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 30, หน้า 288.

ผ้าใผกใหม่ ผ้าใผกด้าย ส่วนผ้าที่นำมาจากต่างเมือง (กรุงเทพฯ โดยส่งผ่านทางเรือภานุรังษี¹²⁰ รวมถึงหัวเมืองแขกด้วย) เช่น ผ้าม่วงไทย ผ้าพื้นผู้ใหญ่ ผ้าพื้นเด็ก ผ้าขาวม้าใหม่ ผ้าขาวม้าด้าย ผ้าเช็ดปากใหม่ ผ้าเช็ดปากด้าย ผ้าใสร่งแพร ผ้าใสร่งด้าย เป็นต้น¹²¹ โดยส่วนมากแล้วการค้าขายสินค้าประเภทผ้าจะอยู่แถบถนนนครใน นอกจากนี้แล้วยังจำหน่ายเสื้อ (เช่น เสื้อกุลี) และโดยเฉพาะการขาย เครื่องพระ (เช่น สบง จิวร รัตประคด ย่อม) มีจำนวนหลาย ^{ร้าน} เพราะใน เมืองสงขลาและบริเวณโดยรอบมีวัดจำนวนมาก ทำให้ประชาชนมีความต้องการสินค้าประเภทนี้สูง โดยเฉพาะในช่วงเทศกาลประเพณีเกี่ยวกับพุทธศาสนา

ในส่วนถนนนครนอก โดยส่วนใหญ่เป็นร้านค้าประเภทชำ ซึ่งประกอบไปด้วยสินค้าจิปาถะหลากหลายชนิด ส่วนใหญ่เป็นสินค้าประเภทอุปโภคบริโภค และยังจำหน่ายสินค้าประเภท ถ้วย ชาม หม้อ ไห เครื่องเหล็ก (เครื่องมือการเกษตรกรรม) สินค้าที่นำมาขายได้มาจากการสั่งซื้อจากพ่อค้าในตลาดใหม่ หรือสั่งซื้อจากกรุงเทพฯ ปีนัง และสิงคโปร์ สินค้าเหล่านี้เป็นสินค้าที่พ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนทั้งที่อยู่รอบๆ ริมทะเลสาบสงขลาและที่อยู่ในตัวเมืองสงขลา มาซื้อเพื่อนำไปขายตามตลาดนัดในชุมชนหมู่บ้านต่างๆ เพราะคนที่อยู่รอบทะเลสาบสงขลาจะใช้เงินในการซื้อสินค้าเหล่านี้เท่านั้น ส่วนสินค้าประเภทเกษตรกรรม หรืออาหารการกินสามารถหาได้ในท้องถิ่นโดยไม่ต้องซื้อหาแต่ใช้วิธีแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน¹²²

ส่วนกิจกรรมการค้าขายอีกประเภทหนึ่งที่น่าสนใจ คือการขายของสำหรับบริโภค เช่น การขายขนม ซึ่งถึงแม้ว่าจะเป็นการประกอบกิจกรรมการค้าเล็กๆน้อยๆก็ตามแต่ก็เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายของกิจกรรมการค้า ที่ไม่ต้องอาศัยการลงทุนมากก็สามารถหารายได้ และเป็นช่องทางนำไปสู่การสะสมทุนต่อไปได้ ดังปรากฏว่าอย่างน้อยในช่วง พ.ศ. 2428 อำแดงจิวเอียดซึ่งมีบ้านเรือนที่อยู่อาศัยเป็นตึกในเมืองสงขลาประกอบอาชีพขายขนมอยู่ก่อนแล้ว โดยให้ทาสที่เป็นเด็กหญิงและชายออกไปขายขนมในช่วงเวลาหัวค่ำ¹²³ และกิจกรรมการค้าขาย ^{ของหลวงจิรวรรณ ภาววิชัย} ขนมนี้ได้มีการประกอบการสืบต่อกันมาดังปรากฏว่าบรรพบุรุษรุ่นแม่และรุ่นยายก็ได้มีการทำขนม

¹²⁰ สัมภาษณ์ นายสุธา รัตนพฤษ, อายุ 77 ปี วันที่ 5,16 กันยายน พ.ศ. 2546 และ นางสาวอิมจิต ลาครินทร์, อายุ 71 ปี, วันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ. 2546.

¹²¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช, เรื่องเดียวกัน, หน้า 74-75.

¹²² สัมภาษณ์ นางมุสดี เจริญพงศ์, อายุ 81 ปี, วันที่ 5 กรกฎาคม พ.ศ. 2545 และสัมภาษณ์นายนพตล อนุชชัย, อายุ 53 ปี, เมื่อวันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2545.

¹²³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.ร.5 รล.-กน./39 (หน้า 285-286), เรื่อง คดีความการจัดการทรัพย์สินระหว่างอำแดงจิวเอียดกับเงินซึ่งนัยชาติจากกัน.

ชายเป็นอาชีพ ประเภทของขนมที่ทำขายมีหลากหลาย ได้แก่ ข้าวเหนียวขาว ข้าวเหนียวเหลือง ข้าวเหนียวดำ ทองหยิบ ทองหยอด ฝอยทอง ขนมถาด ขนมหนึ่งประเภทตะโก้คง (ตะโก้ข้าวโพด) ตะโก้ถั่ว ขนมชั้น ขนมมันกวน เผือกกวน โดยทำใส่ถาดทองเหลืองใหญ่ แล้วให้ลูกจ้างซึ่งในสมัยก่อนเป็นทาสหาขนมไปส่งที่ตลาด แต่ต่อมาได้นำมาวางขายที่หน้าบ้าน ส่วนความรู้ในเรื่องการทำขนมได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษต่อกันมา¹²⁴

นอกจากการค้าในย่านธุรกิจการค้าดังกล่าวข้างต้นแล้ว ยังมีแหล่งการค้าขายอีกแห่งหนึ่ง คือตลาดสดอันเป็นแหล่งชุมนุมค้าขายของพ่อค้าแม่ค้ารายย่อยทั้งที่เป็นคนไทย จีน และแขก ซึ่งเมืองสงขลาในช่วงเวลานั้นมีตลาดอยู่ 2 แห่ง คือ บริเวณนอกกำแพงเมืองริมชายฝั่งทะเลสาบสงขลาซึ่งอยู่ใกล้กับบ้านบน ชาวสงขลาที่มีอายุมากกว่า 70 ปีจะเรียกกันว่า "ตลาดเก่า" หรือ "ตลาดบ้านบน" ส่วน "ตลาดใหม่" (ปัจจุบันคือ ตลาดทรัพย์สิน) ตั้งอยู่ในบริเวณใกล้กับกำแพงเมืองทางทิศเหนือ และอยู่ใกล้กับวัดดอนรัก ทำให้สันนิษฐานว่าน่าจะอยู่ใกล้กับจวนเจ้าเมืองที่สร้างพร้อมกับกำแพงเมือง ตลาดใหม่นี้ถูกสร้างขึ้นใน พ.ศ. 2439 โดยความคิดริเริ่มของพระวิจิตรวรสาส์น(ปั้น สุขุม) ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช อันสืบเนื่องมาจากหลวงบวรวาทีกรรมการเมืองสงขลากับพวกไทยจีนรวม 15 คน ได้รวมตัวกันตั้งเป็นบริษัทขออนุญาตปลูกโรงตลาดอันเป็นที่หลวง พระวิจิตรวรสาส์น (ปั้น สุขุม) จึงมีความเห็นว่าแทนที่จะอนุญาตให้หลวงบวรวาทีสร้างตลาด ควรที่หลวงจะทำเอง เพื่อนำเงินรายได้จากค่าเช่าตลาดมาบำรุงตลาดและถนนในเมืองสงขลา เพราะจากการประมาณการที่ตลาดแห่งนี้สามารถแบ่งพื้นที่สำหรับขายของได้ถึง 472 ห้อง ห้องหนึ่งขนาดกว้าง 3 ศอก ทำการเก็บค่าเช่าช่วงเช้า 1 อัฐ ช่วงเย็น 1 อัฐ รวมเป็นเงินที่จะเก็บได้ 944 อัฐในหนึ่งวัน และใน 1 ปีสามารถเก็บเงินได้ถึง 91 ชั่ง 20 บาท¹²⁵ ซึ่งนับว่าเป็นเงินจำนวนไม่น้อย สภาพการค้าขายในตลาดทั้งสองแห่งนี้มีคนมาออกร้านซื้อขายไม่ต่ำกว่าวันละ 300 คน¹²⁶

ส่วนกลุ่มคนเดินทางเข้ามาจับจ่ายซื้อสินค้าประเภทต่างๆ เป็นคนที่มาจากบริเวณรอบนอก ทั้งที่เป็นชาวบก ซึ่งหมายถึงคนที่อยู่ตั้งแต่หัวเขาแดงขึ้นไปถึงสทิงพระ ระโนด และชาวเหนือ ซึ่งหมายถึงคนที่อยู่ตั้งแต่ทุ่งหวัง น้ำกระเจาย น้ำน้อย ไปจนถึงหาดใหญ่ นอกจากนี้ยังมี

¹²⁴ สัมภาษณ์ นางจิรวรรณ เจริญสี, อายุ 82 ปี, และนางสาวกมลวรรณ เจริญสี, วันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2546.

¹²⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม. 24.1/7, เรื่องสร้างตลาดเมืองสงขลา (8 เม.ย. -16 เม.ย. ร.ศ. 115).

¹²⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.47/14, เรื่องผลประโยชน์และจัดการต่างๆในเมืองสงขลา พัทลุงแลนคร (16 เม.ย.-20 ต.ค. ร.ศ. 115).

คนต่างถิ่นที่เดินทางมาจากปากพนังอีกด้วย การค้าขายมีความคึกคักมากยิ่งขึ้นเมื่อถึงเทศกาลเดือนสิบ จะมีผู้คนเข้ามาจับจ่ายซื้อของกันมากมาย รวมไปถึงขนมที่เกี่ยวข้องในเทศกาลเดือนสิบจะขายดีมาก¹²⁷

ในย่านการค้าแถบถนนนครใน นครนอก นอกจากจะมีการตั้งร้านขายสินค้าที่อยู่ภายในบ้านแล้ว ยังมีการค้าขายของเล็กๆน้อยๆ ที่มีลักษณะของการเดินเร่ขาย และส่วนมากจะเป็นประเภทอาหาร ซึ่งในสมัยก่อนไม่มีร้านอาหาร แม้ค้าที่ขายอาหารไม่ว่าจะเป็นอาหารคาวหวาน ต้องหาของเดินเร่ขายไปยังที่ต่างๆ ส่วนตลาดสดในเมืองสงขลามี 2 แห่ง คือ ตลาดเก่าหรือตลาดบ้านบน ตั้งอยู่บริเวณด้านใต้ของย่านการค้าถนนนครใน ที่เป็นจุดตัดเชื่อมกันระหว่างถนนพัทลุงและถนนนครในและอยู่ใกล้กับท่าน้ำริมทะเล จะมีทั้งกลุ่มคนแขกจากบ้านบน ผังแหลมสน และหัวเขาแดงนำสินค้าประมงมาวางขาย และรวมทั้งคนไทยเชื้อสายจีนนำสินค้าต่างๆมาวางขายด้วยเช่นเดียวกัน ส่วนตลาดใหม่ หรือ ตลาดทรัพย์สิน ตั้งอยู่บริเวณด้านเหนือของย่านการค้าถนนนครใน ตรงข้ามที่ทำการไปรษณีย์และท่าเรือ มีพ่อค้าแม่ค้าทั้งที่เป็นคนแขก คนจีน คนไทยเชื้อสายจีนและแขกปาตานีที่เข้ามาตั้งร้านขายผ้า¹²⁸ นอกจากนี้ในบริเวณเก้าห้องยังเป็นย่านขายอาหารและขนมหวานช่วงตอนเย็นไปจนถึงตอนกลางคืน ที่ขึ้นชื่อมาจนปัจจุบันนี้

สำหรับวิถีการดำรงชีวิตประจำวันของกลุ่มคนจีน ในย่านการค้าถนนนครในและนครนอก ตอนเช้าจะเปิดร้านนำสินค้ามาเรียงที่หน้าร้านให้เป็นระเบียบ คนที่มาเดินซื้อของมาจากผังแหลมสน หาดใหญ่ พัทลุง¹²⁹ และทำการค้าขายไปจนเย็นถึงได้ขนของกลับไปด้านใน เมื่อรับประทานอาหารเช้าเรียบร้อยแล้วช่วงค่ำๆ ก็จะมานั่งที่หน้าร้านสองฟากฝั่งถนนคุยกัน ซึ่งในแต่ละบ้านจะมีแท่นอยู่ข้างๆสองข้างและตรงกลางจะเป็นบันไดเข้าไปในร้าน¹³⁰ คนทั้งสองฝั่งถนนนครในมักจะเป็นญาติกัน จุดตะเกียงน้ำมันนั่งคุยกันไปบ้าง เล่านิทานกันบ้าง พอสี่ทุ่มก็กลับบ้าน ทำอย่างนี้เป็นกิจวัตรประจำวัน¹³¹ การที่สามารถออกมานั่งคุยกันอยู่ริมถนนได้นั้น เพราะว่า

¹²⁷ สัมภาษณ์ นางสาวสุตา เจริญกุลกิจ, อายุ 71 ปี, วันที่ 16 กันยายน และ 8 ตุลาคม พ.ศ. 2546.

¹²⁸ สัมภาษณ์ นางชนนพร ปรีชาพานิช, อายุ 66 ปี, วันที่ 3 กรกฎาคม พ.ศ. 2546 และ นางพวงเล็ก วงศ์คุณธ์, อายุ 80 ปี, วันที่ 5,7 สิงหาคม พ.ศ. 2545 และ 8,29-30 กรกฎาคม พ.ศ. 2546.

¹²⁹ สัมภาษณ์ นางสาวสุตา เจริญกุลกิจ, อายุ 71 ปี, วันที่ 16 กันยายน และวันที่ 8 ตุลาคม พ.ศ. 2546.

¹³⁰ สัมภาษณ์ นางชนนพร ปรีชาพานิช, อายุ 66 ปี, วันที่ 3 กรกฎาคม พ.ศ. 2546.

¹³¹ สัมภาษณ์ นายสนั่น นิธิภูวราชติ, อายุ 90 ปี, วันที่ 5,14 มิถุนายน พ.ศ. 2546.

สมัยก่อนไม่ค่อยจะมีรถ จะมีก็เป็นเพียงรถลากที่เรียกว่า "ลั่นเขี้ยว" ส่วนรถที่มีมาในภายหลังคือ สามล้อ ซึ่งคนสงขลาจะเรียกว่า "แท็กซี่" หากเป็นรถยนต์ ก็จะเรียกว่า "ล้อเหล็ก"¹³²

ส่วนการดำรงวิถีชีวิตทางด้านวัฒนธรรมนั้น ในแถบถนนนครในและนครนอกมี อิทธิพลของความเป็นจีนอยู่สูงมาก ไม่ว่าจะเป็นที่อยู่อาศัยที่มีลักษณะเป็นตึกแถวทรงจีน หลังคา เป็นกระเบื้องแบบจีน (โปรดดูภาพที่ 5 ตึกจีนบนถนนนครในและนครนอก) ส่วนภายในบ้านมีการ จัดองค์ประกอบพื้นที่สำหรับตั้งหน้าพระตั้งรูปเคารพอันเป็นที่นับถือของตระกูล รวมถึงตั้งป้ายหน้า ชื่อของบรรพบุรุษ เพื่อการเคารพบูชาอีกด้วย ดังการให้สัมภาษณ์ของนายธนิศ กุลประโยชน์ ผู้เป็น ลูกของขุนประโยชน์บ่อทราย(โพธิ์เซียง อุณินทโร) ซึ่งเป็นกำนันตำบลบ่อทรายและเป็นแพทย์ และนาง อุ่นจิตต์ เขี่ยมศิริ ผู้เป็นหลานของขุนประโยชน์บ่อทราย(โพธิ์เซียง อุณินทโร) ได้กล่าวว่า "...ที่บ้านมี หน้าพระ มีภาพเจ้าแม่กวนอิมซึ่งเป็นของโบราณ มีเจ้าแม่ทับทิม มีเจ้าหมอควนกง...ที่บ้านจะ อนุรักษ์ให้คงสภาพเดิม..."¹³³ (โปรดดูภาพที่ .6 การตั้งหน้าพระภายในบ้านของชุมชนจีน)

ภาพที่ 6 การตั้งหน้าพระภายในบ้านของชุมชนจีน

ถ่ายภาพโดย นายสุชาย อิศวพันธุ์ธนกุล เมื่อวันที่ 8 สิงหาคม พ.ศ. 2546

¹³² สัมภาษณ์ นายสนั่น หิรัญวรชาติ, อายุ 90 ปี, วันที่ 5, 14 มิถุนายน พ.ศ. 2546 และ นางดวงเดือน แจ็งสว่าง, วันที่ 24 กรกฎาคม และวันที่ 9 ตุลาคม พ.ศ. 2546.

¹³³ สัมภาษณ์ นายธนิศ กุลประโยชน์, อายุ 78 ปี, วันที่ 5 พฤศจิกายน พ.ศ. 2546 และ นางอุนจิตต์ เขี่ยมศิริ, อายุ 53 ปี วันที่ 5 และ 14 กันยายน พ.ศ. 2546.

สำหรับการแต่งงานในสมัยก่อนเป็นแบบธรรมเนียมจีน จากการสัมภาษณ์นางบี สุจิตพันธ์ ได้กล่าวถึงความทรงจำเกี่ยวกับประเพณีการแต่งงานเมื่อครั้งตนเองยังเล็กว่า เป็นงานที่สนุกสนานเจ้าสาวจะแต่งชุดแต่งงานแบบจีน มีชบวนแห่เจ้าสาว ถือธง ถือโคม ไปทำพิธีที่โรงพระจีน (ศาลเจ้าหลักเมือง) มีการแห่สิงห์โตด้วย ดังความว่า "...งานแต่งงานน่าแล เจ้าสาวเดิน เค้าถือธง ถือโคมไปที่โรงพระจีน นางสาวแต่งตัวใส่เสื้อจีน เรา [นางบี สุจิตพันธ์] เดินตามแลนางสาว แล [ดู,มอง] สิงห์โต...นั่นเป็นสิ่งที่ได้แลตอนเด็กๆ ตอนเด็กแต่แรกสนุก..."¹³⁴

อนึ่ง ยังมีประเพณีที่แสดงออกถึงวิถีของความเป็นคนจีนของคนในชุมชนถนนนครในและนครนอก เช่น ครั้นเมื่อถึงเทศกาลตรุษจีน ก็ถือได้ว่าเป็นงานใหญ่ที่สำคัญของเมือง มีการแห่สิงห์โตรอบเมือง และในวันนั้นจะมีการแต่งตัวแบบจีนผู้ชายจะใส่บั้งลิ้น¹³⁵ และยังมีการแห่พระรอบเมืองเหมือนกับที่ปัตตานี(ประเพณีแห่เจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว) แต่ได้ยกเลิกไปในสมัยประมาณรัชกาลที่ 5-6¹³⁶ ส่วนประเพณีการไหว้บรรพบุรุษก็มีการปฏิบัติสืบทอดกันมา นอกจากนี้แล้ว การที่คนจีนในเมืองสงขลาโดยส่วนใหญ่เป็นคนจีนที่มาจากมณฑลฟูเจี้ยนที่เรียกว่าจีนฮกเกี้ยนนั้น จะมีธรรมเนียมการแต่งกายด้วยเสื้อคอจีนสีดำในโอกาสพิเศษหรือในงานเทศกาล และมักจะให้ลูกหลานใส่เสื้อแบบนี้ด้วยเช่นเดียวกัน ซึ่งการแต่งกายในลักษณะดังกล่าวมีความหมายแสดงถึงความมีสถานะที่สูงกว่าคนจีนที่มาจากที่อื่นๆ เช่น จีนไหหลำ แต่จิว เป็นต้น และถือเป็นธรรมเนียมในเรื่องการแต่งงานในระหว่างคนจีนด้วยกันว่า ถ้าผู้ชายเป็นจีนฮกเกี้ยนสามารถแต่งงานกับหญิงจีนที่เป็นแต่จิว หรือไหหลำได้ แต่ถ้าเป็นผู้หญิงฮกเกี้ยนไม่สามารถแต่งงานกับผู้ชายแต่จิว หรือไหหลำได้ เพราะถือว่ามีสถานะที่ต่ำกว่า จะต้องแต่งงานกับผู้ชายที่เป็นฮกเกี้ยน อีกสิ่งหนึ่งที่แสดงออกถึงอิทธิพลของความเป็นจีนนั้นก็คือการใช้ภาษาจีน ทั้งการเขียนและการพูดในชีวิตประจำวัน รวมถึงการตั้งชื่อเป็นภาษาจีน ซึ่งฟังจะมาเป็นภาษาไทย ในสมัยจอมพลแปลก พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี แต่อิทธิพลของการใช้ภาษาจีนก็ยังคงแฝงอยู่ในภาษาพูดในชีวิตประจำวันจนกระทั่งปัจจุบัน เช่น การใช้คำว่า ฉี ที่มีความหมายว่า พี่สาว เป็นต้น

นอกจากนี้ในวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของกลุ่มคนจีนในแถบถนนนครในและนครนอก ยังมีความสัมพันธ์ที่แนบแน่น มีความเป็นเครือญาติกันหลายชั้นระหว่างสายตระกูลต่างๆ ที่มักจะเป็นญาติกันในชั้นทอดซึ่งเรียงที่เรียงน้องกัน พอห่างกันมาสัก 3-4 ชั้นก็กลับมามีความสัมพันธ์โดย

¹³⁴ สัมภาษณ์ นางบี สุจิตพันธ์, อายุ 92 ปี, วันที่ 5 สิงหาคม พ.ศ. 2546.

¹³⁵ สัมภาษณ์ นางชนนพร ปรีชาพานิช, อายุ 66 ปี, วันที่ 3 กรกฎาคม พ.ศ. 2546.

¹³⁶ สัมภาษณ์ นายธนิศ กุลประโยชน์, อายุ 78 ปี, วันที่ 5 พฤศจิกายน พ.ศ. 2546.

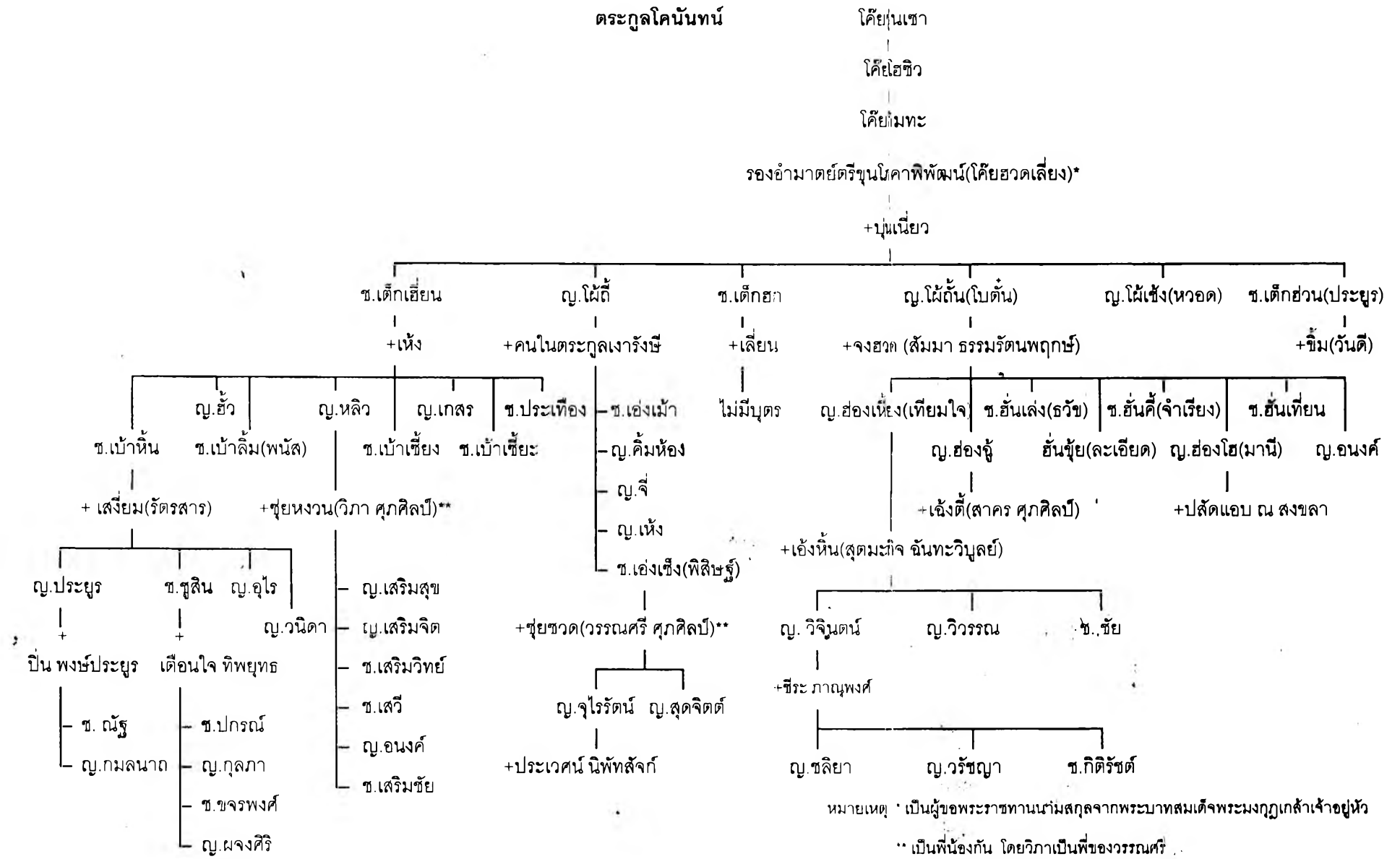
การแต่งงานกันอีก เกิดเป็นความสัมพันธ์กับตระกูลต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นสายตระกูลโค่นันท์ สายตระกูลรัตนปราการ สายตระกูลประธานราษฎรนิกร สายตระกูลเลขะกุล สายตระกูลรัตนสาร และรวมไปถึงสายตระกูล ณ สงขลา ดังเช่น สายตระกูลโค่นันท์ ชุนโกคาพิพัฒน์(โค้ย ฮวดเลียง)¹³⁷ (โปรดดูแผนผังที่ 4 แสดงสายตระกูลโค่นันท์ เฉพาะบางส่วน) มีลูกชายคนโตชื่อ เด็กเฮียน ซึ่งได้ไปแต่งงานกับนางเหง มีลูกชายชื่อ เบ้าหั้น ซึ่งได้ไปแต่งงานกับนางสาวเสงี่ยม รัตนสาร ซึ่งเป็นน้องสาวคนสุดท้ายของหลวงประธานราษฎรนิกร พอมาถึงในรุ่นโหลน ได้ไปแต่งงานกับคนในสายตระกูลรัตนปราการ ส่วนลูกคนที่ 2 ของชุนโกคาพิพัฒน์(โค้ย ฮวดเลียง) ชื่อนางสาวไผ่ดี ได้แต่งงานกับคนในตระกูลเงารังสี มีลูกชื่อเอ็งเช็ก ได้ไปแต่งงานกับคนในตระกูลศุภศิลป์ สำหรับลูกคนที่ 4 ของชุนโกคาพิพัฒน์(โค้ย ฮวดเลียง) ชื่อไผ่ถัน ได้แต่งงานกับนายจงฮวด ธรรมรัตนพฤกษ์ และมีลูกคนที่ 7 คือนางสาวมานี ซึ่งได้แต่งงานกับปลัดแอบ ณ สงขลา ทำให้เข้าไปเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ทางเครือญาติกับกลุ่มตระกูล ณ สงขลา

กล่าวได้ว่า ในกลุ่มสายตระกูลโค่นันท์ได้มีความสัมพันธ์กันในทางเครือญาติกับสายตระกูล รัตนสาร รัตนปราการ เงารังสี ธรรมรัตนพฤกษ์ ศุภศิลป์ และตระกูล ณ สงขลา และจากการสัมภาษณ์นางอิมจิต สาครินทร์ กล่าวถึงความสัมพันธ์ทางเครือญาติระหว่างคนที่อาศัยอยู่แถบถนนนครใน ดังนี้

"...ทวดมาจากเมืองจีนทวดของป้า [นางสาวอิมจิต สาครินทร์] กับทวดของคุณรัตน ประธานราษฎรนิกร เป็นพี่น้องเรียงกัน 7-8 คน [ส่วน] คุณย่าของแม่คุณรัตนเป็นพี่สาวของป้า มันหลายชั้น ป้ามีศักดิ์ทางเครือญาติสูงกว่าคุณรัตน ประธานราษฎรนิกร เพราะว่ก่งของป้า เป็นคนสุดท้ายของพี่น้องที่มีทั้งหมดประมาณ 7-8 คน... พอมาถึงชั้นหลานก็กลับมามีความสัมพันธ์โดยการแต่งงานกันอีก คือ ลูกของนายชูลิน โคนันท์ ซึ่งเป็นน้องชาย [นาง] ประยูร พงษ์ประยูร มาแต่งงานกับอรรทภูมิ ซึ่งเป็นหลานของป้า"¹³⁸

¹³⁷ สัมภาษณ์ นายเสริมวิทย์ โคนันท์, อายุ 74 ปี, วันที่ 12 มิถุนายน พ.ศ. 2546, นางจุไรรัตน์ นิพัทธ์สัจจ์, อายุ 72 ปี, วันที่ 12 มิถุนายน และ 13 ตุลาคม พ.ศ. 2546, นางวิจิณดี ภาณุพงศ์, อายุ 71 ปี, วันที่ 22 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2548, นางมานี ณ สงขลา, อายุ 90 ปี, วันที่ 3 มีนาคม พ.ศ. 2548.

¹³⁸ สัมภาษณ์ นางสาวอิมจิต สาครินทร์, อายุ 71 ปี, วันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ. 2546.

แผนผังที่ 4 แสดงสายตระกูลโคนันทน์ (เฉพาะบางส่วน)

ที่มา : สัมภาษณ์ นายเสริมวิทย์ โคนันทน์, อายุ 74 ปี วันที่ 30 พฤษภาคม พ.ศ.2546 นางจรูไรรัตน์ นิพัทธ์สัจจ์, อายุ 72 ปี วันที่ 30 พฤษภาคม พ.ศ. 2546 นางประยูร พงษ์ประยูร, อายุ 83 ปี วันที่ 16 มิถุนายน พ.ศ. 2546 นางสาวอิมจิตต์ สาครินทร์, อายุ 71 ปี ศ.ดร.วิจิตรน ภาณพงศ์, 71 ปี วันที่ 22 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2548 นางมานี ณ สงขลา, อายุ 90 ปี วันที่ 3 มีนาคม พ.ศ. 2548.

นอกจากนี้ในสายตระกูลของคุณรัตน์ ประธานราชฎ์นิกร กับสายตระกูลของนางประยูร พงษ์ประยูร มีความสัมพันธ์กัน โดยในรุ่นคุณแม่ คือ แม่ของนางประยูร พงษ์ประยูร เป็นน้องของพ่อคุณรัตน์ ประธานราชฎ์นิกร มาแต่งงานกับคนในตระกูลโค่นันท์ คือ เป้า หั้น ดังนั้นจะเห็นได้ว่าคนในแถบถนนนครในต่างมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกันอย่างแนบแน่น

ส่วนพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนสายตระกูลอื่นๆ ที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติโดยผ่านการแต่งงาน เช่น ความสัมพันธ์ทางเครือญาติระหว่างสายตระกูลสาครินทร์ สายตระกูลเจริญ และสายตระกูลปรีชาพานิช (โปรดดูแผนผังที่ 5 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างตระกูลสาครินทร์ ตระกูลเจริญ ตระกูลปรีชาพานิช เฉพาะบางส่วน) กล่าวคือ นายดำหริ สาครินทร์ แต่งงานกับนางสาวบุญศรี เจริญ ซึ่งมีแม่คือนางหนูแดง มาจากสายตระกูลรัตปรากการ และมีลูกชื่อนายวิจิตร ซึ่งได้แต่งงานกับนางสาวภวิภา ปรีชาพานิช นอกจากนี้ทั้งสามตระกูลยังมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับตระกูลหังสพฤกษ์อีกด้วย โดยที่นางบั้น สาครินทร์แต่งงานกับคนในตระกูลหังสพฤกษ์ และนายลิขิต ปรีชาพานิช แต่งงานกับนางชนนพร หังสพฤกษ์ ซึ่งมีญาติทางฝ่ายแม่มาจากตระกูลอดุลยพันธ์

ส่วนในสายตระกูลรัตนสาร นายประชา เป็นน้องชายของหลวงประธานราชฎ์นิกร แต่งงานกับนางเอก และมีบุตร 5 คน ซึ่งแต่ละคนได้แต่งงานสัมพันธ์กับพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนตระกูลอื่นๆ (โปรดดูแผนผังที่ 6 แสดงสายตระกูลรัตนสาร เฉพาะบางส่วน) ดังนี้คือ

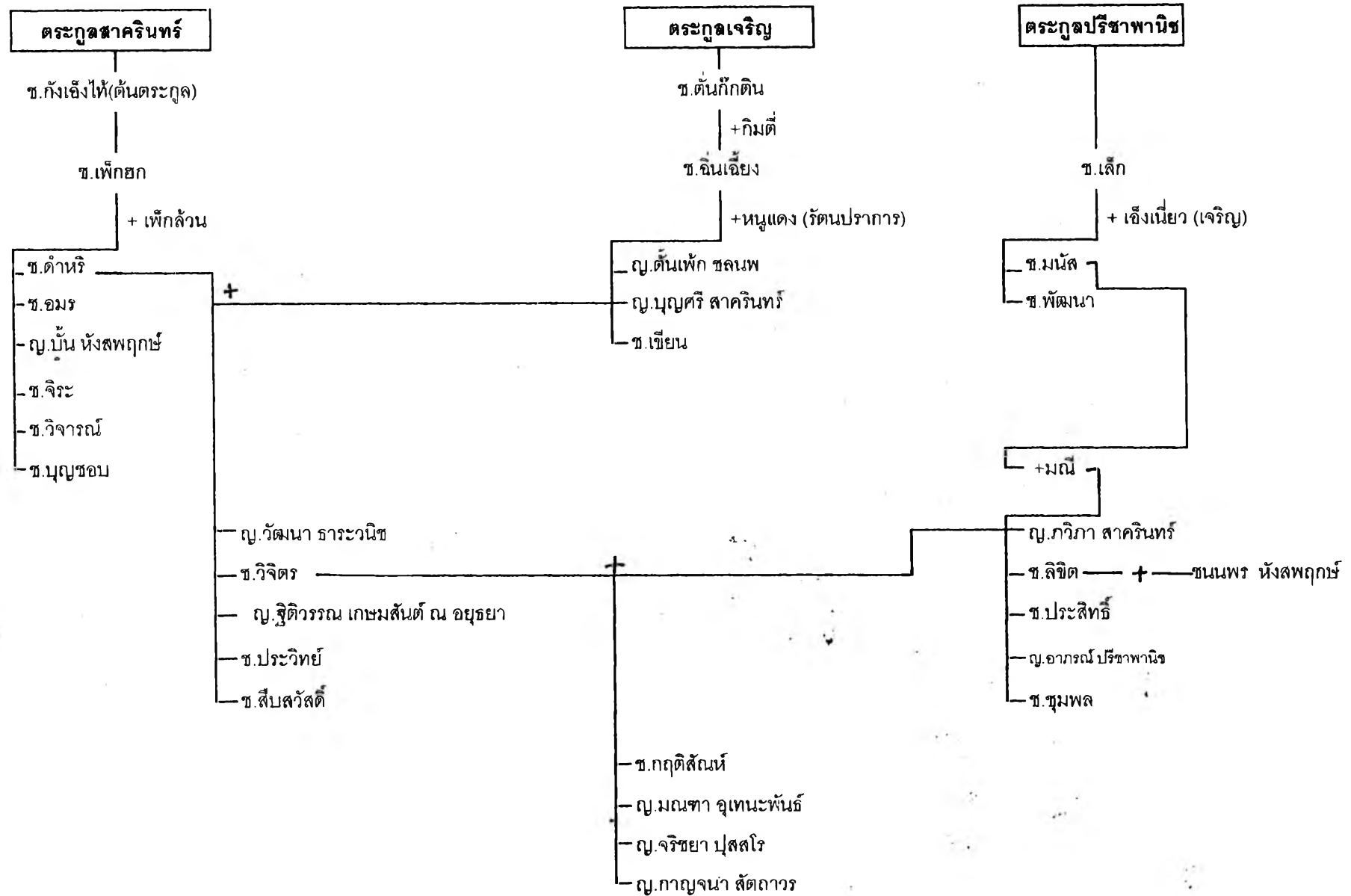
บุตรคนที่ 1 นางเล็ก รัตนสารแต่งงานกับนายสุชาติ รัตนปรากการ มีบุตรชื่อนางสาวนพณา นายรังสี (แต่งงานกับนางสาวสุมาลี สุธธปริดา) นายพิพัฒน์ (แต่งงานกับนางสาวราศี คณานุรักษ์) นางหงสนาด (แต่งงานกับนายกิตติ ประชาภิตติกุล)

บุตรคนที่ 2 นายไพโรจน์ แต่งงานและมีบุตร 5 คน และหนึ่งในจำนวนนั้นคือนางสาวเอียด รัตนสาร ได้แต่งงานกับบุตรชายของนายบุญชอบ สาครินทร์

บุตรคนที่ 3 ร.ต.ต. เกียรติ รัตนสาร (ไม่สามารถสืบได้ว่าแต่งงานกับใครและมีบุตรหรือไม่)

บุตรคนที่ 4 นางสุนีย์ ทราบแต่เพียงว่าแต่งงานกับคนในสกุลหังสพฤกษ์

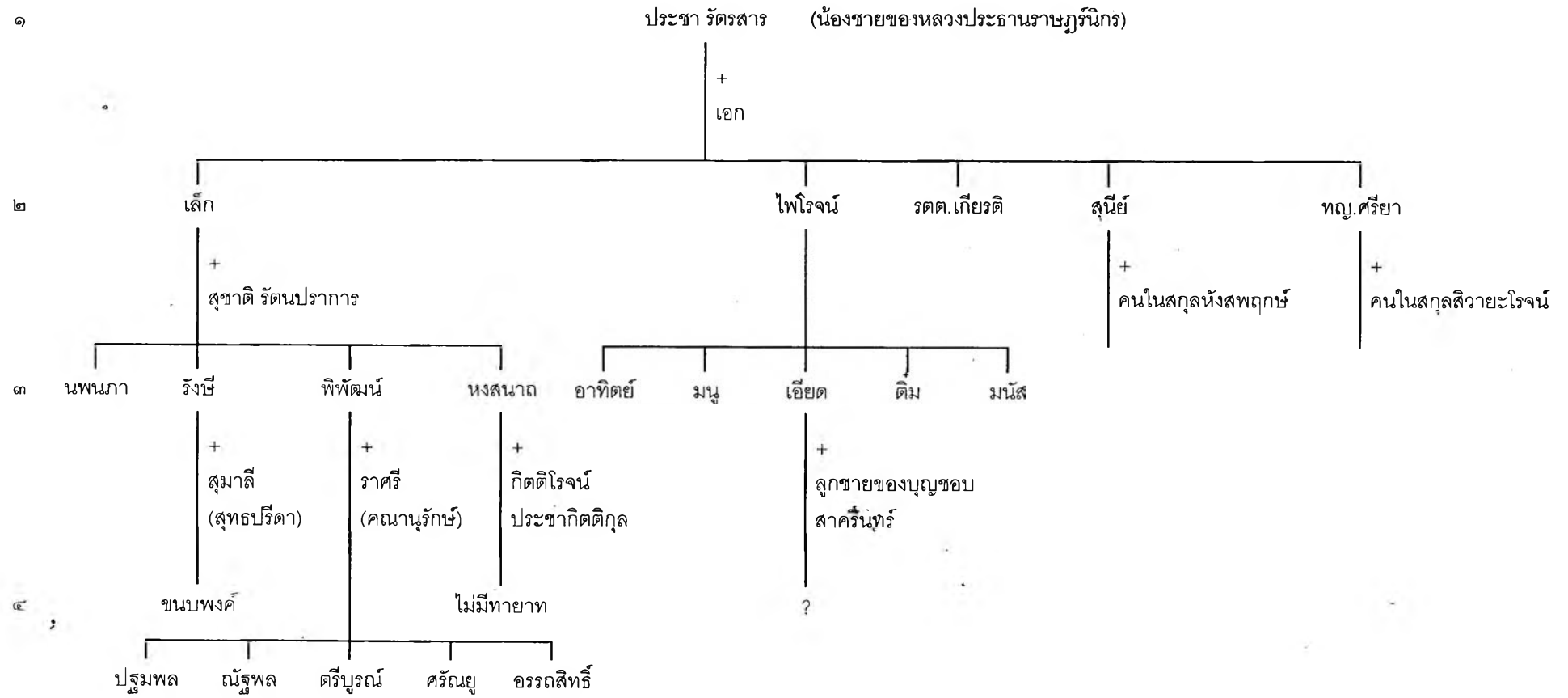
บุตรคนที่ 5 ทนตแพทย์หญิงศรียา แต่งงานกับคนในสกุลสิวยะวิโรจน์ ซึ่งเป็นตระกูลที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับกลุ่มตระกูล ณ สงขลา คือนางเป้า ณ สงขลา ผู้เป็นบุตรของพระอนุรักษภูเบศร์(ถัด/ทัต ณ สงขลา)และเป็นหลานปู่ของเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) นางเป้า ณ สงขลา แต่งงานกับหลวงประจันต์จุธาภิษ (ก้าน สิวยะวิโรจน์)

แผนผังที่ 5 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างคณะสาครินทร์ คณะเจริญ คณะปริชาพานิช
(เฉพาะบางส่วน)

ที่มา : โปรดดูรายงานบุคลากรในรายการข้างถึง.

สายตระกูลรัตนสาร

แผนผังที่ 6 แสดงสายตระกูลรัตนสาร (เฉพาะบางส่วน)

ที่มา : สัมภาษณ์ นางสาวนพนภา รัตนปราการ, อายุ 72 ปี วันที่ 28 พฤษภาคม พ.ศ. 2546. สัมภาษณ์ นางสาว

อิมจิตต์ สาครินทร์, อายุ 71 ปี, วันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ. 2546.

ส่วนในสายตระกูล หิรัญวราชดิ (โปรดดูแผนผังที่ 7 สายตระกูลหิรัญวราชดิ) เริ่มจากคนจีนแซ่เห่ แต่งงานกับนางเห่ง โฆสโรพันธ์ ซึ่งมีความสัมพันธ์กับกลุ่มตระกูล ณ สงขลา โดยที่น้องสาวของนางเห่ง คือนางซ้วน แต่งงานกับคนในสกุล ณ สงขลา นางเห่งมีบุตร 1 คน คือ หลวงศุขเกษมสโมทัย (ชื่อยดง หิรัญวราชดิ) ซึ่งมีภรรยา 3 คน คือ

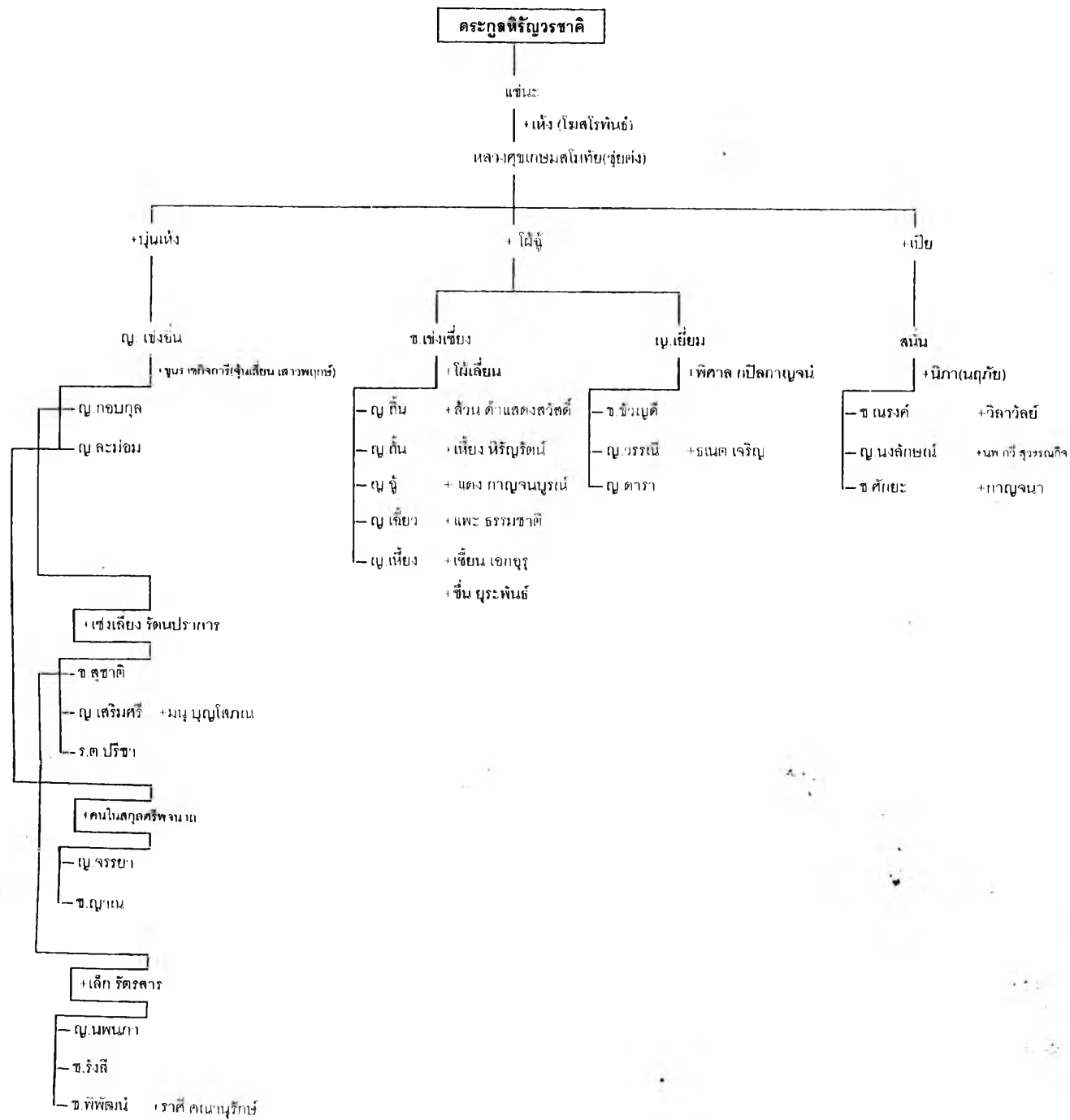
ภรรยาคนที่ 1 นางบุ๋นเห่ง มีบุตรชื่อ นางสาวเซ่งอิน หิรัญวราชดิ ซึ่งได้แต่งงานกับขุนราชกิจการี (จุ่นเลี่ยน เสาวพฤกษ์) และมีบุตร 2 คน คือ นางสาวกอบกุล ซึ่งแต่งงานกับนายเซ่งเลียง รัตนปราการ และมีบุตร 3 คน คือ นายสุชาติ รัตนปราการ แต่งงานกับนางสาวเล็ก รัตนสาร นางสาวเสริมศรี แต่งงานกับนายมนุ บุญโสภณ และ ร.ต. ปรีชา ส่วนบุตรอีกคนหนึ่งของขุนราชกิจการี (จุ่นเลี่ยน เสาวพฤกษ์) คือนางสาวละม่อม แต่งงานกับคนในสกุลศรีพจนาง

ภรรยาคนที่ 2 นางไผ่จู้ มีบุตร 2 คน คือ นายไผ่เลี่ยนและมีลูกสาว 5 คน ซึ่งแต่งงานกับคนในสกุลต่างๆ คือ ดำแดงสวัสดิ์ หิรัญรัตน์ กาญจนบุรณ ธรรมชาติ เอกอูร์ และยุระพันธ์ ส่วนลูกสาวอีกคนหนึ่งแต่งงานกับนายพิศาล กปิลกาญจน์ มีลูก 3 คน ซึ่งลูกสาวที่ชื่อวรรณี แต่งงานกับนายธเนต เจริญ

ภรรยาคนที่ 3 นางเปีย มีบุตร 1 คน คือ นายสนั่น หิรัญวราชดิ แต่งงานกับนางสาวนิภา นฤภัย มีบุตรทั้งหมด 3 คน

สำหรับสายตระกูลประธานราชฎ์นิกร หลวงประธานราชฎ์นิกร(จุศักดิ์) แต่งงานกับนางสาวสมบุรณ เหาตะวานิช มีบุตรทั้งหมด 8 คน ซึ่งแต่ละคนได้แต่งงานสัมพันธ์กับพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนตระกูลต่างๆ คือ ตระกูลปรีชาพานิช ตระกูลพิศาลบุตร ตระกูลวิญญูสังข์ และตระกูลสุขเสวี เป็นต้น (โปรดดูแผนผังที่ 8 แสดงสายตระกูลประธานราชฎ์นิกร เฉพาะบางส่วน)

ในสายตระกูลโฆสโรพันธ์ มีพี่น้องทั้งหมด 4 คน คือ คนที่ 1นางเห่ง แต่งงานกับคนในสกุลหิรัญวราชดิ (ดังกล่าวมาแล้ว) คนที่ 2 นางเลี่ยน ไม่ปรากฏว่าแต่งงานกับใคร คนที่ 3 นางซ้วนแต่งงานกับคนในสกุล ณ สงขลา คนที่ 4 นายเท็ก แต่งงานกับนางอู่ไฉ่ และมีลูก 3 คน แต่ละคนแต่งงานสัมพันธ์กับพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนคือ ตระกูลจตุรพฤกษ์ และจินดาสุทธ์ ส่วนในรุ่นหลานได้แต่งงานสัมพันธ์กับสายตระกูลเงารังสี วงศ์สุคนธ์ ไชยานุกิจ วานิชกุล เป็นต้น(โปรดดูแผนผังที่ 9 แสดงสายตระกูลโฆสโรพันธ์ เฉพาะบางส่วน)

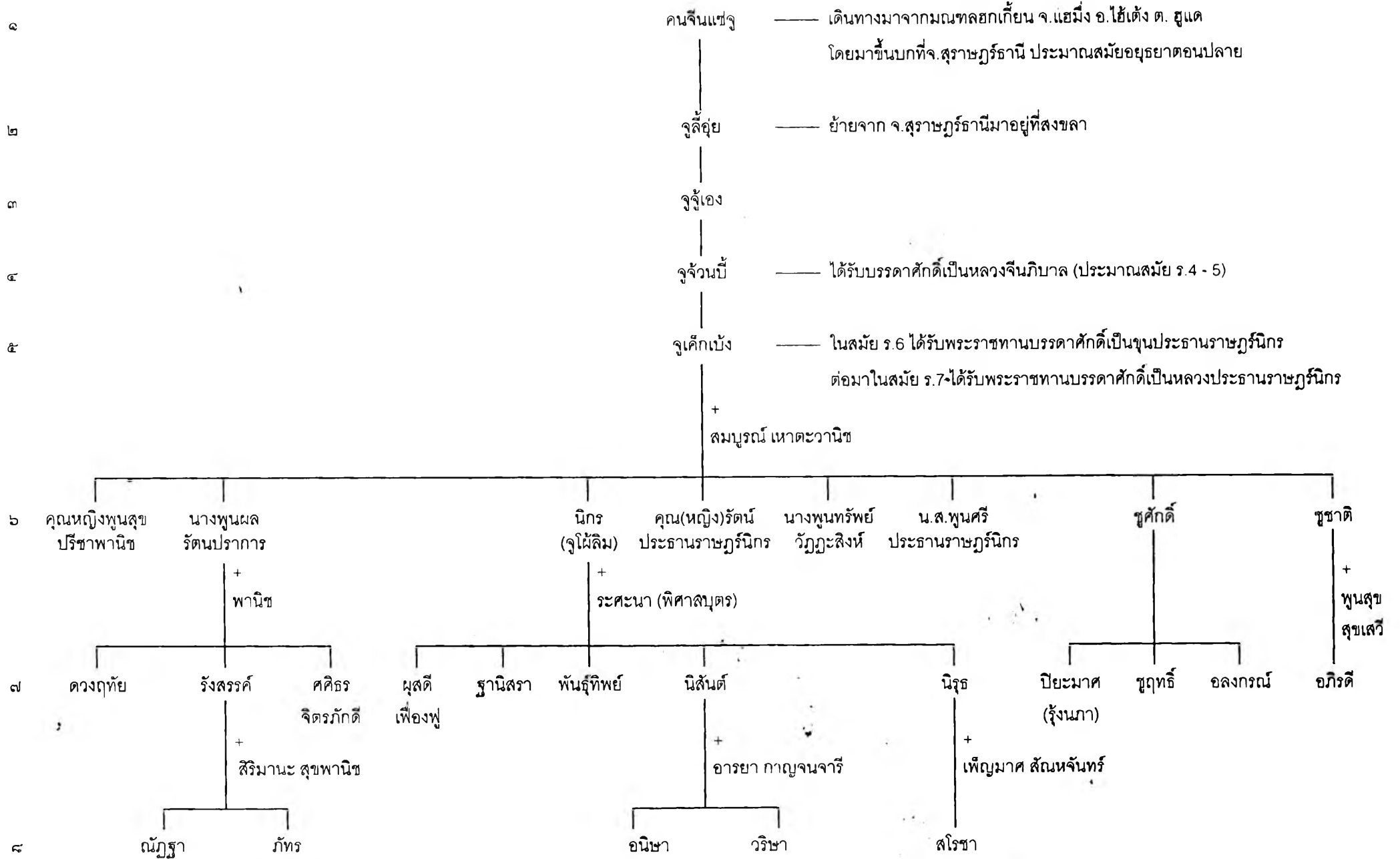

แผนผังที่ 7 แสดงสายตระกูลหิรัญวารชาติ (เฉพาะบางส่วน)

ที่มา : ชีวประวัติและจุดมการณ์อาจารย์สนัน หิรัญวารชาติ, (ม.ป.ท., 2541) พิมพ์เป็นที่ระลึกครบรอบ 84 ปี

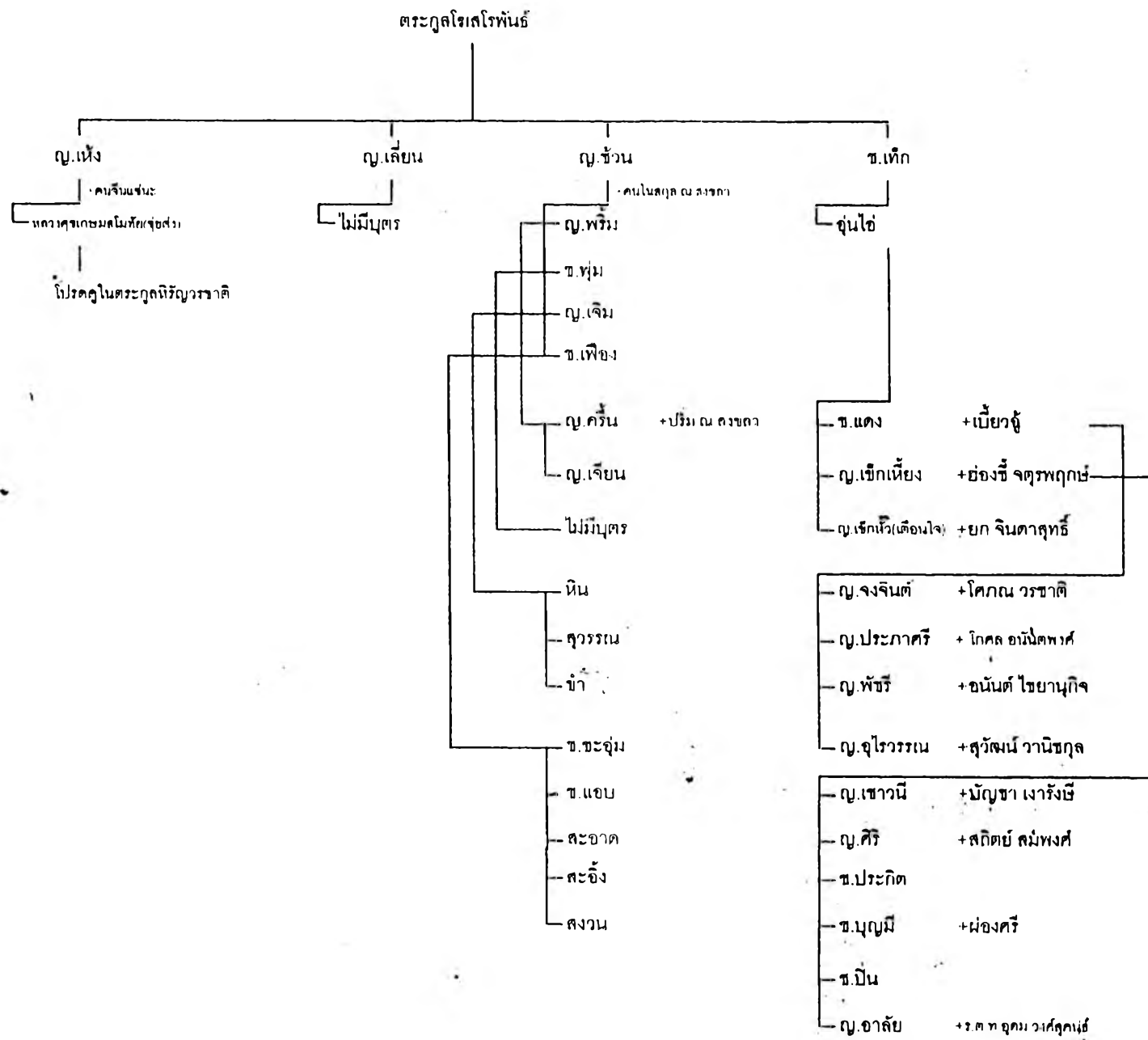
สัมภาษณ์ นายสนัน หิรัญวารชาติ, อายุ 90 ปี วันที่ 5 มิถุนายน พ.ศ. 2546

สายตระกูลประธานราษฎรนิกร

แผนผังที่ 8 แสดงสายตระกูลประธานราษฎรนิกร (เฉพาะบางส่วน)

ที่มา : 6 รอบนักษัตร ดร.รัตน ประธานราษฎรนิกร (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2535)
 อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพนายนิกร ประธานราษฎรนิกร (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้น
 ดิงกรุ๊ป จำกัด, 2540).
 งานพระราชทานเพลิงศพนายชุกดิ์ ประธานราษฎรนิกร (ม.ป.ท. , 2523)
 สัมภาษณ์ คุณรัตน ประธานราษฎรนิกร, อายุ 83 ปี, วันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ. 2545.

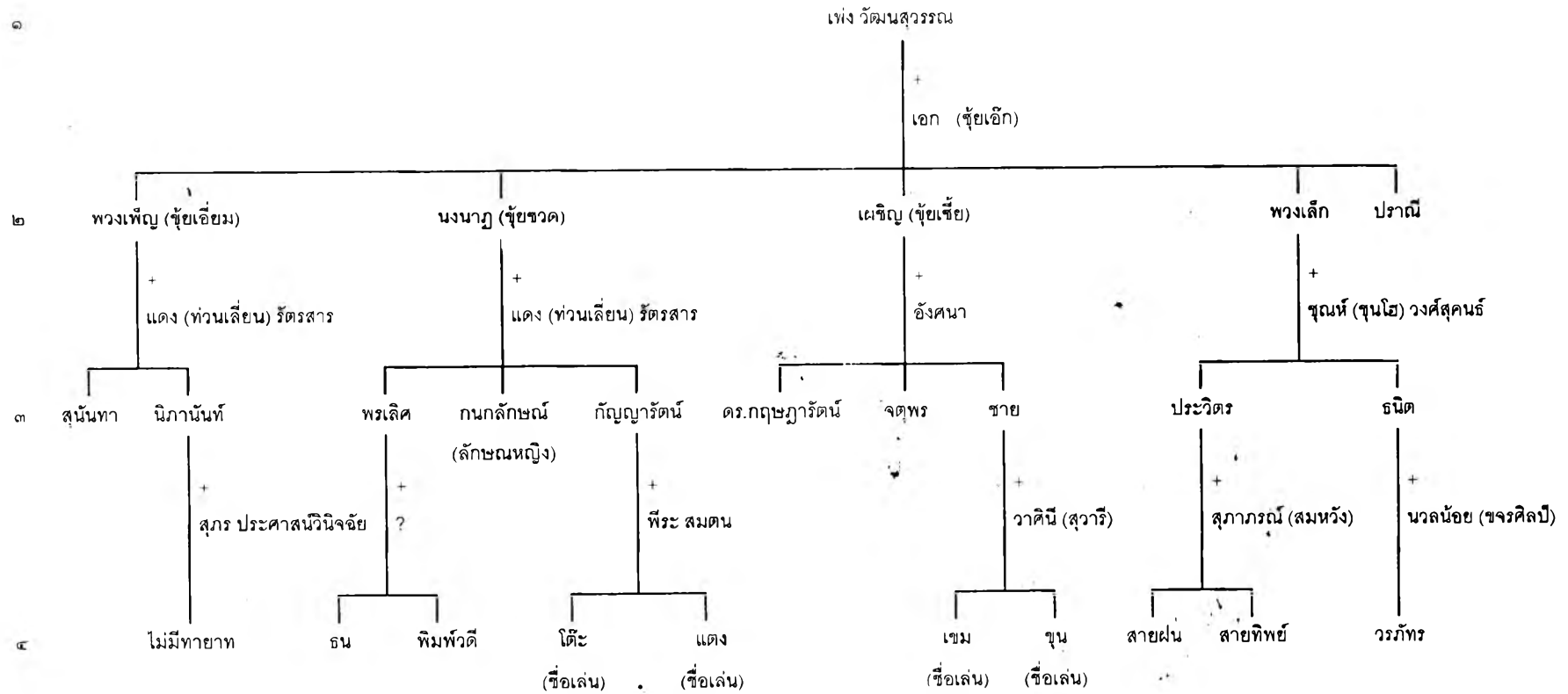
แผนผังที่ 9 แสดงสายตระกูลโสมโรพันธ์ (เฉพาะบางส่วน)

ที่มา : ชีวประวัติและจดหมายเหตุอาจารย์สนั่น หิรัญวรรชาติ. (ม.ป.ท., 2541) พิมพ์เป็นที่ระลึกครบรอบ 84 ปี

สัมภาษณ์ นายสนั่น หิรัญวรรชาติ, อายุ 90 ปี วันที่ 5 มิถุนายน พ.ศ. 2546

ส่วนในอีกตระกูลหนึ่งคือ สายตระกูลวัฒนสุวรรณ นายเพ่ง วัฒนสุวรรณแต่งงานกับนางเอก(ชู้ยเอ็ก) มีบุตรทั้งหมด 4 คน ซึ่งได้ไปแต่งงานกับคนในกลุ่มตระกูลต่างๆ ดังนี้ นางพวงเพ็ญ(ชู้ยเอี่ยม) และนางนงนาฏ(ชู้ยชวด) แต่งงานกับนายแดง(ท่วนเลียน) รัตตสาร และนางพวงเล็ก แต่งงานกับนายชุนห์ (ชุนโฮ) วงศ์สุคนธ์ (โปรดดูแผนผังที่ 10 แสดงสายตระกูลวัฒนสุวรรณ)

สายตระกูลวัฒนสุวรรณ

แผนผังที่ 10 แสดงสายตระกูลวัฒนสุวรรณ (เฉพาะบางส่วน)

ที่มา : สัมภาษณ์นางพวงเล็ก วงศ์สุคนธ์ อายุ 80 ปี วันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ. 2545 นางนิกันันท์ ประศาสนวิจิตรชัย อายุ 66 ปี นางสาวกนกลักษณ์ รัตตสาร อายุ 54 ปี วันที่ 19 มิถุนายน พ.ศ. 2545.

จากที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมดนี้ได้แสดงให้เห็นว่าในแต่ละสายตระกูลของพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนได้สร้างสายสัมพันธ์ทางเครือญาติผ่านการแต่งงานกันหลายชั้น ทำให้มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติอย่างแนบแน่น เกิดการเกาะเกี่ยวเป็นชุมชนที่เหนียวแน่นและไม่ค่อยที่จะไปสร้างสายสัมพันธ์กับกลุ่มตระกูลอื่นๆที่อยู่ต่างพื้นที่ การที่คนในแถบถนนนครในและนครนอกมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่แนบแน่นเป็นเพราะว่า จากสภาพของชุมชนที่เป็นตึกแถวเรียงรายอยู่กันอย่างหนาแน่นสองฟากถนนทำให้ผู้คนต่างพบเห็นและรู้จักกันอย่างทั่วถึง ประกอบกับต่างก็มีบรรพบุรุษซึ่งอพยพโยกย้ายมาจากถิ่นฐานบ้านเดียวกัน คือ มณฑลฟูเจี้ยน จึงก่อให้เกิดความเป็นพวกพ้องเดียวกัน และยังมีความสัมพันธ์ให้ความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจร่วมกัน นำมาสู่การสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติ โดยที่ตามธรรมเนียมประเพณีของคนจีน บิดามารดาเป็นผู้ดูแลจัดหาในเรื่องคู่ครองของลูก ทั้งที่เป็นลูกสาวและลูกชาย ประกอบกับธรรมเนียมการเลี้ยงลูกสาวของคนจีนในแถบนี้ เมื่อลูกสาวโตเป็นสาวแล้วก็จะไม่ออกจากบ้านไปไหนแม้กระทั่งที่หน้าบ้านซึ่งเป็นร้านขายของก็ตาม จะให้อยู่แต่ภายในบ้าน จะได้ออกบ้านก็ตอนมีธุระ เพื่อไปเข้าห้องน้ำที่ริมทะเลสาบ* แต่ก็ต้องมีผู้ใหญ่คอยควบคุมไปด้วย ในลักษณะเช่นนี้ทำให้หนุ่มสาวไม่มีโอกาสได้พบปะสนิทสนมกัน ผู้ที่เป็นพ่อแม่ก็จะจัดการให้แต่งงาน ลูกของเพื่อนหรือญาติที่เป็นลูกพี่ลูกน้องกัน จึงทำให้คนในถนนนครในและนครนอก ความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่แนบแน่นและมีการเชื่อมโยงกันระหว่างสายตระกูลต่างๆ กันหลายชั้นนี้มีความสำคัญในแง่ที่จะทำให้ทุนที่ได้รับการสะสมมาแต่บรรพบุรุษไม่กระจายออกไปสู่ภายนอก ทุนยังคงถูกสะสมอยู่ที่กลุ่มคนจีนที่อาศัยอยู่ในถนนนครในและนครนอก นอกจากนี้แล้วยังจะคอยให้ความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจระหว่างกัน ดังกรณีของนายสุชาติ รัตนปราการ ที่ได้รับความช่วยเหลือทางการเงินจากคุณอา เมื่อต้องการหาทุนมาทำกิจการโรงสีเป็นของตนเอง เป็นต้น

อนึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนกลุ่มตระกูลต่างๆ เป็นกลุ่มตระกูลที่มีสถานะและความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับศูนย์อำนาจส่วนกลาง ครั้นเมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัตินามสกุล ใน พ.ศ. 2464 ปรากฏว่านอกจากกลุ่มตระกูล ณ สงขลาที่ได้กราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตพระราชทานนามสกุลจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และทรงพระราชทานนามสกุลว่า ณ สงขลา เป็นลำดับที่ 108 แล้ว ในส่วนพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสาย

* ในสมัยก่อนบ้านในเมืองสงขลาไม่มีส้วม แต่ได้มีการสร้างส้วมของชุมชนเรียกว่าส้วมแดง มีลักษณะเป็นโรงแถวยื่นลงไปในทะเลสาบแบ่งเป็นห้องๆสองแถวหันหน้าเข้าหากัน ด้านหน้าจะมีฝากันอยู่ครึ่งหนึ่ง เมื่อนั่งทำธุระส่วนตัวก็จะเห็นหน้ากันพูดคุยกันและกัน โดยแยกกันระหว่างของผู้หญิงกับผู้ชาย ช่างอิงจากการสัมภาษณ์ นางพวงเล็ก วงศ์สุคนธ์ และ นายสุธา รัตนพฤกษ์, วันที่ 5,16 กันยายน พ.ศ. 2546.

จีนในเมืองสงขลาที่มีความใกล้ชิดกับศูนย์กลางอำนาจส่วนกลางได้กราบทูลขอพระราชทานนามสกุลจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ

รองอำมาตย์เอกหลวงสุภไสยสโมธาน (เหล่ บือกล่อง) กรมการพิเศษจังหวัดสงขลา ได้รับพระราชทานนามสกุลว่า "เลชะกุล" (Lekhakula) เมื่อวันที่ 19 มีนาคม พ.ศ. 2459 เป็นลำดับที่ 3690

รองอำมาตย์ตรีหลวงศุขเกษมสมโมทัย (กีเซียง) กรมการที่ปรึกษาจังหวัดสงขลา ได้รับพระราชทานนามสกุลว่า "กปิลกาญจน" (Kapilakanchana) เมื่อวันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2459 เป็นลำดับที่ 3888

รองอำมาตย์ตรี ชุนโกคาพิพัฒน์ (โคยฮวดเลียง) กรมการที่ปรึกษาจังหวัดสงขลา ได้รับพระราชทานนามสกุลว่า "โกนันทน์" (Gonandana) เมื่อวันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2459 เป็นลำดับที่ 3889¹³⁹

นอกจากนามสกุลที่ได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วกลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนได้นำเอาบรรดาศักดิ์ของบรรพบุรุษมาตั้งเป็นนามสกุลของกลุ่มตระกูล เช่น ในสายตระกูลของหลวงปริชาพานิช ตั้งเป็นนามสกุล "ปริชาพานิช" ในสายตระกูลของหลวงรัตนปราการ ตั้งเป็นนามสกุล "รัตนปราการ" ในสายของหลวงประธานราชฎีนิกรตั้งเป็นนามสกุล "ประธานราชฎีนิกร" เป็นต้น

การที่กลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนเมืองสงขลาได้รับพระราชทานนามสกุลจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและนำเอาบรรดาศักดิ์ของบรรพบุรุษมาเป็นนามสกุลของกลุ่มตระกูลของตนเองนั้นเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความภาคภูมิใจของกลุ่มตระกูลในสถานะและบทบาทของกลุ่มตระกูลที่ได้สร้างคุณประโยชน์ให้กับเมืองสงขลาจนกระทั่งได้รับพระราชทานนามสกุล และได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้เป็นเกียรติประวัติแก่วงศ์ตระกูลสืบต่อไป

กล่าวได้ว่า สภาพวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนกลุ่มต่างๆ ในตัวเมืองสงขลาประกอบไปด้วยคนไทย คนจีน คนไทยเชื้อสายจีนและคนแขก โดยที่กลุ่มคนไทยเชื้อสายจีนโดยส่วนใหญ่จะอาศัยอยู่ที่ตำบลบ่อยางหรือที่เรียกว่า "บ้านล่าง" ในบริเวณที่เป็นย่านการค้าแถบถนน

¹³⁹ คณะกรรมการรวบรวมและค้นคว้าเกี่ยวกับพระราชนิพนธ์ ฯลฯ ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระบรมราชูปถัมภ์ (รวบรวม), อักษรานุกรมนามสกุลพระราชทานในพระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์ครั้งที่ 3. (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์บริษัท พี เพรสจำกัด, 2544), หน้า 6, 64, 409.

นครใน ถนนนครนอก เก้าห้อง ส่วนคนไทยพื้นเมืองโดยส่วนมากมักจะอาศัยอยู่บริเวณรอบๆตัวเมือง สำหรับคนแขกอาศัยอยู่ในบริเวณตำบลบ่อพลับที่เรียกว่าบ้านบรวมไปถึงฝั่งแหลมสนและที่ตำบลหัวเขาแดง กลุ่มคนแขกที่อาศัยอยู่ที่บ้านบรวมมีไม่มากนัก¹⁴⁰ โดยส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการประมง ทำโพงพาง ยกยอ และ ไม้ระ* ในทะเลสาบสงขลา¹⁴¹ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น กลุ่มคนต่างๆเหล่านี้ อยู่ร่วมกันและมีการติดต่อสัมพันธ์กันฉันท์พี่น้องให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ทั้งในด้านการประกอบอาชีพ ที่ได้มีการเรียนรู้การประกอบอาชีพการค้าขาย การทำดอกเบ็ญชะหว่างคนไทยเชื้อสายจีนกับคนแขก¹⁴² หรือแม้แต่การดูแลสุขภาพในยามเจ็บไข้ได้ป่วย คนที่เป็นหมอในตัวเมืองสงขลาส่วนมากมักเป็นคนจีน ก็ให้การรักษาพยาบาลคนทั่วไป ไม่ว่าจะจะมีเงินให้หรือไม่ก็ตาม และไม่เลือกว่าเป็นใคร คนไทย คนจีน หรือคนแขกก็ให้การรักษาเหมือนกันหมด¹⁴³ ส่วนการติดต่อความสัมพันธ์ระหว่างเด็กด้วยกันก็ไม่มีความรู้สึกว่ามีความแตกต่าง สามารถเป็นเพื่อนและเล่นกันได้อย่างสนิทสนม เพียงแต่รู้ว่าเค้าไม่กินหมูเท่านั้น¹⁴⁴ สภาพของสังคมที่เป็นอยู่ในเวลานั้นเป็นสังคมที่อยู่ร่วมกันอย่างถ้อยทีถ้อยอาศัย เป็นสังคมที่ปรองดองกันไม่มีความรู้สึกแบ่งแยก¹⁴⁵

ส่วนการทำกิจกรรมต่างๆในสังคมก็ร่วมกันทำคนละไม้คนละมือ การที่ไม่เกิดความรู้สึกถึงความแตกต่างระหว่างคนกลุ่มต่างๆในสังคมเมืองสงขลา ส่วนหนึ่งเป็นเพราะว่าคนแขกมีความกลมกลืนกับคนทั่วไปทั้งการแต่งกาย การใช้ภาษาพูดก็ใช้ภาษาพูดไทยถิ่นใต้สำเนียงพื้นเมืองสงขลา¹⁴⁶ แต่คนเหล่านี้ก็ยังคงปฏิบัติตามความเชื่อของศาสนาไม่กินหมูและเข้าสู่หะร่าเป็นประจำอยู่เหมือนเดิม และในขณะเดียวกันยังมีการติดต่อสัมพันธ์การค้าขายที่ต้องพึ่งพาอาศัย

¹⁴⁰ สัมภาษณ์ นายธนิศ กลุประโยชน์, อายุ 78 ปี, วันที่ 5 พฤศจิกายน พ.ศ. 2546 และ นางสาวอัมมิจิต สาครินทร์, อายุ 71 ปี, วันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ. 2546.

* มีลักษณะคล้ายกับการทำโปิ๊ะแต่ว่ามีขนาดเล็กกว่า ใช้ทุนน้อยกว่า และมักทำในทะเลสาบซึ่งน้ำตื้น.

¹⁴¹ สัมภาษณ์ นายเจริญ จรุงศรี, อายุ 84 ปี วันที่ 16 ตุลาคม พ.ศ. 2546 และ นางลออ สุวรรณยุหะ, อายุ 72 ปี วันที่ 5 สิงหาคม พ.ศ. 2547.

¹⁴² สัมภาษณ์ นายพดล เชนกชัย, อายุ 53 ปี วันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2545.

¹⁴³ สัมภาษณ์ นายธนิศ กลุประโยชน์, อายุ 78 ปี วันที่ 5 พฤศจิกายน พ.ศ. 2546.

¹⁴⁴ สัมภาษณ์ นายประเวศน์ นิพัทธ์สัจจ์, อายุ 72 ปี วันที่ 13 ตุลาคม พ.ศ. 2546.

¹⁴⁵ สัมภาษณ์ นายประเวศน์ นิพัทธ์สัจจ์, อายุ 72 ปี วันที่ 13 ตุลาคม พ.ศ. 2546 และ นายธนิศ กลุประโยชน์, อายุ 78 ปี วันที่ 5 พฤศจิกายน พ.ศ. 2546 และ นายพดล เชนกชัย, อายุ 53 ปี วันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2545.

¹⁴⁶ สัมภาษณ์ นายสุธา รัตนพุกษ์, 77 ปี วันที่ 5, 16 กันยายน พ.ศ. 2546 และ นางเยี่ยมจิต วิจารณ์, อายุ 69 ปี วันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2545.

ระหว่างกันและกันตลอดมา เช่น กลุ่มคนแขกที่อยู่หัวเขาเขียวและหัวเขาแดง จะนำเอาปลามาขายส่งให้กับคนจีนในตลาด และคนจีนที่รับซื้อก็จะนำเอาไปขายส่งต่อที่สิงคโปร์หรือปีนังอีกต่อหนึ่ง¹⁴⁷ ทำให้เกิดการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

กล่าวโดยสรุปได้ว่า พ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนตระกูลอื่นๆ เมืองสงขลาในระยะแรกเติบโตขึ้นมาจากการพึ่งพิงอาศัยอำนาจของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ด้วยการร่วมมือกันดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ จนกระทั่งสร้างฐานะและความมั่งคั่งให้กับกลุ่มตระกูลของตนเอง ครั้นต่อมาเมื่อเกิดความเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ ที่เมืองสิงคโปร์และปีนังเป็นศูนย์กลางการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประกอบกับการขยายตัวของระบบการค้าแบบเสรีนิยมที่จักรวรรดินิยมตะวันตกนำเข้ามาใช้ในภูมิภาคนี้ รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงการดำเนินนโยบายของศูนย์อำนาจส่วนกลางที่นำเอาระบบเทศาภิบาลเข้ามาใช้ปกครองเมืองสงขลา ยังผลทำให้พ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนตระกูลอื่นๆ เกิดการขยายตัวประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจในรูปแบบต่างๆ โดยเฉพาะความเคลื่อนไหวทางการค้าทั้งภายในและภายนอกเมืองสงขลา ส่งผลให้กลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเมืองสงขลาเข้ามามีบทบาทอย่างสำคัญต่อการพัฒนาให้เมืองสงขลามีความสำคัญทางเศรษฐกิจสืบต่อจากที่กลุ่มตระกูล ณ สงขลา ได้วางรากฐานไว้ในระยะแรก และจากความเติบโตทางเศรษฐกิจของเมืองสงขลาเองทำให้เกิดการขยายตัวของเมืองสงขลา โดยเฉพาะในชุมชนคนจีนในแถบถนนนครใน และนครนอกซึ่งเป็นย่านศูนย์กลางการค้าของเมืองสงขลา มีการประกอบการค้าที่คึกคัก อีกทั้งผู้คนในชุมชนยังความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่โยงใยกันมาตั้งแต่รุ่นทวด ทำให้ทุนของเมืองสงขลาที่สะสมกันมาแต่ครั้งบรรพบุรุษยังคงอยู่ที่เมืองสงขลา สร้างฐานะความมั่งคั่งและความมั่นคงให้กับเมืองสงขลา ความสัมพันธ์ทางเครือญาตินี้ก่อให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกันในการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ไม่ว่าจะเป็นแหล่งทุนให้กับเครือญาติ หรือการร่วมหุ้นลงทุนด้วยกันในหมู่พี่น้องเป็นต้น นอกจากนี้แล้วกลุ่มคนในแถบถนนนครในนครนอก ยังมีปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มคนไทยและกลุ่มคนแขกแถบบ้านบนในทางการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกันและกัน รวมถึงการให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เป็นเพื่อนบ้านและอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

¹⁴⁷ สัมภาษณ์ นางลลิต สุวรรณฤหะ, อายุ 72 ปี วันที่ 5 สิงหาคม พ.ศ. 2547.